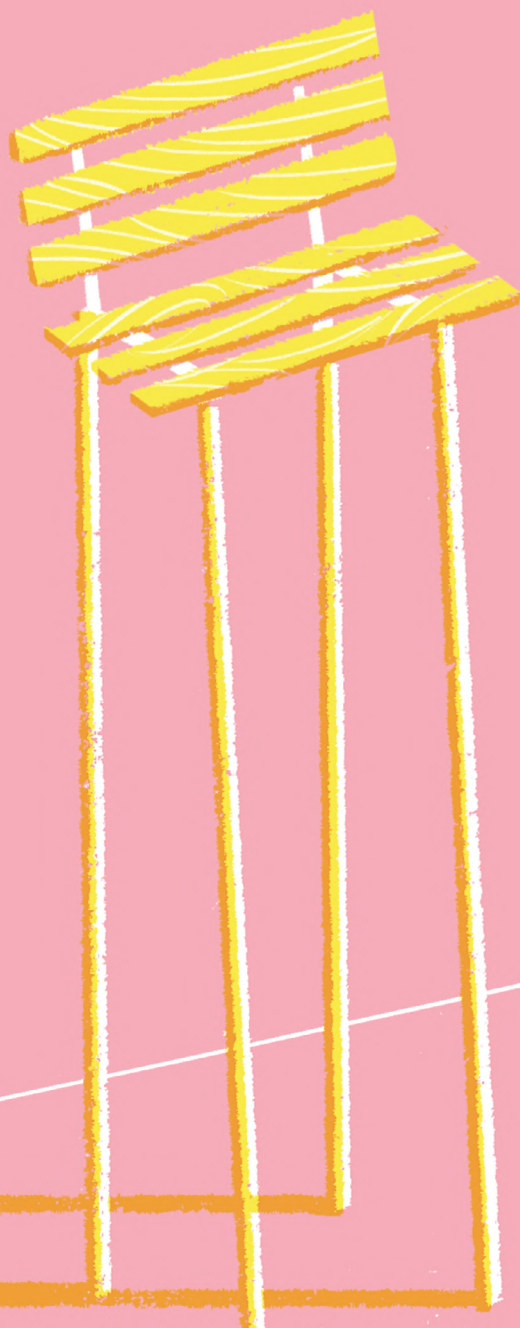

Bezdomovectví a veřejný prostor

Karolína Kripnerová, Vojtěch Sigmund, Barbora Bírová, Aleš Strnad a Petr Vašát
s předmluvou Jakuba Dutky a shrnujícím závěrem Petra Gibase

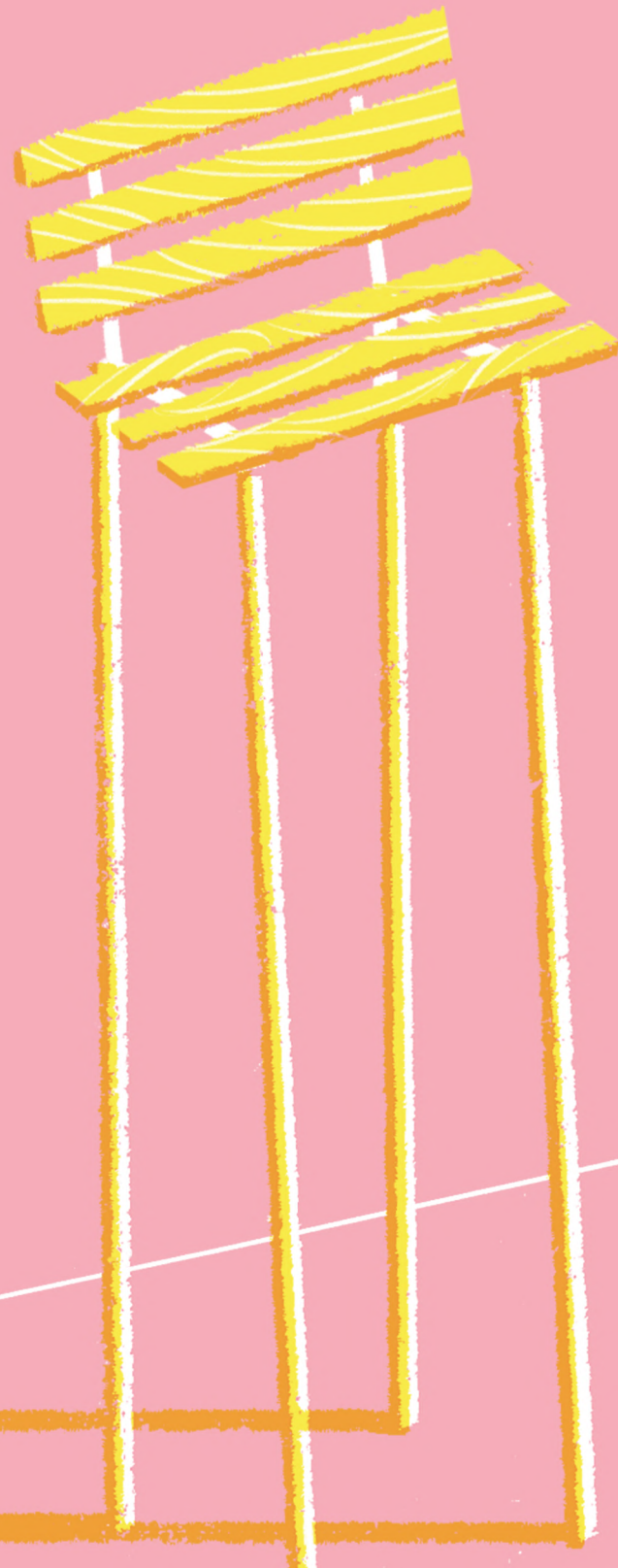

a
b h

Bezdomovectví a veřejný prostor

Karolína Kripnerová, Vojtěch Sigmund, Barbora Bírová, Aleš Strnad a Petr Vašát
s předmluvou Jakuba Dutky a shrnujícím závěrem Petra Gibase

Recenzoval Petr Kratochvíl.

© Architekti bez hranic v Praze, 2019

Texty © Karolína Kripnerová,
Vojtěch Sigmund, Aleš Strnad,
Barbora Bírová, Petr Vašát,
Jakub Dutka, Petr Gibas

Překlad © Markéta Šindelková
Grafický design © Jakub Mikuláščík

ISBN 978-80-907623-0-5

Obsah

Předmluva Jakub Dutka	06
Lidé bez domova ve vztahu k veřejnému prostoru Aleš Strnad	10
Ženy a bezdomovectví: ne/viditelnost, stigma a násilí Barbora Bírová	32
Mají architekti co říci k bezdomovectví? Karolína Kripnerová, Vojtěch Sigmund	48
Co nám slumy mohou říct o bezdomovectví? Urbánní chudoba v době globální ekonomiky Petr Vašát	72
Shrnutí Petr Gibas	90
Appendix Seznam vyobrazení	102
Bibliografie	104
Seznam autorů	112
Profily	114

a
b h

Předmluva

Jakub Dutka

Drahé čtenářky, draží čtenáři,
dostalo se mi té milé povinnosti, představit vám publikaci zabývající se bezdomovectvím a veřejným prostorem. V první řadě bych vám chtěl poděkovat za zájem o problematiku lidí bez domova. Sama skutečnost, že se vám sborník dostal do rukou, vás z tohoto zájmu – spíše než z čehokoli jiného – usvědčuje. Pravděpodobně stejně jako autoři hledáte možnosti, jak o fenoménu bezdomovectví přemýšlet, ptáte se s nimi, kdo by měl o podobě veřejného prostoru rozhodovat a zda vůbec existují řešení, která by byla uspokojivá.

Na úvod, než přejdu k samotnému obsahu, mi dovolu stručně popsat genezi publikace *Bezdomovectví a veřejný prostor*. Pracovníkům odboru sociálních služeb, sociální práce a sociálního bydlení Ministerstva práce a sociálních věcí, kteří mají na starosti problematiku bezdomovectví, se na sklonku roku 2017 naskytla příležitost podpořit aktivitu, která by mohla být „*vstupním podkladem pro plnění výzkumných a analytických opatření a opatření zaměřených na sociální služby a další relevantní aktéry místní úrovně, jak plyne z Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020*“. S trochou nadsázky řečeno nezbyvalo úředníkům nic jiného, než naplnit uvedený popis, evokující beztvarou nádobu, obsahem. S ohledem na komplexní podobu problematiky bezdomovectví bylo nutné nejprve tematicky zúžit plánovanou aktivitu. A rozhodnout, čemu se vlastně specificky věnovat, nebylo tak těžké, jak se zprvu zdálo. Volbu zaměřit se na bezdomovectví z hlediska veřejného prostoru ovlivnila dvě klíčová kritéria.

Tím prvním důvodem je významnost. Faktor veřejného prostoru se ukazuje být pro naše chápání fenoménu bezdomovectví zásadní. Význam veřejného prostoru se pro ty, kteří se ocitli „na ulici“, naprosto odlišuje od toho, co znamená pro nás bydlící. Lidé bez domova, kteří nemají svá vlastní intimní místa, žijí svůj život de facto zcela jen ve veřejném prostoru. V něm naplňují veškeré lidské potřeby, prožívají své strachy, smutky, radosti nebo zloby, ve veřejném prostoru se odehrají téměř všechny jejich situace, banální i fatální... Veřejný prostor ovšem nejen že zásadně formuje bezdomovecké osudy, ale také náš pohled na ně. Právě v kontextu veřejného prostoru se utváří postoje veřejnosti vůči lidem bez domova a dochází ke zjednodušování a zkreslování problematiky bezdomovectví na jeho zjevné aspekty, které poutají okamžitou pozornost. Proto můžeme prohlásit, že je to právě veřejný prostor, do kterého umisťujeme jediný uvědomovaný kontaktní bod veřejnosti s bezdomovectvím.

Nedostatek je druhým důvodem, proč bylo vybráno toto téma. Zarazí nás, jak málo v české diskusi nazíráme bezdomovectví pod úhlem veřejného prostoru a naopak. Ucelenější text¹ nebo rozsáhlejší veřejnou debatu odborníků zkrátka postrádáme. Zajímají nás příčiny, ukazujeme na důsledky bezdomovectví, necháváme se strhnout „příběhy ulice“, ale společná mezioborová diskuse zkoumající bezdomovectví ve vztahu k veřejnému prostoru chybí. Tak bylo rozhodnuto alespoň částečně zaplnit prázdné místo tematicky uspořádaným sborníkem, na kterém by se podíleli autoři různých relevantních oborů. MPSV za tímto účelem dohodlo v roce 2018 spolupráci s Architektury bez hranic, kteří byli vybráni na základě svého unikátního zaměření. A tak během roční práce vzniklo dílo, které máte před sebou.

Aleš Strnad uvede ve své kapitole *Lidé bez domova ve vztahu k veřejnému prostoru* čtenáře do problematiky bezdomovectví a veřejného prostoru. Nejprve definuje veřejné prostranství v současném pojetí, dále pak i vymezí cílovou skupinu lidí bez domova dle typologie ETHOS. Autor se zabírá veřejným prostorem jako „místem k přežívání“ lidí bez domova, popíše nejčastější faktory konfliktu mezi lidmi bez domova, veřejností a dalšími relevantními aktéry, zmíní i problematiku násilí. V závěru kapitoly jsou nastíněny návrhy možných řešení.

Následuje text Barbory Bírové *Ženy a bezdomovectví: ne/viditelnost, stigma a násilí*, který nás upozorní na to, že téma bezdomovectví v sobě zahrnuje i rodové perspektivy. Autorka vychází ze svého etnografického výzkumu, který byl realizován v období let 2012 až 2017 ve třech geograficky různých terénech v České a Slovenské republice. Představuje specifika bezdomovectví žen, konkrétních strategií jejich jednání a možnosti řešení problematiky. Bezdomovectví žen má mnoho podob, z nichž mnohé nejsou ve veřejném prostoru viditelné, a to jak v materiálním, tak nemateriálním smyslu. Jak se projevuje ne/viditelnost bezdomovectví žen ve veřejném prostoru? Jak dochází k tomu, že jsou ženy bez domova přehlíženy? Na tyto i další otázky se kapitola pokouší odpovědět.

Třetí v pořadí je kapitola *Mají architekti co říci k bezdomovectví?* Autoři Karolína Kripnerová a Vojtěch Sigmund v textu popisují historický vztah většinové společnosti k sociálně slabým, ukazují, jak stavby pro potřebné vznikaly v minulosti a jak dnes. Autoři podotýkají, že posláním architektury je organizování prostoru, včetně toho

¹ Snad s výjimkou zprávy I. Hradeckého z roku 2006 *Profily bezdomovství v České republice: Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor* v České republice specificky o této problematice žádný materiál nevznikl. Dostupné na: https://www.nadeje.cz/img-content/files/docs/odborne/2006kbvp_tz_cz.pdf.

veřejného. Ve středu zájmu architektury vždy stál člověk a prostor. Dokládají, že nejkvalitnější, nejbezpečnější a nejpříjemnější veřejné prostory jsou charakterizovány širokým spektrem jeho uživatelů. Architekti by se proto měli snažit svou činností vytvářet kvalitní veřejný prostor, který slouží všem a ze kterého není nikdo vyloučen. V závěru kapitoly jsou představeny inspirativní příklady dobré praxe, které s tématem veřejného prostoru a bezdomovectví přímo souvisí.

Autorem posledního příspěvku nazvaného *Co nám slumy mohou říct o bezdomovectví? Urbánní chudoba v době globální ekonomiky* je Petr Vašát. V posledních několika letech ovládlo českou odbornou i laickou diskusi o bezdomovectví téma sociálního bydlení. Ve svém textu autor ukazuje, že současné bezdomovectví není pouze otázkou bydlení (a nemůže být proto jednoduše ukončeno sociálním bydlením), ale představuje širší urbánní fenomén spojený s globální ekonomikou a specifickou rolí měst v ní. Skrze kritické studium zkušeností s neformálním urbanismem v kolumbijských městech kapitola nově nahlíží komplexní vztahy mezi bezdomovectvím, veřejným prostorem a městem coby novým strategickým místem v prostředí současné ČR.

Co říci na závěr, snad podělit se o jedno přání. Dobře vím, že tento sborník nepředstavuje víc než jen skromnou sumu čtyř odborných perspektiv bez nároku na úplnost. Přeji si však, aby publikace iniciovala budoucí diskusi, která povede k lepšímu porozumění, respektu a dialogu nejen mezi odborníky, ale mezi námi lidmi navzájem.

Lidé bez domova ve vztahu k veřejnému prostoru

Aleš Strnad

Úvod do problematiky

Jak vnímáme veřejný prostor? Je veřejné prostranství skutečně a bez rozdílu veřejné? Jak nahlíží společnost na lidi bez domova ve veřejném prostoru? To jsou stěžejní otázky problematiky bezdomovectví, na něž v této kapitole budu reagovat. Budu se zabývat proměnlivostí vnímání veřejného prostoru v čase, dále zjevným bezdomovectvím, příčinami konfliktů a násilí, obecnými vyhláškami jako možným nástrojem regulace a jinými dílčími kroky v řešení této problematiky. Tato jednotlivá témata jsou důležitá pro vymezení problematiky bezdomovectví ve vztahu k veřejnému prostoru, a pro přiblížení obsahu čtenářům, kteří si na základě uvedeného mohou vytvořit určitý názor a pochopit případné souvislosti. Na danou problematiku zde nahlížím jak z pohledu občana (veřejnosti), tak i z pohledu sociálního pracovníka. Čerpám ze zkušeností, informací a poznatků získaných během dlouholeté terénní práce s lidmi bez domova.

Proměnlivost vnímání veřejného prostoru

Definici veřejného prostranství neboli veřejného prostoru uvádí zákon o obcích². Rozumí se jím místa přístupná každému bez omezení³. Podle Institutu plánování a rozvoje hl. m. Prahy (2014) je možné veřejný prostor vnímat nejen v jeho fyzickém území, ale také v nehmotné rovině⁵. Veřejný prostor tak zahrnuje i vztahy, myšlenky a děje. Ve vyhlášce o obecných požadavcích na využívání území⁶ je patrná tendence chápat „veřejné prostranství, resp. veřejný prostor, jako plochu, která má především sloužit široké veřejnosti a k bezpečné přepravě mezi jinými typy ploch.“ (Uherek a kol., 2014).

Na veřejný prostor ve vztahu k problematice bezdomovectví tedy můžeme nahlížet optikou této vyhlášky, tedy jako na místa, která slouží obecnému užívání a která jsou zejména ve veřejném vlastnictví: jako například náměstí, ulice, parky, zastávky městské hromadné dopravy, či veřejné budovy (knihovny, úřady, letiště, autobusová a vlaková nádraží). Dále jsou to prostory v soukromém vlastnictví, avšak plnící účel funkce veřejné (obchody, obchodní domy či nákupní centra aj.).

Vnímání veřejného prostranství je značně subjektivní a také proměnlivé. Ovlivňují ho nejen jeho uživatelé, ale i jeho důležitost – společenský, kulturní a politický rozměr. Podívejme se spolu s Uherkem a kol. (2014) blíže na proměnlivost vnímání veřejného prostoru v čase. V době jednoduchých společností hovoříme spíše o *společném prostoru* (ne o veřejném prostoru v dnešním slova smyslu). Jsou to místa, která omezený počet osob daného teritoria smí užívat a pokládá ho za vlastní. Ostatní osoby jsou v těchto místech trpěny, mají omezená užívací práva, nebo je jim prostor zapovězen.

Centrem veřejného života ve starém Řecku byla *agora*. Tento výraz znamená shromáždění občanů a zároveň i multifunkční prostor, na kterém se občané setkávali. Obdobný význam mělo římské *fórum* (prostor pro diskuse svobodných občanů), které se stalo symbolem kolektivního rozhodování. Středověk používá pro shromažďování *náměstí*, které však plní i odlišné funkce: zejména obchodní – tržiště, a postupně i reprezentační. Zmínit můžeme i *korzo*, jímž označujeme procházení se v městském prostoru, které má za cíl vedle pohybu zejména společenský kontakt. „V českých zemích korzo zaniklo ve chvílích, kdy byla ohrožena demokracie (lidé nechťeli, aby bylo vidět, kdo se s kým stýká a konverzuje), a ve chvílích, kdy si lidé mohli najít jiné příležitosti k interakci (kroužky, zájmové kluby), kdy se rozvíjí masmédiá přístupná v bytě, kdy je město příliš velké, neosobní, pokud je velká migrace a lidé se navzájem neznají.“ (Uherek a kol., 2014)

Uherek a kolektiv (2014) dále uvádí: „společenský prostor se nejen mění se změnami sociálního života, ale přímo odráží sociální organizaci. Ta se projevuje na veřejném prostoru prostřednictvím činností, které zde jednotlivé skupiny obyvatelstva uskutečňují. Činnosti, které se ve veřejném prostoru odehrávají, musí mít pro dané skupiny nějaký význam a užitek. Pokud tyto skupiny najdou způsob, jak si svoje potřeby plnit pohodlněji, ať už ve veřejném, nebo soukromém prostoru, staré formy postupně opustí. Okolnost, že lidé nostalgicky vzpomínají na veřejný prostor v minulosti a na aktivity, které se v něm odehrávaly, neznámá, že se k obdobnému využití veřejného prostoru vrátí, pokud k tomu bude příležitost. Právě možnost obnovit staré zvyky a tradice často občany ubezpečí, že řada nostalgicky vzpomínaných praktik již v současnosti nemůže být s vážnou tváří reprodukována jako součást každodenního života.“

² Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích. Zákon také umožňuje obcím v samostatné působnosti vydávat obecně závazné vyhlášky, pomocí kterých mohou v zájmu veřejného pořádku, popř. k zajištění udržování čistoty, ve veřejném prostranství omezit určité činnosti. (Zákon o obcích, 2000: § 10 c).

³ Veřejným prostranstvím jsou všechna náměstí, ulice, tržiště, chodníky, veřejná zeleň, parky a další prostory přístupné každému bez omezení, tedy sloužící obecnému užívání, a to bez ohledu na vlastnictví tohoto prostoru. (Zákon o obcích, 2000: § 34).

⁵ Pojem veřejný prostor je používán pro veřejně přístupnou komplexní fyzickou část prostředí, kterou je kromě veřejných prostranství také například veřejně přístupný prostor exteriéru města, vnitrobloků i vnitřního prostoru budov. Veřejná přístupnost rovněž vylučuje omezený režim užívání vyjma režimu časového. Zároveň je pojem veřejný prostor používán pro nehmotnou rovinu prostředí, zahrnující vztahy, myšlenky, děje, média apod. Pojem veřejný prostor lze současně vnímat jako celek či kontinuum. (IPR, 2014).

⁶ Vyhláška č. 501/2006 Sb.

Obr. 1: Místo přespávání
– kůlna

Domnívám se, že se změnou politického a ekonomického systému v roce 1989 se společnost začala setkávat s dříve nereálnými či skrytými problémy. Tyto skutečnosti začaly být naprosto reálné, zjevné a veřejné. Myslím tím nejen sociálně demografické jevy (kriminálnost, nezaměstnanost), ale zejména střet se situací, kdy jedinec odpovídá sám za sebe, bez dohledu, kontroly či povinnosti pracovat. Setkáváme se tak i se zjevným bezdomovectvím jako součástí společnosti a veřejného prostoru.

Zjevné bezdomovectví

Lidé ve zjevném bezdomovectví tráví většinu dne na veřejných prostranstvích, kde i přespávají. Dle Evropské typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR (ETHOS) jsou tyto lidé zařazeni do kategorie bez střechy⁷. Jsou ve stavu trojího vyloučení – fyzického, sociálního a právního, a ocitají se na okraji společnosti. Nemají domov – bydlení, resp. nemají možnost dané bydlení užívat (fyzické vyloučení), nemají prostor pro vlastní soukromí s možností sociálních vztahů (sociální

⁷ Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR, kterou vytvořila Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA), vyděluje několik kategorií bytové nouze:
1. bez střechy (osoby přežívající venku, např. na ulici, pod mostem, na nádražích, letištích, ve veřejných dopravních prostředcích, kanálech, jeskyních, odstavených vagonech, vracích aut, stanech, garážích, v prádelnách, sklepech a půdách domů apod., a nebo osoby využívající noclehárnu),
2. bez bytu (osoby žijící v azylových domech a v obecních či komerčních ubytovnách, osoby v ubytovnách pro migranty, osoby před opuštěním instituce, uživatelé dlouhodobější podpory),

vyloučení) a nemají právní důvod k užívání bydlení (právní vyloučení). Hradecký (2006) ve své publikaci konstatuje, že ztráta, resp. absence vlastního fyzického a sociálního prostoru silně stimuluje lidi bez domova k využívání veřejného prostoru pro naplnění či uspokojení osobních a životních potřeb, a to není pro žádného člověka běžnou činností. Obsazování veřejných míst se stává základní strategií pro přežívání tzv. „na ulici“ (tedy ve veřejném prostoru), a zároveň jím dochází ke konfliktu mezi většinovou společností a lidmi bez domova, a to zejména na specificky atraktivních místech. Do konfliktu jsou vztaženi i majitelé či nájemci veřejných míst, území označovaných jako rezidenční či obchodní lokality, příp. území důležitých pro cestovní ruch, i veřejná správa či represivní složky. Ačkoli tento konflikt nutí lidi bez domova k migraci a ke změně lokality přebývání, v praxi dochází spíše ke střídání lidí bez domova na jednom místě, nežli k zániku využívání těchto míst (tzv. jev „přesýpacích hodin“).

Obr. 2: Místo přespávání
– provizorní „obydlí“

3. nejisté bydlení (osoby, které mají nařízené vyklizení bytu a vystěhování; osoby zažívající domácí násilí; osoby žijící v domácnosti bez právního nároku na byt, osoby pobývajících u příbuzných nebo známých a nemajících jinou možnost bydlení),
4. nevyhovující bydlení (nepřiměřené množství osob žijících v bytě, tj. méně než 9,5 m² na osobu; nevhodný technický stav budovy, včetně prostor s výskytem plísní, hmyzu, hlodavců; pobyt v provizorních stavbách s neexistujícím přístupem k pitné vodě či elektřině).

Marek a kolektiv (2012) uvádí, že bezdomovectví je vždy šokem, který začíná traumatickou událostí spojenou se stresem – ztrátou bydlení. Většina lidí tuto skutečnost vnímá jako nepředvídatelnou a neovlivnitelnou vlastními silami. Zpočátku se někteří lidé straní ostatních osob bez domova, protože si nepřipouští možnost dlouhodobého přežívání ve veřejném prostoru a nechtějí dopadnout jako řada ostatních lidí bez domova, které na ulici potkává, a kteří jsou podnapilí, znečištění a zapáchající. Snaží se co nejrychleji zorientovat ve vzniklé situaci, ale zjišťují, že využívání veřejného prostoru není snadné a přirozené. Svůj stav se snaží co nejdéle skrývat, nechtějí být identifikováni jako bezdomovci. Často využívají místa, kde se vyskytuje větší počet lidí, jako jsou obchodní centra, vlaková či autobusová nádraží nebo knihovny, a přespávají v prostředcích hromadné dopravy. V této fázi většina těchto lidí nevyužívá dostupných sociálních služeb⁸, protože nechtějí být identifikováni jako bezdomovci, a ani sami se jimi necítí být. Zpočátku jsou schopni udržovat svůj zevnějšek v přijatelném stavu, a tak není možné dotyčnou osobu identifikovat, resp. kontaktovat ani v rámci terénní práce. V některých případech jsou osloveni lidé, kteří se dlouhodobě zdržují na jednom místě (např. celodenní vysedávání v obchodním centru), zřídka však dotyčná osoba v této fázi přizná, že je osobou potřebnou pro využívání služeb a řešení vzniklé situace.

Fázi popírání či skrývání svého stavu však není možné dlouhodobě udržet a zvládnout. Dříve nebo později musí dotyčná osoba učinit rozhodnutí, které si dříve nedokázala představit. Přijme veřejný prostor jako místo, které přináší možnosti a zdroje, a zároveň i místo, které přináší nebezpečí a rizika. Toto rozhodnutí s sebou nese změnu vlastního nastavení, projevu i jednání.

Nejdříve se změna projeví ve vztahu k veřejnému prostoru, kdy v něm dotyčná osoba začne hledat dostupné zdroje. Tím nejsnazším je prohledávání a vybírání nádob na odpad, zpočátku nejčastěji po setmění. Při této činnosti se jedinec začíná vyrovnávat s bezdomovectvím, začíná se měnit jeho osobnost a dochází k postupné ztrátě ostychu i dřívějších vlastních hranic. Později již vybírá nádoby na odpad i přes den, vytvoří si místo k přespávání ve veřejném prostoru a následně i kontaktuje další

⁸ Sociální služby jsou nedílnou součástí při řešení problematiky bezdomovectví a řídí se zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Uvedený zákon stanovuje základní druhy a formy sociálních služeb. Lidem bez domova jsou nejčastěji zajišťovány tyto služby sociální prevence: azylové domy, nízkoprahová denní centra, noclehárny a terénní programy. Dále jsou to specifické služby sociální prevence, kterými jsou domy na půl cesty a sociální rehabilitace. Současný systém sociálních služeb pro lidi bez domova funguje na základě modelu „housing ready“. Jedná se o tzv. víceetapový model sociálního začleňování, který postupnými kroky připravuje osoby na bydlení. Jedná se o systém vzájemně propojených služeb, který může reagovat na akutní potřebu člověka, který právě ztratil bydlení – efektivitu tohoto modelu omezuje zejména absence služeb navazujících na azylové domy, což především znamená absenci bydlení s podporou pro začleňující se bezdomovce. Model „housing first“ razí myšlenku okamžitého poskytnutí bydlení a nepřerušované podpory. Trendem tohoto modelu je deinstitucionalizace a decentralizace poskytování sociálních služeb – služby, resp. podpora je co nejvíce individualizovaná a přizpůsobená potřebám daných osob.

lidí bez domova. Jak uvádí Marek a kolektiv (2012), bezdomovci se učí jeden od druhého, učí se, jak přežít na ulici, a navzájem svá chování napodobují. Dochází k *chronifikaci*⁹ bezdomovectví. Kompetence bydlící společnosti nejsou v situaci bezdomovce potřeba, jsou spíše na obtíž. Ač si to dotyčný neuvědomuje, postupně slábnou mechanismy, které mu zabraňovaly, aby se identifikoval s rolí bezdomovce, a tak ji posléze přijímá celou.

V rámci strategie přežití a určitých adaptačních mechanismů k přežívání na ulici dochází po získávání zdrojů ve veřejném prostoru i k získávání zdrojů od dalších osob, které se na daném veřejném prostoru nachází. Jedná se o pasivní či aktivní formu žebření. Aktivní žebření, které lidé bez domova často označují jako tzv. *somrování*, znamená poptávání a žádání materiální pomoci, nejčastěji přímo financí od procházejících občanů. Při této činnosti využívají dotyčné osoby různé příběhy a negativní události, často i smyšlené (Toušek, 2009), aby zvýšily šanci na úspěch, tedy obdržely nějaký drobný finanční příspěvek. Při pasivní formě žebření dotyčná osoba klečí na ulici a čeká, zdali obdrží finanční obnos. Vybírána jsou lukrativní místa, kudy projde co největší množství lidí, nejlépe turistů. Při této činnosti dotyčná osoba bez domova demonstruje svůj zoufalý stav, což ještě více prohlubuje vlastní propad a změnu osobnosti. Ne každý žebřící však musí být osobou bez domova, stejně jako ne každá osoba bez domova, která přežívá na ulici, musí k získávání zdrojů využívat žebření.

Další častá forma získávání financí ve veřejném prostoru je tzv. chození na papír. Lidé bez domova obcházejí nádoby na odpad, resp. kontejnery na papír, vhodný materiál vybírají a následně odevzdávají k výkupu ve sběrně. Ačkoli tento způsob obživy nezajišťuje příliš vysoký příjem, lidé bez domova i tento výdělek vnímají jako odměnu za svoji pracovní, fyzicky náročnou (někdy i celodenní) činnost, kdy shánějí potřebné množství papíru za každého, tedy i nepříznivého počasí. Lidé bez domova si z výdělků nejčastěji nakupují potraviny, cigarety, alkohol, v některých případech z něho hradí službu noclehárny. Většinou nepředpokládají, resp. je spíše nereálné, že by obnos

⁹ Chronifikace označuje dlouhodobé trvání nějakého problému.

dostačoval na úhradu celodenního ubytování, ať již v rámci pobytové sociální služby či komerční ubytovny. Zároveň často zmiňují, že nežli by „šli prosit“ na úřad o sociální dávku, raději si potřebné finance zajistí tímto způsobem — zde je nutné podotknout, že evidence na úřadu práce a podání žádosti na přiznání dávky hmotné nouze je možná pouze ve spádovém úřadu dle trvalého bydliště dané osoby, což je pro mnoho lidí nereálné.

Lidé bez domova musejí žít ve veřejných prostranstvích, a jsou tak neustále pod kontrolou druhých osob. Znamená to nejen ztrátu soukromí, ale také nutnost uspokojovat základní životní potřeby na veřejnosti. Ačkoliv to zpočátku není přirozené ani pro lidi bez domova, v rámci adaptace se po určité době s tímto jednáním smíří. Veřejnost však tímto stavem neprochází, tudíž není schopna uvedené chování pochopit či akceptovat.

Obr. 3: Místo přespávání
– provizorní „obydlí“

Lidé bez domova z důvodu sociálního vyloučení využívají veřejná prostranství k různým činnostem. Využívání veřejného prostoru ovlivňuje denní režim a program lidí bez domova a opačně. Veřejný prostor je pro ně zejména:

- místo pro setkávání s dalšími lidmi bez domova,
- místo pro odpočinek,
- místo pro získávání potřebných zdrojů (potravin; věci osobní spotřeby; věci, které se dají zpeněžit; financí),
- místo pro přespání,
- místo pro uspokojení základních životních potřeb (místo, kde je možné si připravit stravu; jíst; pít),
- místo známé, důležité, bezpečné,
- místo, kde má osoba bez domova pocit, že je součástí společnosti,
- místo, kde je teplo a sucho (úkryt před povětrnostními podmínkami, resp. počasím a zimou),
- místo, kde je klid (místo, které je skryté a které málokdy někdo navštíví) – samotářské typy lidí bez domova.

Lidé bez domova často mluví o „pocitu domova“, který cítí na místě, které obývají, bez ohledu na to, zdali se jedná o přespávání na lavičce, stan či provizorní obydlí. V tomto ohledu se domnívám, že u lidí bez domova dochází k postupné fixaci na místo (lokalitu), kde se dotyčný cítí bezpečně a které je mu známé (tedy které označuje za své).

Obr. 4: Místo přespávání
– stany

Nejčastější důvody konfliktu majority a lidí bez domova ve veřejném prostoru

Ze zkušeností při práci s lidmi bez domova, stejně jako z rozhovorů s veřejností, můžeme vysledovat jednotlivé faktory, které obě skupiny rozdělují. Níže uvádím výčet nejčastějších důvodů konfliktů, které jsem zaznamenal.

- Hygienicky zanedbaný stav lidí bez domova

Pro člověka není či by nemělo být přirozené nedodržovat základní hygienické návyky. V případě, že se tak děje, máme za to, že dotyčná osoba není duševně zdravá – u části lidí bez domova je tomu skutečně tak; u některých lidí bez domova se jedná o dočasný stav, trvající do doby, než dotyčný získá vlastní motivaci, resp. opětovný zájem o sebe sama či potřebný stimul ke změně; u některých lidí bez domova je zanedbaný hygienický stav součástí strategie přežití – v některých případech si díky takovému stavu více vyžebří, více upoutá pozornost, demonstruje akutní nutnost pomoci či podpory. Zároveň je však nutné zmínit, že dodržovat hygienu, mít čisté a vyprané ošacení apod. „na ulici“ není snadné.

- Zhoršený zdravotní stav lidí bez domova

Často souvisí s nedodržováním hygienických návyků, problematickou výměnou ošacení, nadužíváním alkoholu, nedostatečnou či nekvalitní výživou, povětrnostními podmínkami (spáleniny, omrzliny), absencí spánku – v tomto ohledu část veřejnosti vnímá lidi bez domova jako zdravotní riziko a má obavu z nákazy.

- Žebrání

Pasivní žebrání ve veřejném prostoru veřejnost spíše neobtěžuje, protože dotyčná osoba nevstupuje do kontaktu s druhými lidmi. Konflikt může vznikat v situacích výrazné demonstrace zhoršeného fyzického stavu, potřeby, bída a chudoby, kterou chce málokdo vidět. Aktivní žebrání (tzv. somrování) je pak veřejností vnímáno velmi negativně. Dotyčná osoba oslovuje druhé s žádostí či prosbou o pomoc až záchranu, často pod vlivem alkoholu, nevhodně, nevybíravě či vulgárně. V některých případech se dokonce zdá, že si dotyčná osoba či skupina osob bez přístřeší veřejný prostor v daném čase usurpuje, což konflikt ještě více vyhrocuje.

- Obava ze znečištění veřejného prostranství

Lidé bez domova produkují odpad stejně jako ostatní lidé, avšak s tím rozdílem, že v místech svého přespávání nemají k dispozici kontejnery, kam by odpad odkládali. Některé z těchto osob odpad ukládají do pytlů a následně likvidují, jiné nikoliv. Často se poté stává, že místa přespávání osob bez domova jsou zahlcena odpadem, na což veřejnost samozřejmě poukazuje. Uvedenou záležitost ve většině případů řeší odbor životního prostředí konkrétní radnice s vlastníkem daného pozemku, kdy je v daných místech nutné zajistit odklizení odpadu a úklid. Na některých těchto aktivitách se spolupodílí i samotné osoby bez domova. Veřejnost taktéž často poukazuje na to, že lidé bez domova vykonávají „svou potřebu“ na veřejných prostranstvích, zejména v parcích či v jiné veřejné zeleni. Nelze očekávat, že lidé bez domova budou využívat placené veřejné toalety. Využívají však ty, které jsou dostupné zdarma v rámci veřejných institucí či obchodních center. To vede k zamyšlení, zdali by veřejné toalety nemělo město lidem poskytovat jako základní vybavenost bezplatně.

- Obava ze vzniku či založení požáru

Lidé bez domova využívají k přespávání různá místa (opuštěné objekty, podmostí) či si staví provizorní přístřešky. V těchto místech však většinou nemají k dispozici elektřinu, proto ke svícení používají svíčky, k ohřevu jídla propanbutanové vařiče a k vytápění různá topidla. Řada lidí bez domova kouří. V případě, že je jejich místo zaplněno odpadem, postačuje chvilka nepozornosti, která může vést ke vzniku požáru. Škoda na majetku většinou není značná, o to větší však bývá na zdraví či životech lidí bez domova.

- Chování a jednání lidí bez domova způsobem odlišným od společenských norem

Popíjení alkoholu, vykonávání potřeby na veřejnosti, hlučnost, vulgarita, vybírání odpadkových košů, znečišťování veřejného prostranství, spory mezi samotnými lidmi bez domova, přespávání na veřejnosti, to vše je veřejností negativně vnímáno. Pobyt lidí bez domova v místě, kde se jedinec bydlící společnosti nejčastěji pohybuje, pak tento jedinec považuje za narušení jeho území. Často se tak setkávám s vyjádřením typu: „*Ale já si nepřeji, aby mi přespával bezdomovec pod balkonem našeho paneláku, za naším domem či na naší tramvajové zastávce.*“

- Snížení zisku

Živnostníci a podnikatelé v místech, kde se lidé bez domova zdržují, poukazují na riziko snížení svého zisku. Majitelé hotelů, restaurací, obchodů aj. mívají obavu, že zákazníci jejich provozovnu nenavštíví, když se v jejím okolí pravidelně či dlouhodobě zdržují lidé bez domova či jiné „pofiderní existence“. Zároveň poukazují na možnost snížení hodnoty svého majetku a lukrativnosti dané oblasti z důvodu výskytu sociálně patologických jevů.

- Stereotypní postoje¹⁰ a předsudky¹¹

Veřejnost zaujímá různé postoje a hodnocení, které vychází jednak z vlastních zkušeností a jednak z informací získaných z médií, od rodiny, přátel či školy, případně i z neznalosti či nezájmu o uvedenou problematiku. Často lidé nahlíží na problematiku bezdomovectví povrchně, tedy bez potřebných souvislostí. Sdílí jednoduchá vysvětlení, ze kterých se tvoří mýty a polopravdy, které ovlivňují další členy společnosti. Zmenšuje se tak prostor a ochota k pochopení lidí bez domova, sounáležitosti i podpoře možných řešení.

Obr. 5: Místo přespávání
– les, lesopark, zeleň

- Obava z kriminality

Ve společnosti silně rezonuje obava z páchání kriminality lidmi bez domova. Častou domněnkou veřejnosti je, že lidé bez domova jsou nejčastěji lidé se záznamem v rejstříku trestů, resp. osoby, které opustily výkon trestu odnětí svobody. Část společnosti má z těchto osob strach a obavy, žádá proto bezpečnostní složky (nejčastěji městskou policii) či zástupce radnic o řešení situace, resp. zajištění toho, aby se lidé bez domova na daném území nezdržovali. To se nejčastěji odehrává v místech přespávání lidí bez domova. Dané ohlášení musí příslušníci státní policie či strážníci městské policie prověřit. V případě, že nezjistí přestupkové či trestní jednání, uvedené místo opustí a dotyčná osoba bez domova ve veřejném prostoru zůstane. To oznamovatele neuspokojí, protože nedosáhl výsledku, kterým je osobu či osoby bez domova ve svém okolí nemít a nevidět. Dochází tak k opakovanému navštěvování místa strážníky městské policie. Řešení však není snadné. Není možné komukoli omezit vstup na veřejné prostranství a zároveň je obtížné osobu z veřejného prostranství vykázat. Občané však očekávají, že bezpečnostní složky či radnice budou konat. V důsledku je poptávka po větší systémové kontrole veřejných prostranství, která je zajištěna kamerovým systémem, dohledem bezpečnostních složek a přijímáním obecně závazných vyhlášek platných pro dané území (městskou část či obec).

¹⁰ Stereotyp je v literatuře označován jako neměnný soubor představ o člověku nebo skupině osob, který významně ovlivňuje vnímání, hodnocení i postoje vůči nim.

¹¹ Předsudek je v literatuře označován jako zakořeněný úsudek či názor, který není založen na spolehlivém poznání, ale na pouhém mínění či předpokladu; obvykle vychází z neoprávněného zobecnění nebo jiného zjednodušení zkušenosti.

Obecně závazné vyhlášky jako možný nástroj regulace

Společnost vždy vytvářela určitá pravidla, normy či zákony, které měly za cíl jak prevenci (ochranu společnosti), tak i možnost represe a sankce. Janák (1969) uvádí, že určitá pravidla či zákony často reagovaly na společenské změny. V období třetí čtvrtiny 19. století, kdy dochází k ekonomické přeměně českých zemí, nastává skutečný pohyb, resp. masový odchod venkovské chudiny zemědělských i starých textilních oblastí do továren a dolů. Pracovní síly, uvolněné likvidací zemědělství a řemeslné malovýroby, kterou zničila konkurence průmyslových podniků, odcházejí mnohdy bez určitého cíle za obživou – a tyto změny s sebou nutně přinášejí i sociální přesah. Například v době rakouského mocnářství byl přijat zákon proti potulce a vandrování, který se týkal osob bez přístřeší, osob bez stálého bydliště či lidí práce se štítících. Obce se tímto zákonem snažily snížit počet nemajetných, resp. žebráků a dalších „živlů“ na svém území, a to nejen z důvodu ochrany svých obyvatel, ale i ochrany veřejného prostoru, snížení kriminality a dalších nežádoucích jevů. Sankcemi bylo vězení či robotárny, tedy donucovací pracovní. Zároveň se využívalo i policejního opatření, a to tzv. postrku, který spočíval v nuceném přemístění osoby z určitého místa do obce, ve které měl tzv. domovské právo. Obce se vždy snažily dohlížet na regulaci nežádoucích či pro společnost nepřijatelných forem jednání či zamezit vstup do obce těm, u kterých se podobné jednání dalo očekávat.

V dnešní době není možné omezit volný pohyb osob, zakazovat vstup do obce či odesílat určité osoby do místa bydliště, ačkoli ještě nedávno radnice tuto možnost měly (osobám, které v dané obci neměly bydliště a opakovaně narušovaly veřejný pořádek, mohly obce udělit tzv. zákaz pobytu, a to na dobu až tří měsíců). Obce však mohou, resp. jsou na základě stížností obyvatel a podnětů od bezpečnostních složek nuceny, přijímat obecně závazné vyhlášky, které sice nejsou zaměřeny na konkrétní osoby či skupiny osob, ale je zřejmé, že se svým charakterem nejvíce dotýkají osob bez domova. Například v Praze se jedná o tyto dokumenty:

- Obecně závazná vyhláška č. 10/2004 Sb. hl. m. Prahy, o omezujících opatřeních místních záležitostí veřejného pořádku v souvislosti se žebráním,
- Obecně závazná vyhláška č. 1/2016 Sb. hl. m. Prahy, o omezujících opatřeních k zabezpečení místních záležitostí veřejného pořádku v souvislosti s provozováním umělecké veřejné produkce na veřejně přístupných místech,

- Obecně závazná vyhláška č. 11/2013 Sb. hl. m. Prahy, kterou se zakazuje požívání alkoholických nápojů na veřejných prostranstvích,
- Obecně závazná vyhláška č. 6/2001 Sb. hl. m. Prahy, o ochraně veřejné zeleně,
- Obecně závazná vyhláška č. 8/2008 Sb. hl. m. Prahy, o udržování čistoty na ulicích a jiných veřejných prostranstvích.

Další opatření, která regulují, resp. zakazují určitá jednání a činnosti ve veřejném prostoru, jsou návštěvní řády parků, nádražních hal, obchodních center, knihoven či dalších míst, která lidé bez domova běžně navštěvují a využívají. Otázkou je vy-mahatelnost uložené sankce, která často vede k vykázání dotyčné osoby z daného místa. V praxi je vykázána osoba nucena se přesunout jinam, přičemž však uvolněné místo často zaujme jiná osoba bez domova. Problém se tím tedy neřeší.

Obsazování určitých míst lidmi bez domova pro většinu veřejnosti není přijatelné, prohlubuje se tak negativní vztah k bezdomovectví a zvyšuje se potřeba ochrany sebe sama i majority, tedy „zdravé společnosti“, která společenské normy dodr-žuje. Je tím zdůrazněna snaha být součástí společnosti a zároveň minimalizovat či potírat vše, co je s ní v rozporu. Taková situace nastává zejména v případě, je-li společnost náchylná na přijímání snadných řešení, populistických hesel a hledání obětí beránek. Domnívám se, že je vždy vysoce nebezpečné někoho vydělovat ze společnosti, neboť pokud nějakou skupinu lidí přestaneme uznávat jako součást společnosti, může se stejný názor následně rozšířit i na další skupinu. Takové jednání směřuje ke společenskému napětí a vzniku podhoubí pro násilí.

Obr. 6: Místo přespávání
– roury

¹² Domovské právo bylo zavedeno v roce 1849 a zrušeno bylo k 1. 1. 1949 (Parlamentní institut, 2014).

¹³ Jednalo se o novelu tehdejšího zákona o přestupcích, a to zákona č. 200/1990 Sb., konkrétně o § 15a, s účinností od 15. ledna 2013. Tento zákon však byl k 1. červenci 2017 zrušen a nahrazen zákonem č. 250/2016 Sb., o odpovědnosti za přestupky a řízení o nich. Tento zákon již „zákaz pobytu“ jako druh správního trestu za přestupek neobsahuje, tedy nezná. Změna přestupkového zákona tedy obcím uvedenou možnost odebrala.

Násilí ve vztahu k lidem bez domova ve veřejném prostoru

Odstraňování laviček a osazování různých mechanismů na římsy a výklenky domů v místech, kde se lidé bez domova pravidelně zdržují, má za cíl znepříjemnit lidem bez domova pobyt na těchto místech, resp. jejich výskyt zde zcela znemožnit. Problém bezdomovectví však taková opatření rozhodně neřeší. Tato opatření signalizují lidem bez domova, že zde nejsou vítáni a že správce veřejného prostoru učiní takové kroky a opatření, aby veřejný prostor lidé bez domova využívali co nejméně. Zároveň správce těmito opatřeními sděluje veřejnosti, že vnímá a řeší její stížnosti, avšak v konečném důsledku o místa k odpočinku, např. lavičky, přichází i veřejnost. Tato opatření jsou spíše symbolická a nesystémová, jsou však vyjádřením pasivního násilí, omezení možností a vzdoru vůči lidem bez domova.

Veřejný prostor kontrolují bezpečnostní složky – policie, strážníci a v některých místech i pracovníci soukromých bezpečnostních agentur, které označují lidi bez domova jako „závadové osoby“. Toto označení vyvolává nutnost být před lidmi bez domova na pozoru a kontrolovat je, i když se nedopouští jednání v rozporu se zákonem. Pokud by to bylo možné, nebyli by do určitých prostorů ani vpouštěni. Kontroly totožnosti, vykazování z míst, udělování pokut za porušení zákona či obecně závazných vyhlášek, jejichž vymahatelnost je diskutabilní, je tak pravidelnou součástí užívání veřejného prostranství lidmi bez domova. Přispívá to ke stigmatizaci těchto osob i k vyhocení polarizace této skupiny osob a veřejnosti.

Vzpomínám si, že mi v diskuzi po mé přednášce jedna z posluchaček sdělila: „Já ty bezdomovce nemůžu ani vidět, to je hrozné, jak se chovají a jak vypadají“. Zeptal jsem se jí, jaký zážitek v ní tento pocit vyvolal. Odpověděla, že když jela v hromadné dopravě, nastoupil špinavý a opilý bezdomovec, který se nechoval jako člověk. Zeptal jsem se jí: „Pokud jste dotyčnou osobu identifikovala jako bezdomovce, který se nechoval tak, jak společnost očekává, znamená to, že se takto chovají všichni lidé bez domova?“ A doplnil jsem: „Kdybyste dotyčnou osobu označila za „běžného občana“, byla byste schopná říct, že jsme jako společnost hrozní?“ Názor této posluchačky je důkazem toho, že je pro nás přirozené rozdělovat společnost na „my a oni“, aniž bychom si byli ochotni připustit, že zkušenost s jednotlivcem, která může být často i negativní, nás vede k rychlému úsudku dopadajícímu na celou skupinu lidí bez domova. S podobnými názory se ve své praxi setkávám velmi často.

Uvedené vyjádření posluchačky je pasivním typem násilí, respektive počátkem předsudečného násilí neboli násilí z nenávisti¹⁴ k určitým skupinám osob. Negativní emoce části společnosti k lidem bez domova jsou podhoubím, které může dospět až k násilí fyzickému. V případě útoku pak může být výběr poškozeného nahodilý, neboť stimulem útočníka je předsudek a útok směřuje k dané osobě jako k zástupci určité skupiny. Předsudečné násilí by mělo být společností vždy nekompromisně odmítnuto jako nepřijatelný jev, který nemá ve společnosti místo.

Dílčí kroky v řešení bezdomovectví

Řešení problematiky bezdomovectví je složitý proces. Je otázkou, zdali je vzhledem k různorodosti jednotlivých osob, objektivním i subjektivním možnostem a kumulaci problematických jevů ve společnosti vyřešitelný. Osobně se domnívám, že jednotlivé podpůrné systémy, jako jsou adekvátně, a zároveň i pružně se měnící sociální služby (možnost transformace či změn služeb v závislosti na změnách u dané cílové skupiny), vznik nových typů služeb, posilování nedostatečně zastoupených služeb, včetně systémového finančního zabezpečení těchto služeb, aktivní přístup státní či obecní správy v podobě dostupného bydlení, možnosti oddlužení, dostupných pracovních nabídek, součinnost aktérů, tj. státu, krajů, obcí a poskytovatelů, potřebné nástroje sociální politiky státu a otevřenost společnosti, mohou podstatně ovlivnit problematickou situaci bezdomovectví. Jednotlivá opatření musí být nastavena napříč resorty, čímž vytvoří potřebný komplexní systém, který v současné době neexistuje. Zároveň je nutné odstranit nejčastější překážky, které znemožňují lidem bez domova reintegraci zpět do společnosti. Níže uvádím stručný popis klíčových oblastí souvisejících s bezdomovectvím a návrhy nástrojů prevence těchto problémů a jejich řešení.

1) Bydlení — prevence ztráty bydlení a dostupnost bydlení pro všechny

Pro společnost je vždy výhodnější, a to jak z hlediska ekonomického, tak i sociálního, nastavit taková opatření a jednotlivé plány řešení, aby osoby ohrožené ztrátou bydlení neskončily „na ulici“. Pokud se tak stane, je náročné dotyčnou osobu navrátit do stavu bydlení (dlouhodobého, trvalého). Je proto nutné nastavit systém aktivních a podpůrných mechanismů, který bude monitorovat dlužníky či problematické

¹⁴ Násilí z nenávisti je násilí, které je motivované předsudky útočníka vůči napadenému.

osoby v nájemním typu bydlení (kdy je vlastníkem obec či kraj), ale i v dalších typech bydlení. Systém, který bude reagovat na selhání či změnu situace jednotlivce, a to za účelem udržení dané osoby či rodiny v bydlení. Příkladem dobré praxe je systém FAWOS¹⁴ ve Vídni.

V současné době je pořízení vlastního bydlení pro většinu lidí extrémně finančně náročné a zároveň se jiných alternativ nedostává. Obecní byty byly z velké části zprivatizovány, nová výstavba se spíše nerealizuje, stejně tak jako družstevní typ bydlení. Takovou situaci způsobily nejen astronomické ceny nemovitostí, ale často i poměrně značné náklady na bydlení v rámci podnájemního, resp. nájemního typu bydlení. Nízkopříjmovým skupinám obyvatel je sice v rámci sociálních dávek vytvořena finanční podpora (příspěvek na bydlení, doplatek na bydlení)¹⁶, ta však často na úhradu nákladů na bydlení nepostačuje. Určité skupiny osob se tak z bytů přesouvají do ubytoven. Jiní (zejména nízkopříjmoví senioři) pak musejí na bydlení vynakládat větší část svého příjmu, a to na úkor ostatních životních potřeb. Je zřejmé, že stát (obec, kraj) by měl převzít odpovědnost za určité množství dostupného bydlení na svém území, a to pro ty skupiny obyvatel, které v rámci deregulace nájemného nejsou schopny výši nákladů na bydlení nést či dlouhodobě financovat. V tomto ohledu je nutné nastavit systémové řešení, včetně důležité opory v legislativě, tedy vytvoření zákonné normy o sociálním (dostupném) bydlení.

Lidé bez domova nejčastěji dosáhnou na ubytování v rámci sociálních služeb, kdy se jedná o krátkodobé celodenní ubytování v azylových domech či o přespání v rámci služeb noclehárny. Případně využijí možnosti ubytování v komerčních ubytovnách. Může se sice jednat o dlouhodobé ubytování (někdy i na celý život), avšak s absencí soukromí. Sdílení prostoru s dalším či dalšími ubytovanými řadu lidí bez domova nemotivuje k opuštění veřejného prostranství, případně se po určité době „na ulici“ opět vrací.

Nepoměr mezi příjmem a náklady na bydlení je u lidí bez domova ve většině případů značný až extrémní. Pokud nebude zajištěna nabídka dostupného bydlení (ne ubytování) a nabídka dalších pobytových sociálních služeb pro různé skupiny lidí bez domova, a to i s možností celoživotního užívání, bude část lidí bez domova nadále ve veřejném prostoru setrvávat či se do něj opakovaně vracet.

¹⁵ FAWOS je součástí služeb prevence ztráty bydlení a je odborným poradenským pracovištěm neziskové organizace Volkshilfe Wien. Cílem FAWOS je kromě prevence vystěhování i zajištění cenově dostupného bydlení. Více o systému FAWOS viz Gründelová, Barbora: Analýza FAWOS, MPSV 2018, dostupné [zde](#).

¹⁶ Doplatek na bydlení je dávka pomoci v hmotné nouzi, která společně s vlastními příjmy občana a příspěvkem na bydlení ze systému státní sociální podpory pomáhá uhradit odůvodněné náklady na bydlení. Výše doplatku na bydlení je stanovena tak, aby po zaplacení odůvodněných nákladů na bydlení (tj. nájmu, služeb s bydlením spojených a nákladů za dodávky energií) zůstala osobě či rodině částka na živobytí. [Odkaz ke zdroji](#). Příspěvek na bydlení přispívá na bydlení rodinám či jednotlivcům s nízkými příjmy. Na příspěvek na bydlení má nárok vlastník nebo nájemce bytu, který je v bytě hlášen k trvalému pobytu. [Odkaz ke zdroji](#).

2) Finance – dluhy a nízký příjem

Mají-li lidé bez domova nějaký příjem, bývá obvykle velmi nízký. Získávají ho jednak z určitých pracovních činností a jednak ze sociálních dávek (nejčastěji příspěvek na živobytí či doplatek na bydlení). Některým lidem bez domova v seniorském věku a těm, kteří jsou uznáni invalidními, nevzniká nárok na finanční plnění v rámci důchodů kvůli nesplnění povinné doby sociálního pojištění.

Značná část lidí bez domova je navíc zatížena dluhy. Jelikož mají tito lidé nízký příjem, nejsou ani schopni splnit kritéria, která by jim umožnila oddlužení. Dluhy tak komplikují řešení jejich aktuální situace, znemožňují jim aktivní zapojení do práce a zajištění stálého bydlení. Lidé tak využívají krátkodobých brigád nebo nepracují vůbec. Někteří z nich ani výkonu pracovní činnosti nejsou schopni vůbec. Osobně se domnívám, že zmírnění kritérií pro vstup do institutu oddlužení by mnoha lidem bez domova pomohlo. Pokud by viděli reálný cíl, kterého mohou dosáhnout (oddlužení a dostupné bydlení namísto využívání sociálních služeb či ubytoven), motivovalo by je to k řešení naléhavé situace.

3) Oblast sociálních služeb

Systém sociálních služeb, tzv. vícestupňový model sociálního začleňování lidí bez domova¹⁷, připravuje osoby bez domova na bydlení. Je však otázkou, na jaké bydlení. Služby jsou ve složení terénní program, nízkoprahové denní centrum, noclehárna a azylový dům, příp. tréninkový byt. Osoba bez domova tak nejčastěji putuje do ubytovací sociální služby či na komerční ubytovnu. Nelze tedy hovořit o ukončení bezdomovectví dané osoby, jde pouze o přesun z oblasti zjevného bezdomovectví do oblasti bezdomovectví skrytého.

Řada lidí bez domova využívá nabízené služby sociální prevence obtížně (nebo pro ně služby nejsou dostatečně efektivní), protože trpí omezenou soběstačností, psychickými nebo chronickými zdravotními problémy či závislostmi - jedná se o osoby, které by měly využívat služeb sociální péče, nikoliv služeb sociální prevence¹⁸. Část lidí bez domova tak pravidelně střídá pobyty mezi zdravotnickými zařízeními, sociálními službami a pobytem „na ulici“. V současném systému vidíme nedostatek sociálních služeb dostupných i pro tuto skupinu lidí bez domova a jejich posílení

¹⁷ Vícestupňový model sociálního začleňování lidí bez domova je systém vzájemně propojených sociálních služeb, který může reagovat na akutní potřebu člověka, který právě ztratil bydlení, a to formou ambulantní, terénní a pobytovou. Efektivitu tohoto modelu omezuje zejména absence služeb navazujících na azylové domy, což především znamená absenci bydlení s podporou pro začleňující se bezdomovce a nedostupnost nájemního bydlení pro ně. [Odkaz ke zdroji](#).

¹⁸ Služby sociální péče napomáhají osobám zajistit jejich fyzickou a psychickou soběstačnost; služby sociální prevence napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení.

je obtížné jednak z důvodu problematického financování a jednak z důvodu nesouhlasu obyvatel v lokalitách, kde se služby sociální péče nacházejí. Například v centru Prahy se pohybuje několik lidí bez domova upoutaných na invalidní vozík, které není kam umístit, nebo dlouhodobí alkoholici, kteří kromě služeb terénních programů či příležitostně využívaných ambulantních sociálních služeb v rámci nízkoprahových denních center nečerpají žádné služby. Ubytovací služby jsou jim v tomto stavu nedostupné.

Pokud chceme dosáhnout snížení počtu lidí bez domova ve veřejném prostoru, je nutné do současného modelu zakomponovat další typy služeb. Zejména tzv. „mokrý služby“ pro lidi nadužívající alkohol či jiné návykové látky, dále dostupné služby sociální péče pro osoby invalidní a chronicky nemocné. Tyto služby by lidé bez domova mohli využívat do konce života – tedy byla by jim zajištěna jistota dostupné pobytové sociální služby. Zároveň je nutné využívat, resp. doplnit stávající model i o možnost okamžitého zajištění samostatného bydlení v bytě („housing first“). V některých městech v ČR je tento model v rámci evropských projektů realizován¹⁹, podle mého názoru je ale nutné tento model nastavit jako běžný systém pro řešení problematiky bezdomovectví v ČR. K tomu je však nezbytné mít k dispozici určité množství bytů a jasnou strategii státu v rámci sociálního (dostupného) bydlení²⁰, včetně zákonné normy.

Jednotlivé nástroje řešení není možné iniciovat, respektive realizovat bez podpory veřejnosti. Veřejnost svým aktivním přístupem i názory může ovlivnit politická rozhodnutí, a tím přispět k inovaci nástrojů sociální politiky státu, které mají vliv na řešení problematiky bezdomovectví. Není možné na jedné straně poukazovat na problematičnost setrvávání lidí bez domova ve veřejném prostranství, a na druhé straně nenabízet potřebné možnosti, které by lidem bez domova umožnily natrvalo život „na ulici“ či jiném veřejném prostranství opustit.

Je pravděpodobné, že situace těch lidí bez domova, kteří mají problém se socializací a pociťují vzdor vůči společnosti a jejím normám, bude i nadále řešena bezpečnostními složkami na straně jedné a sociálními službami na straně druhé, nicméně aktivním přístupem a vybudováním propracovaného systému řešení a dostupných možností je možné problematiku bezdomovectví řešit a počty lidí v extrémní formě

¹⁹ Uvedený model, příp. známky příprav lze zaznamenat v Brně, Benešově, Liberci.

²⁰ Sociální bydlení bychom obecně mohli pojmenovat jako označení pro byt, v němž bydlí jedinci či rodiny, kteří si z finančních důvodů (nízký příjem) nemohou dovolit platit vlastní bydlení nebo pronájem. Na sociální bydlení přispívá přes různé instituce či neziskové organizace stát. Podmínky pro poskytování sociálního bydlení a míra podpory se v jednotlivých zemích EU liší a závisí na zákonech dané země. V ČR na tento zákon stále marně čekáme.

sociálního vyloučení postupně snižovat. Aktivní přístup znamená zejména tvorbu koncepce řešení bezdomovectví v součinnosti všech resortů, kterých se problematika bezdomovectví dotýká, a to za přispění vlády ČR. Jedině specificky zpracovaný konkrétní materiál, který bude mít jak politickou podporu, tak i odborný konsensus, může přinést jasný směr a konkrétní cíl řešení jednotlivých oblastí problematiky bezdomovectví. Tento systematický model je následně možné za přispění odborníků, institucí a poskytovatelů sociálních služeb uvést v realitu, zároveň je ho možné v případě aktuálních změn a proměn společnosti měnit dle daných potřeb. Důležitost jednotlivých kroků a opatření je rovněž nutné diskutovat s veřejností, neboť pouze komplexnost a aktivita všech aktérů může vést k potřebným změnám.

Tento přístup prospěje nejen lidem bez domova, ale i společnosti jako takové. V opačném případě nelze očekávat, že by lidé bez domova z veřejných prostranství zmizeli, jak se část společnosti domnívá. Z dlouhodobého hlediska není totiž místo, kam by zmizeli. Namísto toho dochází k migraci lidí bez domova ve veřejném prostoru z místa na místo, případně k přesunu lidí bez domova z ulice do služeb sociální péče, zdravotnických zařízení, v některých případech do komerčních ubytoven a v řadě případů pak zpět „na ulici“. To zcela jistě není efektivní a prospěšné pro žádného z aktérů. V případě všech zúčastněných a vytvoření adekvátních nástrojů je však nepochybně možné cyklický a uzavřený kruh narušit a řešení bezdomovectví posunout dále, tedy k lepšímu a efektivnímu řešení. V konečném důsledku záleží nejenom na lidech bez domova, ale i na nás jako společnosti, v jakém množství a v jakém stavu budou či nebudou tito lidé zůstat ve veřejném prostoru.

Obr. 7: Místo přespávání
– kúlna

Závěr

Uvedená kapitola přinesla čtenáři základní vhled do problematiky bezdomovectví ve vztahu k veřejnému prostoru. Cílem bylo popsat reálný stav, který trápí, domnívám se, všechny zúčastněné aktéry. Zcela jistě je na místě požadovat od všech bez rozdílu dodržování zákonných i společenských norem. Zároveň je však nutné sdělit, že bez komplexního systému pomoci, podpory, služeb a dostupného bydlení není možné aktuální stav zásadně změnit. Klíčovou roli zde hraje politické rozhodnutí – tím myslím zejména jednoznačný směr, kterým se v následujícím období bude oblast sociálního začleňování a problematika bezdomovectví ubírat. Nemám na mysli pouze tvorbu koncepcí, ale skutečnou realizaci jednotlivých úkonů v rámci daných oblastí zpracované koncepce řešení bezdomovectví. Pro realizaci nové koncepce pak bude nutná shoda a podpora, a to jak politická a odborná, tak i veřejnosti. Domnívám se, že demokratická a vyspělá společnost, jakou ČR bezesporu je, je schopná vytvořit potřebný a funkční model, včetně novelizací zákonů či přijetí nových zákonů, které napomohou při řešení problematiky bezdomovectví i při prevenci jeho vzniku.

Ženy a bezdomovectví: ne/viditelnost, stigma a násilí

Barbora Bírová

Úvod

Problematika bezdomovectví se v českém a slovenském prostředí v rámci odborných studií začíná, na rozdíl od zahraničí, tematizovat až v devadesátých letech dvacátého století. Na bezdomovectví je možné nahlížet různými způsoby. Politický diskurs od devadesátých let dvacátého století formoval téma bezdomovectví jako individuální odpovědnost a dobrovolné rozhodnutí těch, co žijí tzv. na okraji společnosti. Když se podíváme na kontexty projevů bezdomovectví v našem prostředí, sledujeme důsledky neregulované liberální ekonomiky a nedostatku pozornosti věnované bytové a sociální politice. Fenomén bezdomovectví (co bezdomovectví znamená, jak k němu dochází, jak se projevuje a jaké jsou možnosti jeho řešení) závisí tedy nejen na individuální odpovědnosti jednotlivce, ale zejména na celkových socio-ekonomických a politických, tj. strukturálních mechanismech fungování společnosti.

Posuneme-li se od politického diskursu k odborným studiím, bylo bezdomovectví v uplynulých letech zkoumáno prostřednictvím konceptů sociální práce, sociologie domova, případně prostřednictvím sociálně-antropologických perspektiv (využití teorií a metodologických přístupů sociální antropologie) i prostřednictvím multidisciplinárních prací.²¹

Bezdomovectví je fenomén, který obsahuje i genderové aspekty, na což v evropských zemích upozornilo již několik autorů a autorek (viz např. Edgar a Doherty, 2001; Baptista, 2010). Již v začátcích mého zkoumání v roce 2012, kdy jsem během prvních měsíců potkala vícero mužů i žen bez domova různého věku, s rozličnými životními trajektoriemi, mi začalo docházet, že zkušenosti žen bez domova jsou natolik odlišné, že se jimi chci specifitěji zabývat i do budoucna. Tomu jsem přizpůsobila další roky výzkumu, jehož záběr jsem rozšířila i na toto téma.

Cílem této kapitoly je poukázat na genderové aspekty bezdomovectví a na základě místních kontextů představit, proč se ženy dostávají do situace bezdomovectví a jaká specifika s sebou bezdomovectví žen v středoevropském prostoru nese. Budu se proto blíže věnovat samotné konceptualizaci bezdomovectví žen, mechanismům, které stojí za tím, že bezdomovectví žen je do velké míry skryté, vysvětlím, jak se v kontextu bezdomovectví žen projevuje stigma a jakou roli hraje násilí.

²¹ Pro zkoumání této problematiky v ČR z perspektivy sociální práce viz např. Hradecký, Hradecká, 1996; Marek a kol., 2012; v kontextu genderových aspektů Hetmánková, 2013; Glumbiková, Grundělová, Gojová, 2018; z pohledu sociologie domova např. Keller, 2013; v rámci konceptů sociální antropologie např. Beňová, 2008; Toušek, 2009; Holpuch, 2011; Hejnal, 2013; Vašát, 2014; nebo pro využití urbánního plánování Martin a kol., 2019; v rámci aplikovaných studií např. Bírová a kol., 2018; Ripka, Černá, Kubala, 2018.

Jako (pro mě) nejužitečnější zdroj poznání využívám antropologickou perspektivu a terénní výzkum. Dlouhodobé trávení času s osobami (v tomto případě s lidmi bez domova), o kterých se snažím dozvědět co nejvíce, mi umožňuje pochopit způsoby jednání a strategie, které si tyto lidé osvojují, formují či využívají. Jinými slovy, etnografie mi umožňuje nahlédnout na to, proč někdo (např. člověk bez domova) „dělá to, co dělá“. Ve své studii vycházím ze závěrů analýzy kvalitativního výzkumu, který jsem realizovala v letech 2012 až 2017 ve třech různých terénech na Slovensku i v České republice (v okolí města Martin na Slovensku, v okrajových částech Prahy a v Kladně).²² V rámci svého terénního výzkumu jsem opakovaně spolupracovala s více než osmdesáti komunikačními partnery a partnerkami, z toho s třiceti osmi ženami.²³

V České republice byla podrobná analýza stavu bezdomovectví provedena až v roce 2018. Zpráva o vyloučení z bydlení Platformy pro sociální bydlení a organizace Lumos dokladuje, že v závažné bytové nouzi žilo v roce 2018 celkově 54 000 domácností. To znamená 83 000 osob, z nichž je téměř čtvrtina nezletilých. Většina těchto osob žije na ubytovnách (17 900 domácností) nebo je zařazena do kategorie bez střechy (16 600 domácností). Alarmující je 70% nárůst počtu domácností s osobami nad 65 let žijícími na ubytovnách, který vznikl mezi lety 2015–2018. Víc než polovina lidí v bytové nouzi se nachází na území 14 obcí s rozšířenou působností z celkových 206.²⁴ Na Slovensku se obdobný výzkum nerealizoval.

²² Tento text vznikl i díky podpoře z projektu Specifického vysokoškolského výzkumu č. 2017 - 260 470.

²³ V následujícím textu i v mé další práci používám výrazy „osoba bez domova/lidé bez domova“, „muž/žena bez domova“ a variuji je s pojmem „bezdomovectví“. Je však důležité poznamenat, že použití jazyka může za určitých podmínek s sebou nést i riziko esencionalizace a negativních konotací (např. v případě použití výrazu „bezdomovec“/„bezdomovkyně“, kterým se snažím vyhýbat; jako alternativu výrazu „bezdomovectví“ využívám i výraz „situace bezdomovectví“/„lidé v situaci bez domova“). Při použití jazyka záleží zejména na kontextu, a také na definicích, které vycházejí z aktérské pozice komunikačních partnerek a komunikačních partnerů. Nezanedbatelná je proto pro mě tzv. emická perspektiva — zohlednění sebepojetí lidí, se kterými spolupracuji, a jejich vlastní sebeoznačení prostřednictvím jazyka. Za každých okolností je třeba zvažovat, jakým způsobem o sobě tyto lidé uvažují, jaký vztah mají ke zmíněným pojmům, nebo jak se vůči nim případně vymezují.

²⁴ Odkaz ke zdroji [zde](#).

Ženy a bezdomovectví

Typická představa, která se většině lidí spojuje s výrazem „člověk bez domova“ neboli „bezdomovec“, vypadá přibližně takto — muž ve středních letech, potulující se v okolí nádraží či v parku, se zanedbanou vizáží, zapáchající, pod vlivem alkoholu nebo jiných návykových látek.

Když se snažíme pochopit lidské jednání, hledat specifika potřeb a rizik lidí, kteří se ocitají v situaci bezdomovectví, více než taková stereotypní představa je pro nás přínosné znát komplexnost a různorodost, která znamená bezdomovectví. ETHOS – Evropská typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení (FEANTSA) upozorňuje na rozsáhlost fenoménu bezdomovectví a rozlišuje několik rámců, resp. kategorií, ve kterých je možné vidět různost a komplexnost podob bezdomovectví. Z definice ETHOS (Edgar a kol., 2004) je patrné, že fenomén bezdomovectví v sobě zahrnuje množství konkrétnosti a odlišných praktik a životních trajektorií (od zjevného bezdomovectví přes skryté bezdomovectví až po potenciální bezdomovectví).

Zdržování se na veřejných prostranstvích, přespávání na ulici, ale i v noclehárnách, pod záštitou sociálních služeb či charitativních organizací, je projevem zjevného bezdomovectví. Ze zkušeností z mého výzkumu (na základě sebepojetí komunikačních partnerů a partnerek) však přiřazuji k zjevnému bezdomovectví i osoby přebývající v zahradních chatkách, stanech a garážích, nebo v odstavených železničních vagoncích. Kategorii potenciálního bezdomovectví čili ohrožení bezdomovectvím chápu jako skupinu těch mužů a žen, kteří odcházejí z dětských domovů či jsou propuštěni z vězení či z psychiatrických nemocnic. Skryté bezdomovectví jsem ve výzkumu vnímala jako velice specifickou kategorii spjatou zejména se ženami, se kterými jsem ve výzkumu spolupracovala. Byly to ženy v mladém i seniorském věku. Společným rysem odkazujícím na „skrytost“ bylo dlouhodobé oddalování propadu na ulici spojené s různými strategiemi zakrývání své situace.

Výše uvedená představa o tom, kdo je člověkem bez domova, není nijak ojedinělá. Chápání bezdomovectví je v kontextu České a Slovenské republiky i jiných evropských zemí stále značně maskulinizováno, tedy chápáno jako doména mužů. V kontextu evropského prostoru existují obecné odhady, že přibližně 1 z 5 lidí bez domova je žena (Edgar a Doherty, 2001). Tak jako v případě bezdomovectví mužů, i v případě bezdomovectví žen platí, že se za danou situaci skrývá několik příčin,

které navzájem interagují. Muži i ženy se potýkají s absencí finančně dostupného bydlení, s rozpadem mezilidských vztahů, s tlakem na (nejenom) pracovní výkon, s ekonomickou nouzí, zadlužeností, závislostmi, nemocemi a chudobou bez závislosti na jejich genderu.

Rozdíly však existují: bezdomovectví žen je v mnohem výraznější míře skryté (Jones, 1999; Watson, 2000; Reeve a kol., 2007), rozdílné z hlediska každodenních praktik a využívaných strategií přežití, z hlediska systému sociálního zabezpečení i z hlediska zjišťování dat; ženy bez domova jsou v krizové situaci velice často z důvodu zkušenosti s domácím násilím.

V širším kontextu se bezdomovectví žen týká mechanismů společenských nerovností, které se dotýkají i žen, které nejsou marginalizované. Právě tyto faktory jsou u marginalizovaných žen většinou důvodem, pro který se ocitly v situaci bez domova, resp. kvůli kterému je pro ně později těžké se z takové situace vymanit. Nejen, že jde o jevy, které jsou tabuizovány v obecném měřítku, v situaci bezdomovectví pro dotyčné ženy znamenají ještě vyšší nebezpečí, neustálý stres a znásobení stigmatizace. Stejně jako důvody bezdomovectví žen se, ve srovnání s muži, liší i rizika a problémy, kterým ženy bez domova čelí. Rovněž se odlišují i jejich každodenní praktiky a strategie.

Jinými slovy — konkrétní problémy související s příslušností ke genderu, se kterými bojovaly či bojují ženy bez domova, znají i ženy, které domov mají a do značné míry vycházejí z genderově stereotypního nastavení společnosti. Konkrétněji jde o nároky na péči o domácnost a tzv. vytváření domova, očekávání péče o děti, o nemocné a příbuzné různého věku.

Rekonstrukce skryté ženy

Skryté bezdomovectví je problematické ve více rovinách. Má mnoho podob, z nichž mnohé nejsou ve veřejném prostoru viditelné (ve fyzickém ani symbolickém smyslu). Skrytost žen bez domova souvisí s několika skutečnostmi. Na jedné straně s tím, jak legislativní rámce a systémy sociálního zabezpečení konceptualizují a reagují na situaci žen bez domova. Respektive, jak a jestli se vůbec zjišťují reálná data v reálném čase s důrazem na bezdomovectví (nejenom) žen. Přezkoumání dat o bezdomovectví žen v Evropě přináší údaje ukazující, že genderové otázky bezdomovectví jsou v evropském výzkumu běžně ignorovány (Mayock a Bretherton, 2016). Současně, pokud se data zjišťují, dominují techniky, soustředící se a omezující se na zjišťování v sociálních službách nebo přímo na ulici. Pravděpodobnost, že ženy budou využívat zrovna tyto nástroje pro zvládání a řešení jejich situace bezdomovectví, je menší než v případě mužů. Tudiž, i pokud by se vedly speciální statistiky, techniky vytváření dat by neukázaly situaci žen bez domova (jelikož podoba jejich bezdomovectví jsou odlišné) a ženy by tedy do statistik zapojeny nebyly (Mayock a Bretherton, 2016).

Se systémovou perspektivou skrytosti bezdomovectví žen souvisí i samotná rekonceptualizace toho, co vůbec považujeme za bezdomovectví žen, nebo kdy je žena považována za člověka bez domova. Vycházejíc ze své výzkumné zkušenosti i ze své praxe, kdy spolupracuji s obcemi a úřady jako poradkyně pro ukončování bezdomovectví, sleduji, jak jsou ženy bez domova obvykle definovány něčím jiným než tím, že jsou vyloučeny z bydlení; a to zejména přes péči o druhé nebo jejich postavením v mezilidských, zejména rodinných vztazích — jako matky samoživitelky, oběti domácího násilí, ženy nemocné, nebo seniorky, které nikoho nemají — ne tedy jako ženy bez domova.

S touto konceptualizací souvisí i druhá strana skrytosti bezdomovectví žen, která odráží genderově stereotypní fungování společnosti, kdy je role žen vnímána jako domácí a ve společnosti skrytá, oproti roli mužů, která je vnímána jako veřejná. Na tuto rovinu skrytosti v evropském prostoru upozornili výzkumníci již před dvaceti lety. Watson (1999) a Smith (1999) nám ale pořád aktuálně připomínají, že přetrvávající je „tradiční“ model, ve kterém je živitelem rodiny muž, a že dělba práce v domácnostech je genderově podmíněna, což má své důsledky i pro vztah členů a členek domácnosti k domovu a rodině, a také k bezdomovectví neboli ztrátě domova

— nejenom v materiálním smyslu, ale i ve ztrátě vazeb a vztahů. Z genderově stereotypního vnímání mužských a ženských rolí ve společnosti vyplývají i představy o normativitě, tedy o tom, jaké způsoby chování a jednání jsou přípustné a jaké zavrhované, což mi mimo jiné připomněla komunikační partnerka Aňa (37 let):

„To když jedu do práce, tak se potřebuji upravit. To jedeš mezi lidi, to musíš být slušná, to zas jsi ta ženská. Já se snažím, aby to nebylo vidět, jak na tom jsem... to se pro ženskou nepatří... Ale tohle není napořád, nemůže být, protože zde není žádný soukromí a bezpečí taky ne, pro ženu zejména.“

Obr. 1: Variace na koupelnu a prostředí, kdy dochází ke zhmotnění zneviditelnování před společností

Komunikační partnerka Julie (26 let) si díky kontaktům přes internet a sociální síť našla placené zaměstnání. Její partner se staral o zajišťování potravin pro domácnost, mimo jiné vozil z blízkého skladu zeleninu a ovoce. Během rozhovoru mi Julie řekla: „.... *on je celý den tady, přebírá se zeleninou, vaří a dělá kolem pokoje, stará se o děcko... to není pro chlapa.*“ Zdůrazňování důležitosti dělby práce podle genderových stereotypů a současný stav se u Julie spojoval zejména s obavou, že její partner bude nespokojený a mohl by si na ní vybíjet vztek.

Genderové role a očekávání v našich rozhovorech vystupovaly do popředí opakovaně, a netýkaly se pouze oblasti práce, respektive rozhodnutí, jak má a bude vypadat péče o domácnost, dotýkaly se i oblasti péče o děti nebo další příbuzné.

V kontextu reflexe rodinných vazeb byl důležitý například institut manželství a z něj plynoucí odevzdání se ženy muži. Facku od partnera Julie popisovala takto: „*To si nemůže dovolit, nejsem jeho manželka, takže by neměl... my spolu jen tak jsme.*“ Citací jenom ilustruji opakovanou zkušenost, kdy jsem byla konfrontována s vysvětlováním nároků a norem, které vyvstávají z přechodu od partnerského soužití do manželství, ve kterém se žena stává symbolicky „majetkem“ manžela. Současně byla v rozhovorech přítomná i obava ze selhání, z toho, že nebudou těmi ženami, kterými by měly být.

Stigma

Normativní představy společnosti (včetně žen samotných) dokresluje znásobení stigmatizace. U osob, kterým se rozpadly rodinné či partnerské vztahy, ztratily práci, případně zažívají domácí násilí, se často objevuje pocit, že si za danou situaci mohou samy. Toto stigma, jakási „morální vina“, kterou společnost přenáší na lidi bez domova (ale i na další marginalizované skupiny — například na Romy/Romky a migranty/migrantky), může vést k tomu, že svou situaci budou vysvětlovat jako „dobrovolné rozhodnutí“ (Goffmann, 2003). Člověk se však do situace bez domova nedostává dobrovolně. Proces přijetí nové identity funguje spíše opačně. Na ulici se člověk ocitá v důsledku strukturálních nerovností, které si ani sám nemusí uvědomovat. Důležité však je, že dotyčná či dotyčný ví, jak funguje hodnocení ze strany druhých, a tedy i to, že například nezaměstnaní lidé jsou společností odsuzováni a stigmatizováni. Na základě této zkušenosti pak může uplatnit raději strategii odmítnutí stigma prostřednictvím osvojení si konceptu tzv. „dobrovolného bezdomovectví“.

Domněnka, že si za svou situaci mohou samy, se často objevuje i u žen, které jsou bez domova a současně v očích společnosti selhaly nejenom jako lidé, kteří nezvládli životní situaci, ale specificky i jako ženy. Zejména, pokud se jedná o ženy, které jsou současně matkami, nebo dítě očekávají. Mé komunikační partnerky byly odsuzované nejen za to, že se ocitly na ulici, ale i za to, že jsou „špatné matky“, „nezodpovědné dcery“, „prostitutky“, a toto označení se s nimi neslo jako nálepka. Edgar a Doherty (2001) v komplexní publikaci o bezdomovectví žen poukazují na to, že právě takové negativní nálepkování je často spouštěčem násilí, zejména pak ve veřejných prostorech.

Můžeme se ptát, kde ty ženy tedy jsou, pokud je nevidíme. Ženy v bezdomovectví se mnohdy spoléhají na neformální podpůrné sítě, které tvoří jejich přátelé, známí i rodinní příslušníci. Tento trend se opakuje napříč evropskými zeměmi během okamžiků, kdy se do bezdomovectví dostávají, a stejně tak i v obdobích bezdomovectví dlouhodobého (Baptista, 2010; Edgar a Doherty, 2001).

Ženy, se kterými jsem spolupracovala, jsem poznala prostřednictvím jiných kontaktů ve vybrané lokalitě, některé z nich díky jejich partnerům, kteří byli taky mými komunikačními partnery, nebo díky postupnému poznání terénu a taky náhodě, kdy jsem se tzv. metodou sněhové koule dostala k dalším a novým komunikačním partnerkám.

Vycházejíc z mé výzkumné zkušenosti vidím některé společné rysy každodenních praktik a strategií těchto žen.

Vybrané ženy zpočátku využívaly alternativní formy přespávání²⁵. S postupem času však začaly pociťovat neudržitelnost a nutnou dočasnost situace, uchýlovaly se k přespávání v nebytových prostorách, v odstavených železničních vagonech, garážích, ale také v chatkách, v bývalých zahrádkářských koloniích a ve stanech. Nejčastěji se jejich formy přespávání a hledání zázemí spojovaly s přebýváním ve sdíleném příbytku s dalšími osobami, nezřídka v přeplněných prostorách, bez záruky pokračování bydlení, často s nemožností placení jakéhokoliv nájemného. Můžeme se ptát proč k tomu dochází. Proč se ženy odvracejí od pomoci svých blízkých, rodiny a přátel, když na ně zprvu spoléhaly? Proč se neobrátní na sociální služby s prosbou o pomoc? Svou roli zde může hrát pocit viny a studu za „selhání ve své roli“, jak vysvětlují výše. Jiným důležitým aspektem může být nebezpečí, které v takové situaci hrozí ženě či jejím dětem ze strany blízkých osob (verbální, psychické, fyzické či sexuální násilí). Kumulace stigmy znesnadňuje požádání o pomoc mezi blízkými, v osobních podpůrných sítích, prostřednictvím odborné pomoci, vyhledáváním sociálních pracovníků a dalších služeb podpory. To jenom významně zhoršuje možnosti řešení bezdomovectví.

Současně se u žen v mém výzkumu opakovala výraznější dynamičnost změn v jejich situaci bezdomovectví, častější migrování, stěhování a opakované hledání bezpečí, přerušování partnerských, rodinných a přátelských vazeb a navracení se k nim. Takto nastavená situace vede k závislosti na druhých a často znamená i ohrožení násilnými vztahy.

²⁵ Tzv. couchsurfing — možnost přespávat u příbuzných, kamarádů či známých.

Formy násilí jako cesty do bezdomovectví žen

Formy násilí, které jsem během výzkumu sledovala, se na první pohled neliší od projevů, které bychom eventuálně mohli pozorovat a zažívat v jiném, například i ve vlastním rodinném prostředí. Násilí není vždy viditelné, snadno rozpoznatelné, nemá stálou či stejnou formu. Při zkoumání fenoménu bezdomovectví je důležité soustředit se nejen na ty formy násilí, které mají povahu verbálních, fyzických či sexuálních útoků, ale i na násilí ve formě manipulace, „znásilněního“ myšlení či ve formě symbolické.

Bourdieu (2000) popisuje symbolické násilí jako osvojování si podvědomých schémat vnímání, hodnocení a vymezování, tedy habitatu. Pokud se problematikou násilí nebudeme zabývat již na úrovni symboliky, neustále bude existovat „podhoubí“, ve kterém budou fungovat jiné násilné projevy (např. verbální, fyzické či sexuální).

V rámci mého výzkumu se symbolické násilí objevovalo v různých každodenních situacích — zejména tehdy, když byly informátorky přesvědčeny, že nemohou/ neměly by učinit rozhodnutí na základě svého uvážení, že by měly následovat názor muže (jako autority). Demonstrace vlastní autonomie byla pro mé komunikační partnerky, které aktuálně žily v násilných vztazích a pod hrozbou, že přijdou o některou z jistot, pokud se partnerovi nebo rodinnému příslušníkovi nepodvolí, často nepřipustné.

Jako výzkumnice jsem se opakovaně a často dostávala do situací, kdy ženy bez domova násilí reflektovaly, či dokonce přímo zažívaly, a byla jsem konfrontována s očekáváním, jaká bude moje reakce. V mnohých zkušenostech, které mé komunikační partnerky prožily v někdejší rodinném prostředí, ale i později na ulici, se násilí signifikantně propojovalo s jejich genderem. Dalším z aspektů, který se opakoval u vícera žen ve výzkumu, bylo v minulosti prožité násilí ze strany rodičů, nebo jiných rodinných příslušníků, či v zařízeních ústavní péče, které se projevovalo slovním a fyzickým týráním, sexuálním zneužíváním či dokonce znásilněním. Mnohé z žen, se kterými jsem měla možnost spolupracovat během výzkumu, se z předešlého domova rozhodly utéct kvůli násilí, které jejich příbuzní praktikovali na jejich dětech. Partnerské násilí se však obvykle odchodem z domova nevyřeší. Ženy zůstávají ohroženy i v případě, že vyhledají pomoc sociálních služeb. I ve specializovaných azylových domech pro matky s dětmi několik mých spolupracovnic prožilo násilné

chování, protože bývalým partnerům se je podařilo vyhledat. Podobně tomu bylo i v případě bezúspěšného hledání bezpečí na ubytovnách.

Během výzkumu jsem nepracovala s domácnostmi, které by se vyznačovaly konvenčním bydlením a ve kterých bych dlouhodobě sledovala projevy domácího násilí a proces, ve kterém se oběť domácího násilí dostává do situace bezdomovectví. Byla jsem však v kontaktu se ženami i muži, kteří měli zkušenost s domácím násilím před obdobím bezdomovectví i během něj.

Reflexe těchto zkušeností se během naší spolupráce objevovaly v různé formě a frekvenci — například odmítání návštěv určitých míst nebo odmítnutí setkávat se s určitými osobami; explicitní vyjádření k tomuto tématu během našeho rozhovoru apod. Během výzkumu jsem se často dostávala do situací, že informátorky otevíraly téma násilí samy, aniž bych je sama tematizovala. Obvykle se to stávalo zejména při společných činnostech, když byl náš vztah už důvěrnější a ony ve mně viděly kromě výzkumnice i ženu, která by pro jejich zkušenosti mohla mít pochopení. Občas byla z jejich strany vyslovena i prosba o pomoc, která poznání násilí reflektovala (například požadavek, abych s informátorkou počkala, dokud se nevrátí její partner, prosba o pomoc při vyhledání psychologické služby apod.).

Nejen moje výzkumná zkušenost nasvědčuje, že sexuální násilí je významným rizikovým faktorem vzniku bezdomovectví žen. Jak uvádí i Williams (1998) nebo Mooney (2000), domácí násilí a s ním spojené sexuální násilí je často důvodem, proč se ženy ocitají bez domova. Sexuální nebo sexualizované násilí demonstruje dichotomii maskulinity a feminity, poukazuje na rozdíly, které jsou spojovány s představami o ženách a mužích.

Pro ženu bez domova je během pobytu na veřejných prostranstvích velkým rizikem znásilnění. Osm z třiceti osmi žen, se kterými jsem ve výzkumu spolupracovala, znásilnění prožily, některé dokonce opakovaně. Za různých okolností, většina od člověka, kterého znala. Sexuální aktivita navíc někdy představuje i určitou formu obchodu, je praktikou, jejímž prostřednictvím se mohly mé komunikační partnerky dostat k penězům.

Erika (51 let) mi během jednoho z našich povídání řekla: „*Jako ono není takový problém nalézt místo, kde se vyspiš, pokud máš čím zaplatit, a ženská má vždycky čím zaplatit.*“ Sex funguje často jako platidlo za pocit ochrany, bezpečí. Je strategií pro zajištění jídla a záštity, zejména pak slouží jako ochrana během nocování.

Mé komunikační partnerky nezřídka fungovaly i v jakémsi „simulovaném partnerství“. A přestože jejich partner mohl být násilný, oproti difúznímu nebezpečí násilí, které ženám bez domova hrozí na veřejných prostranstvích, to pro ně bylo výhodnější řešení. Násilník je v tomto případě jen jeden, jím „známý“, vědí, co od něj mohou očekávat. Podobně jako při osvojení si konceptu tzv. „dobrovolného bezdomovectví“ jde o adaptační strategii. Rovněž platí, že pokud bylo násilné chování ze strany muže časté, komunikační partnerky měly tendenci považovat ho za běžné a přijatelné.

Poměrně častou otázkou, se kterou se setkáváme na různých úrovních diskuse o násilí na ženách, je: Proč ta žena neodejde? Vícero z mých informátorek, které byly vystaveny násilí i během období bezdomovectví, od svých násilných partnerů neodešlo. Opakovaně setrývaly v partnerstvích, ve kterých zažívaly sexuální násilí, protože „zůstat“ pro ně představovalo ten nejlepší způsob řešení situace. Setrývání v takovém vztahu totiž patří ke strategiím, které ženě bez domova umožní najít alespoň bazální formu bezpečí. Jinými slovy — bylo pro ně vždy lepší zažívat násilí, jehož formu a mechanismy již poznaly, než násilí nečekané, „cizí“.

Míša (46 let) tuto strategii vystihla takto: „*Asi si myslíš, že jsem úplně blbá, že s ním jsem, ale jeho už aspoň znám a vím, jaké to bude. Oklepu se a pak možná bude znova klid. Umím se na to alespoň připravit.*“

Specifické potřeby žen

Potřeby žen v bezdomovectví jsou mnohvrstevnaté a oproti zkušenosti z mé výzkumné spolupráce s muži hrálo pro mé informátorky nejdůležitější roli zajištění si bezpečného prostoru pro žití, tj. pokud možno stálého bydlení, a pokud to možné nebylo, pak alespoň dlouhodobého ubytování. Důležitým hlediskem pro ně bylo, aby nešlo jenom o finančně dostupné a standardní bydlení s adekvátní podporou dle individuálních potřeb, ale o standardní a finančně dostupné bydlení, které bude bezpečné.

Eva (39 let) své potřeby ve vztahu k bydlení a hledání bezpečného prostoru popsala takto: „Od bydlení chci hlavně bezpečí. Za posledních šest let jsem bydlela ve čtyřech azylácích, na dvou ubytovnách, v garáži, ve sklepě bez topení a bez vody a vždycky se ke mně dostal zpátek.“

Obr. 2: Zamknuté dveře
jako symbol soukromí
a bezpečí i jako symbol
domácího násilí

Neustálé hledání a ztracení bezpečí se u mých komunikačních partnerek obvykle doplňovalo s voláním o ekonomickou podporu, zabezpečení péče o děti a vyřešení hygienických potřeb. Potřebu hygieny pak mé respondentky zmiňovaly zejména v souvislosti s menstruací nebo těhotenstvím, kdy jsou takové potřeby výraznější.

„Nikdy si tak velmi neuvědomuji, že mám vagínu. Nejrady bych se toho zbavila. Mám investovat do noclehu, zaplatit si sprchu, koupit jídlo, nebo vložky? Co by sis vybrala? Já bych snad byla raději chlap...“, řekla mi Renáta (32 let), když jsme spolu mluvily o rozhodování, jak naložit s financemi během menstruace.

Menstruace představuje pro ženy bez domova opakovaný, každoměsíční stres. Názorně poukazuje na dilemata, která přináší kontext bezdomovectví pro ženu. Vložky představují pro ženu bez domova, pokud se zdržuje ve venkovním prostředí nebo v hygienicky nevyhovujících podmínkách, nejvhodnější menstruační pomůcku. S jejich používáním se totiž spojuje nejmenší riziko infekce. Tampony či menstruační kalíšky naopak možnost infekce zvyšují, žena totiž obvykle nemá možnost umýt si ruce a nemá přístup k vodě, kterou by kalíšek vyčistila.

Finanční nedostupnost hygienických a zdravotnických prostředků (včetně antikoncepce) je jedním z nejpalčivějších problémů lidí bez domova. Stejně závažný je však nedostatek finančně dostupných veřejných toalet a sprch, které by byly v uspokojivém stavu (zejména ve vztahu k bezpečnosti žen v těchto prostorách), a také nedostatek služeb specializované zdravotní péče, kterou považují při řešení bezdomovectví za jednu z klíčových oblastí. V prostředí mého pražského terénu funguje ordinace praktického lékaře pro lidi bez domova, zubní ambulance, psychiatrická ambulance a jedenkrát týdně je otevřená i gynekologická ambulance. Tyto služby provozuje spolek Naděje. Specializované služby na Slovensku fungují jen okrajově. Výraznou podporu v pražském prostředí zabezpečuje i organizace Jako doma, která provozuje komunitní centrum pro ženy bez domova i pro transgender osoby.

Závěrem

Navzdory rozdílným zkušenostem obyvatelstva s bezdomovectvím žen, existují v této oblasti společné a opakované ukazovatele: skrytá povaha bezdomovectví, násilí, znásobování stigmatizace a chudoba.

Tyto aspekty ovlivňují cesty, které vedou do bezdomovectví, a vytváří i specifické překážky pro jeho ukončení.

Nutností v řešení bezdomovectví žen je vytváření bezpečného, cenově dostupného, trvalého, bezbariérového, nízkoprahového bydlení, které je dle individuálních potřeb doplněno o flexibilní podporu dle principů bydlení především (Pleace, 2016). Paralelně je potřebné soustředit se na mnohé, překrývající se agendy, které přispívají k cestám do bezdomovectví žen, a rekonceptualizovat chápání bezdomovectví s důrazem i na genderový aspekt. Ženy a dívky v bezdomovectví čelí specifickým překážkám pro ukončení jejich bezdomovectví dle jejich věku, rodinné situace, právního statusu, zdravotního stavu, etnické příslušnosti a sexuální orientace.

Abychom přinášeli do praxe řešení, potřebujeme spolupráci na všech úrovních: potřebujeme mapovat bezdomovectví komplexně i s ohledem na genderové aspekty, vytvářet kvalitní bytovou a sociální politiku včetně prevence ztráty bydlení a prevence domácího násilí, převzetí odpovědné role obcí a samospráv, přes systém podpory dle individuálních potřeb žen a dívek v bezdomovectví, spolupráci týmů odborníků a odbornic z různých sektorů a zapojení samotných žen a dívek bez domova.

Mají architekti co říci k bezdomovectví?

Karolína Kripnerová a Vojtěch Sigmund

Architektura²⁶ je disciplína, která odráží stav společnosti a reaguje na její změny, byť se značným zpožděním.²⁷ Architekt²⁸ (popřípadě designér či urbanista) utváří fyzické prostředí, které nás obklopuje. Je to společensky odpovědná profese, protože vystavěné prostředí má vliv na náš život (Kopec, 2012). V podobném duchu se vyjádřil i například Winston Churchill (Churchill and the Commons Chamber, nedatováno): „*Navrhujeme budovy, které nás následně utváří.*“²⁹ Vliv mají budovy jak díky svému vnitřnímu prostředí, vždyť až 90 % času trávíme v budovách (Klepeis, 2001), tak díky prostoru, který vytváří mezi sebou – souhrnně nazývaném veřejný prostor. Architekti si byli v historii své společenské odpovědnosti vědomi, vidíme to například na jejich činnosti v první polovině dvacátého století. Tehdy vzniklo množství teoretických prací s cílem najít řešení, jak lidem poskytnout dostupné a důstojné podmínky k životu.³⁰ Společenská odpovědnost architektury se však postupem času vytratila a dnes jsou architekti, částečně vlastní vinou, společností vnímáni jako profese, která designuje blyštivá muzea, galerie a administrativní komplexy v centrech měst (Pelčák a kol., 2017). Ba co více, bohužel je spolupráce s architektem spjata s představou zbytečného prodražení projektu.

I dnes však můžeme najít projekty a realizace architektů, které jsou prospěšné celé společnosti. Projekty, které nevznikají kvůli vidině honoráře, ale proto, aby zvýšily kvalitu veřejného prostoru, ochránily životní prostředí, anebo hledají řešení některého z neduhů společnosti. Bez takových projektů by pro mnohé z architektů jejich profese ztratila smysl.

V této kapitole se ptáme na otázky, zda může architektura a architekt, její tvůrce, pomáhat předcházet bezdomovectví. Má architekt nástroje, jak tento fenomén řešit? Byli toho schopni architekti v minulosti?

Kapitola se dále věnuje tématu veřejného prostoru. Je to místo, které navrhují architekti, které má být přístupné všem a které odráží stav naší společnosti. Utváření veřejného prostoru s vědomím, že má sloužit všem členům společnosti, je prvním nástrojem architekta. Stejně tak stavby pro bydlení by se měly navrhovat tak, aby byly dostupné všem.

Další část kapitoly uvádí krátký exkurz do historie, ve kterém upozorňujeme na důležité stavby ve městech, které byly postaveny pro lidi na okraji společnosti (například Špitál neviňátek od Brunelleschiho ve Florencii či Masarykovy domovy v Praze, dnes Thomayerova nemocnice). Tyto stavby demonstrují princip, že pokud společnost vynaloží dostatečné prostředky a bude vyžadovat adekvátní kvalitu těchto staveb od jejich tvůrce, bude z toho nejen mít sama prospěch, ale zanechá tak vzkaz o své vyspělosti i pro budoucí generace. Kvalita staveb, tedy dobře odvedená práce architekta, je dalším nástrojem, kterým architekt přispívá k řešení bezdomovectví.

Třetím nástrojem architekta je hledání nových či inovativních řešení fenoménu bezdomovectví, která vznikají ve spolupráci s dalšími odborníky. Tyto principy jsou konkrétně ukázány na příkladech dobré praxe v závěrečné části textu.

Veřejný prostor – zrcadlo vyspělosti společnosti

Definice veřejného prostoru ze zákona o obcích, která je uvedena v první kapitole, zdůrazňuje přístupnost těchto míst každému bez ohledu na jeho věk, vzdělání či majetek. Veřejný prostor vnímáme jako místo, kde můžeme potkat členy všech společenských vrstev včetně jejich rozmanitostí (Sennet, 2009). Nabízí možnost vzájemné komunikace a obecně zkušenost z lidského světa, a to jinou, než můžeme získat v rodině, v zaměstnání či ve škole. Ačkoliv se jedná o zkušenost povrchní, může nás obohatit o setkání s něčím odlišným a nečekaným (Kratochvíl, 2016).

Petr Kratochvíl (2016) téma rozvíjí a pomáhá nám pochopit, jakým způsobem je téma veřejného prostoru propojeno s problematikou bezdomovectví. „*Setkání s lidmi různých věkových kategorií, sociálního zařazení, národnostní či etnické příslušnosti s sebou přináší i obohacení naší zkušenosti. Nutí nás konfrontovat svůj pohled na svět s pohledem ostatních a hledat, zda nás při vši odlišnosti přece jen něco nespojuje. Tato setkání, konfrontace, mohou být i nepříjemné a obtěžující, ale právě proto, že jsme jim ve veřejné sféře vystaveni, jsme nuceni o nich přemýšlet, hledat řešení. Veřejné městské prostory jsou tak jedním z důležitých míst, kde se utvářejí elementární formy vzájemného respektu, solidarity a sociální integrace, nebo k tomu alespoň poskytují příležitost.*“

²⁶ Architektura má jak umělecký, tak technický rozměr. Vitruvius (Vitruvius Pollio, 2009) uvádí, že architektura naplňuje tři vlastnosti: je pevná či trvanlivá, je užitečná a je ladná. V jejím středu zájmu vždy stojí člověk a prostor. Architektura má mnoho měřítek – od návrhu nábytku, dispozice bytu, přes konstrukci domu a jeho materiálové řešení až po veřejná prostranství a urbanismus měst.

²⁷ Srovnáme s délkou práce na projektu (dle náročnosti v řádu let) a s délkou realizace návrhu (také hovoříme o časové dotaci v řádu let).

²⁸ Architekt je profesionál, který koordinuje tým odborníků. Každé dílčí profesi musí manažer rozumět alespoň do té míry, aby věděl, co od specialisty může očekávat a vyžadovat. Architekti většinou pracují na zakázku klienta, kdy ztvárňují jeho představy (klientem je soukromá osoba nebo veřejný subjekt, například obec). Mohou být ale také sami hybatelé změn, kdy vnímají problém, hledají řešení a definují zadání.

²⁹ Z anglického „We shape our buildings and afterwards our buildings shape us.“

³⁰ V českém prostředí je to například tvorba Karla Honzika, Karla Teigehe, Bohumila Hypšmana a dalších.

Veřejným prostorem je i infrastruktura města, která je k dispozici každému. Jsou to například silnice a chodníky (dopravní infrastruktura), parky a zahrady (zelená infrastruktura), ale i budovy, ve kterých se poskytují sociální – tedy společenské – služby³¹ lidem, kteří se nacházejí v těžkých životních situacích (poradny, nízkoprahová denní centra či azylové domy). V abstraktní rovině je veřejný prostor platformou k vyjádření názoru, k debatě či ke vzdělávání. Veřejný prostor je základem demokratické společnosti (Sennet, 2012).

Veřejný prostor není jen místem samotným, má i své kvality (jestli je přístupný všem, bezpečný a vstřícný k uživatelům), jak vidíme například na obrázku 1.

Obr. 1: Veřejné šachy
v Lucemburských
zahradách v Paříži –
trávení času ve veřejném
prostoru

Veřejný prostor utváří mobiliář (lavičky, stolky či stojany na kola a pítka), materiály (povrchy ulic, náměstí a parků), jeho proporce (tvar náměstí, šířka chodníků) a využití (plochy pro parkování či plochy pro sezení). Na vzhledu a fungování veřejného prostoru se podílí každý z nás – ať již aktivitami, které v něm činíme, nebo také finančními prostředky, které na úpravu veřejného prostoru jdou z našich daní.

³¹ Problematika sociálních služeb je podrobně popsána v první kapitole.

Ve veřejném prostoru jsou však i místa, kde se ve větší míře vyskytují sociálně vyloučené skupiny obyvatel³². Jsou spjata s patologickými jevy, jako je kriminalita či násilí, které si vynucují posílení policejních hlídek či instalování kamer, které si vyžádají místní obyvatelé. Taková situace však není udržitelná (kamera nevidí všude a policista neprochází všemi ulicemi najednou). Bezpečnost si společnost musí zařídit prostřednictvím svého jednání a chování k druhým. Protože vyspělost společnosti je čitelná z jejího chování k nejslabším členům, není divu, že země s nejvyšší mírou sociální soudržnosti³³ mají také nejvyšší životní úroveň na světě. Takovými zeměmi jsou Finsko, Švédsko a Kanada (Anderson, 2014).

První nástroj architektů: Inkluzivní navrhování neboli veřejný prostor a bydlení pro všechny

Nejkvalitnější, nejbezpečnější a nejpříjemnější veřejné prostory jsou charakterizovány širokým spektrem jeho uživatelů (Římanová, 2011). Veřejný prostor by tedy měl sloužit všem skupinám obyvatel a nikdo by z něj neměl být vyloučen. Symbolické vyloučení se může týkat různých věkových kategorií (například seniorů nebo rodičů a dětí) či různých příjmových kategorií a sociálních vrstev. Pokud je nějaké místo vyhrazeno jen pro movitější a úspěšnější, nebo je to naopak místo jen pro sociálně slabší, lidé se v takovém prostoru mohou cítit příjemně jen na úkor těch skupin, které jsou vytlačovány.

Lidé bez domova jsou – z podstaty nevlastnění soukromého místa – uživateli právě veřejného prostoru. Jako členové společnosti mají právo ve veřejném prostoru pobývat, neměli by z něj být vylučováni a penalizováni za svůj status. Tento apel nic nemění na tom, že je nutno dodržovat pravidla, která si daná společnost určí jako závazná. Ačkoliv vylučování z určitého místa může znít v dnešní době absurdně, připomeňme, že se to děje. Například v návštěvním řádu Vrchlického sadů u Hlavního nádraží v Praze je uvedeno, že je zakázáno užívat lavičky osobami budícími veřejné pohoršení.³⁴ Takový zákaz je diskriminační a z mnoha důvodů problematický.

Revitalizace (neboli navrácení života) náměstí, parku nebo předprostoru budov se považují za úspěšné v případě, pokud se podaří vymístit problémové skupiny

³² Sociální vyloučení neboli exkluze je proces, kdy jsou jednotlivci i celé skupiny obyvatelstva vytěsňováni na okraj společnosti (Toušek, 2007). Je jim ztížen či omezen přístup ke zdrojům, které jsou pro ostatní členy společnosti běžně dostupné (například vzdělání, zaměstnání, zdravotní péče či bydlení). Proces sociálního vyloučení jednotlivců se v důsledku dotýká celé společnosti a ovlivňuje její soudržnost.

³³ Sociální soudržnost označuje stav sdílené identity, loajality a solidarity ve společnosti. Vyjadřuje schopnost společnosti zajistit dobré odpovídající životní podmínky všem svým členům (Nová strategie sociální soudržnosti, 2001).

³⁴ Příloha k usnesení Rady MČ Praha 1 č. UR18_0486 ze dne 24.04.2018. VRCHLICKÉHO SADY – NÁVŠTĚVNÍ ŘÁD PARKU. Dostupné [zde](#).

obyvatel, které v daném prostoru pobývají (například Plášková, 2018). Společnost nezajímá, kam se tito lidé přesunou, hlavní je, že už nebudou na očích. Problém se tím však nevyřeší, pouze se přemístí jinde. Podobná situace nastává při umisťování a provozu veřejných záchodů, pitek, nebo i laviček ve veřejném prostoru. Panuje obava, že by se v jejich okolí mohli koncentrovat lidé bez domova. Veřejný prostor bez potřebného vybavení je tak ve výsledku nepřívětivý i pro majoritní společnost. Extrémním příkladem represivních opatření namířených proti lidem bez domova jsou bodáky na parapetech výloh a dalších místech, kde by si lidé mohli sednout nebo lehnout, nebo lavičky s oddělenými místy pro sezení jednotlivců – hovoříme zde o tzv. nepřátelské architektuře³⁵ (Petty, 2016). Prozíravější, smysluplnější a z dlouhodobého hlediska i ekonomicky výhodnější by bylo snažit se problémy těchto lidí pochopit a hledat jejich řešení – i přímo v dané lokalitě. Například na takových místech zřídit sociální služby, např. kontaktní či nízkoprahové denní centrum.

Podívejme se na některé dobře známé veřejné prostory. Například náměstí Svato-pluka Čecha v pražských Vršovcích (obrázek 2) nabízí místo k odpočinku všem skupinám obyvatel. Na lavičkách zde sedí maminky s dětmi, mladiství, byznysmeni

Obr. 2: Rozmanitý
veřejný prostor na ná-
městí Svato-pluka Čecha
v Praze

³⁵ Z anglického hostile architecture.

s telefonem u ucha, ale i senioři či lidé bez domova. Toto téměř čtvercové náměstí ve svahu má dopravu odvedenou po svém obvodu, v horní části se nachází dominant – funkcionalistický kostel sv. Václava od Josefa Gočára – a pod ním je park. Ačkoli působí na první pohled neudržovaně, při bližším pohledu zjistíme, že je velmi dobře promyšlen. Nabízí různorodé prostory: místa s výhledem, místa skrytá, místa u hlavního proudu chodců i místa, která jsou mimo hlavní pohledové osy. Místa k sezení jsou oddělena keři a záhony s květinami, které z některých z nich dělají intimní místa, přičemž ale nebrání průchodu ani průhledu. A právě tato rozmanitost dává možnost chápat tento veřejný prostor jako opravdu veřejný – jako prostor pro všechny.

Podobný princip inkluzivního navrhování, tedy navrhování pro všechny, můžeme uplatňovat i v navrhování staveb pro bydlení. Jedna úroveň tohoto principu je promyšlení návrhu tak, aby i s nízkým rozpočtem byla vytvořena kvalitní stavba, která bude splňovat nejen minimální nároky na vybavení a prostor, ale bude splňovat i tři pilíře udržitelnosti (sociální, ekonomický a ekologický)³⁶. Tyto pilíře můžeme pro jednoduchost shrnout do tvrzení, že se lidem bude v domě dobře – a dlouho bydlet. Takto pracuje například významné francouzské studio Lacaton et Vassal Architects, které získalo za svou práci prestižní ocenění nejlepší současné architektury, Mies van der Rohe prize 2019³⁷, kterou uděluje Evropská Unie. Ocenění získala transformace tří bytových bloků ze šedesátých let minulého století, Grand Parc Bordeaux, které architekti zhodnotili rozšířením o velkorysé zimní zahrady. Nejenže tak bytový komplex o 530 bytech zachránili před demolicí, ale subtilností stavebních změn (rekonstrukce každého z bytů trvala 12–16 dní) navíc dokázali udržet ceny nájemného stejně jako před stavebními úpravami (Block, 2019).

Druhou úroveň inkluzivního navrhování je urbanistické měřítko, kdy se snažíme jak v konkrétním domě, tak v konkrétní lokalitě nabídnout rozdílné byty (například o různé velikosti) pro různé skupiny obyvatel. Cílem je promísení sociálních skupin a dosažení heterogenity a rozmanitosti obyvatel v území. Negativním až odstrašujícím příkladem jsou tzv. uzavřené komunity³⁸, které si můžeme představit jako oplocené a hlídané území uvnitř města, kam smí vstoupit jen určitá skupina lidí. Příklady těchto privatizovaných a neprostupných území můžeme najít všude po světě.

³⁶ „Udržitelná architektura by měla představovat komplexní přístup, který je ekologický a ekonomický, ale též udržitelný po stránce sociální a kulturní, a především je plnohodnotně schopen splnit estetická očekávání společnosti. Neměl by se zabývat výhradně technickým řešením stavby.“ (Čeněk, 2016).

³⁷ Více o prestižním evropském architektonickém ocenění včetně vítězného projektu je dostupné [zde](#).

³⁸ Z anglického gated communities.

Naopak pozitivním příkladem je vídeňský projekt Aspern Seestadt (obrázek 3).³⁹ Jedná se o jeden z největších rozvojových projektů Evropy, kdy na východním okraji města, na konečné stanice metra, vzniká nová městská čtvrť pro dvacet tisíc obyvatel. Ambicí velkorysého projektu je promísení funkcí: bydlení, práce a služeb; ale také obyvatel: nabízené byty jsou ke koupi i k pronájmu; najdeme zde i studentské či sociální bydlení.

Obr. 3: Aspern Seestadt
ve Vídni

³⁹ Více o projektu je dostupné [zde](#).

Pomoc druhému jako součást sdílené historie

Veřejné prostory historických měst nebyly obklopeny jen honosnými paláci, ale také stavbami, ve kterých potřební nalézali pomoc. To ukazuje vůli společnosti (respektive jejich významných představitelů) postarat se o potřebné a tuto snahu veřejně prezentovat. Tento přístup je v rozporu se současným trendem vytěsňování budov určených pro sociální služby (například nízkoprahová denní centra či azylové domy) mimo frekventovaná místa, mimo pohledy lidí.⁴⁰ Snažíme se problémy schovat a naivně doufáme, že díky tomu přestanou existovat.

Dějiny budov pro ohrožené skupiny společnosti se začaly psát již v antice. První stavby plnily funkci jak nemocnic, tak útulků pro ohrožené. Římský předchůdce nemocnic, takzvaná *valetudinária*, byla místem pro nemocné i staré lidi. První ekumenický koncil uložil v roce 325 všem biskupům, aby ve svých diecézích zakládali *xenodochia*, tedy útulky pro cizince, chudé a nemocné (Šestáková, 2016).

Naše kultura a tradice je úzce spjata s křesťanstvím, a to má ve svých základech ukotveny sociálně-ekonomické myšlenky a pomoc bližnímu. Starozákonní text ukládá celé společnosti povinnost chránit její nejslabší členy, jako jsou vdovy, sirotci, cizinci a chudí lidé. Sociální právo *paběrkovat*⁴¹ zabezpečovalo těm nejchudším alespoň základní potravu: bohatí nesměli posílat na svá pole druhou výpravu ženců, kteří by dosbírali zbytky po první skupině. Vše, co na poli zbylo, patřilo potřebným.⁴² Ve středověké společnosti byla součástí života *almužna*, která nemajetným pomáhala získat prostředky k obživě a majetným naopak dodávala pocit odčinění vlastních hříchů (Irsigler, 2009). O almužnu nežádali jen žebráci, ale i studenti, kteří svůj čas namísto vydělávání peněz věnovali studiu. Ohrožené skupiny obyvatel tak byly přirozenou součástí veřejného prostoru. Dalším příkladem fungování středověké společnosti byly skupinové lázně, nepochybně inspirované dřívějším, zejména antickým vzorem. Vstupné do lázní platil jen ten, kdo na ně měl prostředky. Některé lázně byly zřizovány přímo pro chudé (Irsigler, 2009). Z tohoto postoje lze vyčíst pochopení, že blaho každého jednotlivce znamená v důsledku i přínos pro celou společnost.

⁴⁰ Například nové nízkoprahové denní centrum v Praze by mělo být umístěno pod Štefánikovým mostem vedle stávající lodi Hermes. Daniel Hodek, radní pro sociální oblast, na toto téma uvedl, že „další loď se ukazuje jako ideální řešení zejména kvůli dobré poloze a docházkové vzdálenosti z centra města, dostupnosti MHD a také bez narušování soužití s ostatní společností.“ Zdroj: Zpráva z 26. jednání Rady hl. m. Prahy 18. července 2017, dostupné [zde](#), [cit. 15. 3. 2016].

⁴¹ „Až budeš sklízet obilí ve své zemi, nepožneš své pole až do okraje ani nebudeš po žni paběrkovat; zanecháš paběrky pro zchudlého a pro hosta.“ Leviticus 22, 23.

⁴² „Když vejdeš do vinice svého bližního, smíš se najíst hroznů dosyta podle libosti, ale nebudeš nic dávat do nádoby. Když vejdeš do obilí svého bližního, smíš si rukou natrhat klasů, ale nebudeš obilí svého bližního žnout srpem.“ Deuteronomium 23, 24–26.

Funkci záchranné sítě tak zastávala tradičně církev, náboženské a církevní stavby sloužily (také) jako útočiště pro nemocné a chudé. Péči zprostředkovávaly ošetrovatelské řády a bratrstva, například Řád svatého Lazara (tzv. lazareté) či řád Maltezských rytířů (jiný název je řád hospitalitů); vznikaly klášterní *hospitály*.⁴³ Na našem území založil první nemocnici již Boleslav I., poté nastal rozvoj *špitálů* Anežky Přemyslovny.⁴⁴ Středověký *hospic* byl přímým předchůdcem staveb pro sociální služby, tak jak je chápeme dnes: byla to zařízení komplexnějšího charakteru, která sloužila jako útočiště pro všechny potřebné, vysílené fyzicky i duševně (Šestáková, 2016).⁴⁵ Tyto hospice neměly dnešní význam domů pro umírající, nýbrž byly zastávkou pro poutníky. Poutník byl váženou osobou, která přinášela informace z okolního světa. V hospicu se mohl poutník zastavit, aby se zde občerstvil, popřípadě vyhojil své rány a bolesti způsobené cestováním. Poskytnutí péče bylo etickým a sociálním závazkem, péče byla založená na bezpodmínečné akceptaci a zájmu o bližního bez ohledu na jeho zdraví, věk, majetek či náboženskou víru. Hospice byla místa, kde se křesťané cvičili ve své lásce k bližnímu. Ve vrcholném středověku zastávala vedle církve důležitou roli v péči o potřebné i šlechta. Feudální⁴⁶ uspořádání tehdejší společnosti znamenalo, že šlechta poskytovala bydlení nemajetným lidem, kteří pro ni pracovali. Podmiňovala tak možnost bydlení zapojením se do práce (Tomeš, 2010).

I v historii si však společnost s některými členy společnosti nevěděla rady. Příkladem jsou *leprosária*, kde byli izolováni nemocní leprou. Tomeš (2010) pak např. popisuje, že ve čtrnáctém století pluly po řekách takzvané „lodě bláznů“, na kterých byli izolováni nepřizpůsobiví jedinci. Nenašel se pro ně žádný přístav, který by je přijal.

Předznamenáním novověku byl první *sirotčinec*, tzv. Špitál neviňátek ve Florencii. V Anglii byl roku 1504 schválen první zákon řešící sociální problematiku starých lidí, kteří byli do té doby odkázáni pouze na pomoc klášterů: královna Alžběta ustanovila chudinské právo, které platilo dalších 200 let. Došlo jím k oddělení sociálních ústavů (starobinců a nalezinců) od nemocnic.

Průmyslová revoluce znamenala masivní migraci chudého venkovského obyvatelstva do měst, která však jejich nápor nezvládala. Vznikly dělnické a chudinské

městské čtvrti, zvýšil se počet lidí živořících na ulici. V této době začínáme hovořit o bezdomovectví v dnešním slova smyslu (Keller, 2013). V péči o potřebné se dostal do popředí stát. František Josef I. upravil v roce 1863 tzv. domovské právo⁴⁷, které pak bylo zrušeno až v roce 1948. Domovské obce byly povinny postarat se o chudé, k práci nezpůsobilé příslušníky. Měly jim poskytnout nutnou výživu a péči v nemocnici, ale jen potud, pokud se jim nedostane pomoci od dobročinných ústavů a nadací. Začala tím éra garantované a institucionalizované sociální péče. Stát, města a obce budovaly chorobince, starobince, pastoušky a nemocnice pro chudé.

V období tzv. první republiky byla péči o druhé věnována velká pozornost. Uvedme příklad Prahy ve dvacátých letech. Po vzniku tzv. Velké Prahy v roce 1922 se k osmi městským částem připojilo na čtyřicet sousedních obcí, a obec nebyla v jednoduché situaci. Počet obyvatel se zvýšil téměř trojnásobně, a to na tři čtvrtě milionu. Povinnost postarat se o potřebné připadající Velké Praze jako domovské obci nabyla nové dimenze a stala se společenským tématem, a to i díky zastoupení sociálně myslících politiků ve správě města. Změnil se přístup k chudinské problematice, která se nově začala nazývat sociální otázkou. Fakt, že ve společnosti nejsou karty rozdány stejně, byl reflektován jako výzva adresovaná těm šťastnějším. Chudobou nebo chorobou oslabeným dětem a mládež, stejně jako dalším občanům, náležela pomoc a podpora společnosti, pokud ji nemohli poskytnout příbuzní (Mášová, 2013). Nové postoje se projevovaly i v terminologii, například v názvech institucí, které obce pro své potřebné budovaly. Slova jako *chudobinec* nebo *špitál* vytlačovaly nové výrazy jako *nemocnice*, *zaopatřovací ústav*, *sociální ústav*, popřípadě také název *domovy*. Příkladem jsou Masarykovy domovy (dnešní Thomayerova nemocnice), které byly vybudovány roku 1928. A i mnohá další města, nejen Praha, chtěla mít ústav se jménem T. G. Masaryka ve svém štítu (Mášová, 2013).

Výrazné společenské změny nastaly v Československu po druhé světové válce. Jako zlomové období popisuje Keller (2013) rok 1948, kdy totalitní režim v naší republice z výsostně ideologických důvodů omezil veškeré charitativní organizace, tabuizoval existenci chudoby a bezdomovectví a oficiálně nastolil všeobecnou pracovní povinnost. Každý občan socialistického Československa, který by z jakéhokoli důvodu odmítal pracovat, se jako „příživník“ vystavoval nebezpečí odnětí svobody. Ruku v ruce s umělou zaměstnaností se budovaly podnikové ubytovny. Ty využívali

⁴³ Např. v St. Gallenu (820 n. l.) a v Reichenau. V 11. století se pomoc potřebným, do té doby organizovaná výhradně církví, začíná stávat i světskou záležitostí a ve 12. století města zakládají své nemocnice (Šestáková, 2016).

⁴⁴ Anežka Přemyslovna založila několik klášterů – např. sv. Haštala v Praze (roku 1233) a špitální klášter Na Františku v Praze (Šestáková, 2016).

⁴⁵ Anglické slovo „hospice“ znamená „útočiště“ nebo „útulek“, již ve 4. století se tímto slovem označovaly domy odpočinku pro poutníky. Latinské slovo „hospes“ znamená host a pochází z něj přídavné jméno „hospitalis“, což znamená přátelský, a slova se stejným kořenem, které dnes užíváme (např. pohostinnost, hospital, hotel, hospic). Řecké slovo „xenos“ označuje hostitele, a zároveň též neznámého člověka. Domy pro poutníky byly označovány jako „xenodochia“, v západním světě jako „hospitia“ (Šestáková, 2016).

⁴⁶ Feudální (z latinského feudum neboli léno) společnost je rozdělena do tří skupin dle vztahů k půdě. Pod označením trojí lid se skrývá duchovenstvo, šlechta a venkovské obyvatelstvo.

⁴⁷ Domovské právo (případně domovskou příslušnost) předznamenal v našich zemích Ferdinand I. Dobrotivý. „Byl to osobní právní poměr mezi osobou a obcí, jehož obsahem je nárok na nerušený pobyt v obci a na chudinské zaopatření.“ (Syllová, 2014).

zaměstnanci výrobních podniků a mnohdy i lidé, kterým rodinné zázemí chybělo, nebo se od něho záměrně sami odtrhli (Keller, 2010).

V roce 1948 bylo zrušeno domovské právo a pod vlivem kolektivismu docházelo k masivnímu rozvoji ústavní péče. Socialistická společnost si oficiálně dala závazek postarat se po strážce materiální a sociální o své staré a ohrožené občany. Tzv. *domovy odpočinku* byly přejmenovány na *domovy důchodců*. V šedesátých letech byla většina ústavů spadajících pod charitu, církve a řády převedena pod jednotnou státní správu. Docházelo k cílené segregaci rizikových a problematických skupin obyvatelstva, problémy se vršily a odsouvaly podle přísloví: co oči nevidí, to srdce nebolí. Vznikala ghetta daleko od společnosti, kde se tito lidé kumulovali (ústavy pro mentálně či tělesně postižené, domovy důchodců atd.) (Šestáková, 2016).

Společenské změny v druhé polovině dvacátého století v západních zemích ilustruje příběh Maison de Lauberivière (obrázek 4) v hlavním městě provincie Québec v Kanadě. Budova z roku 1926 sloužila původně jako hotel a věhlasný kabaret.

Obr. 4: Maison de Lauberivière v kanadském Québecu

Vybudování mimoúrovňové křižovatky v osmdesátých letech znamenalo jednak úpadek čtvrti, ale také konec slavného hotelu. Dům se nachází v těsné blízkosti hlavního nádraží, ve čtvrti st. Joseph, která je vnímána jako místo vyšší koncentrace sociálně slabých občanů. Více než čtyřicet místních charitativních organizací spojilo své síly a v roce 1983 objekt společně otevřelo jako Maison de Lauberivière, největší zařízení svého druhu ve městě, které poskytuje služby v oblasti ubytování, stravy a služby sociální reintegrace pro potřebné. Na přelomu milénia tato instituce expandovala mimo zdi starého hotelu a zřídila další denní centra a sociální bydlení pro část svých klientů. Poskytuje své služby až pěti tisícům klientů ročně. Velkolepá vstupní hala, která je pozůstatkem z doby slavného hotelu, dává klientům pocit vřelého přijetí. Celkově je stavba velmi reprezentativní a neznalému pozorovateli není na první pohled zřejmá současná funkce domu.

Sametová revoluce znamenala změnu v péči o druhé. Pronikly k nám znalosti a studie ze zahraničí, které zásadně změnily pohled na sociální péči státu. Zanikl socialistický koncept příživnictví a pracovní povinnosti; prvními bezdomovci po roce 1989 se stali právě lidé, kteří byli během socialistického režimu zaměstnáni jen formálně či uměle. Byli propuštěni nekvalifikovaní pracovníci zeštíhlených firem či bývalí zaměstnanci zaniklých či v lepším případě zprivatizovaných podniků. Ocitli se bez práce a mnozí i bez střechy nad hlavou podnikové ubytovny (Marek a kol., 2012). V devadesátých letech dvacátého století opustil trh s bydlením sociální principy. Bouřlivá privatizace, neoliberalismus a komercializace bydlení předznamenaly dnešní problémy dostupnosti bydlení, které doléhají na velkou část společnosti. Problém bezdomovectví byl státem víceméně ponechán k řešení církevním a posléze nestátním neziskovým organizacím (Keller, 2013).

V porevolučních letech vzniklo množství zařízení pro služby sociální prevence (například nízkoprahová denní centra či azylové domy), v současné době se však tento trend téměř zastavil. A to i v případech, kdy provozovatel obstará potřebné prostředky na vznik a chod takového zařízení. Zřizování nových míst pomoci pro lidi bez domova (a často i provozování stávajících) je totiž společensky nepopulární, a proto politicky obtížně prosaditelné. Ve společnosti panuje obava, že nová služba by počet lidí bez domova na daném místě zvýšila. Příkladem za mnohá jiná města je Praha. Pro jednu z velkých nocleháren byla vybrána poloha na řece Vltavě, která je jediným místem v Praze, které nepatří do správy žádné městské části. Od roku 2007 se nachází na lodi Hermes. Podle slov Ludmily Tomešové z Centra sociálních služeb Praha byl důvodem zvolené lokality fakt, že městské části se vždy postavily proti

⁴⁸ La Maison de Lauberivière – l'esprit et les bras ouverts [online]. 27.11.2012 [cit. 2019-05-13]. Dostupné [zde](#).

stavbě nového denního centra na jejich území. Hlavní město plánuje zřídit ještě další denní centrum, které chce umístit také na řeku Vltavu (Dvořáková, 2017).

Komplikací je i nejasná formulace a legislativní vymezení těchto sociálních staveb, které způsobuje problémy při navrhování. Jde zejména o absenci typologie a norem, které by stanovily rámec možností a omezení pro novou stavbu. Například jsou to minimální plochy místností, provozní schémata (neboli logické provázání místností) a stavební programy (neboli výčty funkcí, které mají v domě být). Dalším problémem je nízký rozpočet či nevhodnost lokality a stavby k adaptování. Města a stát tak k umístění sociálních služeb mnohdy využívají objekty, které nedokáží využít jinak.⁴⁹ Obvykle se tyto objekty nacházejí v místech odlehlých či se špatnou pověstí.

Druhý nástroj architektů: Kvalita staveb pro sociální služby

Jaké prostředí dáváme k dispozici lidem, kteří se ocitli v nesnázích? Osobně se domníváme, že je to prostředí, které by většinové společnosti jistě nebylo příjemné. Architekt Alexander Hagner (2018) tento fakt zdůrazňuje a ptá se: Pokud dává společnost někomu, kdo se ocitl na dně, najevo, že je naprosté nic, má tento člověk ještě co ztratit? K návrhu budov pro lidi, kteří jsou na okraji společnosti či se nacházejí v těžké životní situaci, bychom měli přistupovat zcela obráceně. Právě v tomto případě je důležitý každý detail, volba materiálů, povrchů, dispozice domu i jeho poloha v rámci města. V těchto případech je znát obrovská moc architektury, jelikož zde hrají roli i zdánlivé detaily, které pro běžného klienta nejsou důležité, ale pro někoho v nesnázích mohou znamenat životní změnu.

Je možné namítnout, že promýšlení prostoru pro lidi, kteří nic nemají, je přílišný luxus. My si však myslíme, že přílišným luxusem jsou naopak stavby, které se zanedlouho musí zbořit. Proč? Protože byly postaveny rychle a levně, tedy bez ohledu na kvalitu. Protože se v nich lidem nežije dobře, jelikož nebylo dbáno na estetiku. Nebo protože nevyhovují současným nárokům a jsou nákladné na provoz.

Pokud hledáme inspiraci pro rozdílný přístup, vraťme se ještě do historie a uveďme tři příklady. Všimněme si stavby Špitálu neviňátek (obrázek 5), který vznikl ve Florencii v roce 1419 podle návrhu architekta Filippa Brunelleschiho.

Tato stavba je z dnešního pohledu stavbou pro sociální služby, nazvali bychom ji kojeneckým ústavem. Zároveň je to však důležitý mezník dějin, který najdeme v každé učebnici architektury. Je jednou z prvních renesančních staveb. Vznikla v rámci rozsáhlého projektu lázní florentské vládnoucí oligarchie, která chtěla zlepšit kvalitu života obyvatel tím, že zajistila lepší zdravotní a sociální péči. Půdorys s arkádovým průčelím a nádvořím uprostřed čerpal ze vzoru špitálu svatého Matouše z konce 14. století. I v historii zápasil tento typ projektů s nízkým rozpočtem. Pečlivý výběr dostupných materiálů zde však paradoxně zaručil úspěch architektonického projektu, ať už to byla bílá omítka, křemenný pískovec či keramické obklady. I další úskalí se tu obrátila v přednost, kvůli nezkušeným řemeslníkům, kteří stavbu realizovali, bylo například potřeba zjednodušit měřicí techniky a konstrukce (Klotz, 1990).

Obr. 5: Špitál neviňátek
ve Florencii

⁴⁹ Například plán Prahy 8 na zřízení azylového domu na Prosecké ulici – dopravně vytížená tepna, kde se nachází osamocený dům ve zdevastovaném stavu. Více [zde](#), [cit. 15. 3. 2016].

Z nedávné historie jsou podobně zajímavou stavbou zmiňované Masarykovy domovy v Krči (obrázek 6), které jsou dokladem souhry sociální politiky a architektury v meziválečném Československu. Výstavba obrovského moderního ústavu, který neměl v Evropě obdoby, byla prioritou vlády. Praha se chtěla prezentovat jako moderní město v řešení sociálních témat, a tak se ceremoniálu otevření zúčastnily významné české i zahraniční osobnosti a celý areál byl pojmenován po prezidentu republiky Tomáši Garriguu Masarykovi.

Obr. 6: Masarykovy domovy v Krči, dnes Thomayerova nemocnice

Roku 1928 nahradily chátrající pražské starobince a chorobince pro nemajetné prostorné pavilony podle návrhu architekta Bohumíra Kozáka. Byly umístěny v rámci parkového náměstí přístupného po kolonádách a tvořily provozně a funkčně soběstačný celek. Stavby byly vybaveny nejmodernějším zařízením. V komplexu se nacházely chudobince, také manželský chudobinec, chorobince, dětské ústavy (chorobinec, ozdravovna a zotavovna mládeže), kaple a další obslužné budovy.

Celková kapacita komplexu byla kolem tří tisíc lůžek (Al-Hiti, 2006), což je z dnešního pohledu diskutabilní. Ačkoli zkušenosti a tradice i tehdy mluvily pro dostavbu a rekonstrukci malých ústavů tam, kde se jich nedostávalo, byla zvolena výstavba ústředního areálu. A to zejména z ekonomického důvodu, protože jednotlivé městské části nedisponovaly potřebnými prostředky. Iniciátor projektu, Petr Zenkl, zkušený politik a pracovník v sociální oblasti a pozdější pražský primátor, pronesl slova, která mají delší živostnost než stavba, které se týkala: „*Jde o splnění lidských povinností šťastnějších členů společnosti vůči druhům méně šťastným. Jde tedy o působení, v němž nepochopení nebylo by jen důkazem nedostatku určitých rozumových vědomostí, nýbrž prostě nedostatkem lidského citu a mravní odpovědnosti.*“ (Mášová, 2013).

Životaschopnost a udržitelnost modelu velkého ústředního zaopatřovacího ústavu nebylo z historických důvodů možno ověřit. Po deseti letech provozu, za nacistické okupace, byli čeští obyvatelé a pacienti zcela vystěhováni a do areálu byli umístěni ranění němečtí vojáci. Po válce započala postupná přeměna původního zaměření ústavu na nemocnici. Proměna byla dovršena v roce 1954, kdy došlo k přejmenování Masarykových domovů na Thomayerovu nemocnici.

Třetím příkladem historického objektu, kde našli pomoc lidé v nouzi, je tzv. Městská lidová jídelna⁵⁰, která byla postavena v rakouském Klagenfurtu v roce 1928 a reagovala na akutní nedostatek jídla v období po první světové válce (obrázek 7). Dům stojí nedaleko hlavního nádraží a nabízí dodnes jednou denně teplé jídlo každému, kdo jej potřebuje. Důležité je zdůraznit, že tato stavba slouží svému účelu již devadesát let a stala se místem setkávání. Kvality obdobné stavby a její pozice ve městě můžeme vyčíst i z bývalé Lidové jídelny v Linci, která svému původnímu účelu sice již neslouží, ale byla adaptována na Centrum architektury Horního Rakouska⁵¹ a je památkově chráněna.

⁵⁰ Z německého Städtische Volksküche.

⁵¹ Z německého Architekturforum Oberösterreich.

Obr. 7: Městská lidová
jídlna v rakouském
Klagenfurtu.

Třetí nástroj architektů: Inovativní řešení – spolupráce architekta a dalších odborníků

Architekti nemusí pouze čekat na zadání od soukromého investora či městské správy, mohou být sami hybateli změn, jak radí architekt a primátor Bratislavy Matúš Vallo (2011). Je autorem konceptu tzv. městských zásahů, které úspěšně proběhly v řadě slovenských a také českých měst. Jeho publikace *Městské zásahy* prezentuje inspirativní projekty ve veřejném prostoru, které vznikly z vlastního podnětu. Dle slov finského poradce v oblasti bydlení Petera Fredrikssona (2018) dobré nápady a přístupy musíme sdílet, musíme je napodobovat, jinak zůstaneme stranou dění. Nezapomínejme, že jejich aplikace bude v každém prostředí jedinečná. Rakouský architekt Herwig Spiegl (2018) ze studia Alles Wird Gut dodává, že je důležité ukazovat příklady, jen tak si lidé uvědomí, o čem mají snít a co mají chtít.

Podívejme se tedy na čtyři vybrané příklady projektů, které vznikly díky spolupráci architektů a dalších odborníků. Jsou to projekty, které hledají inovativní řešení společenských problémů, a zároveň jsou v nich architekti v roli hybatelů změn. Prezentujeme příklady různých měřítek. První ukázka je stavba, druhá je zásah do veřejného prostoru, třetí je zatím ve fázi projektu a poslední příklad je každoroční happening ve veřejném prostoru.

Realizovaná stavba: VinziRast-mittendrin, Vídeň (gaupenraub+/-)

První nápad na projekt VinziRast-mittendrin se zrodil během studentských protestů v roce 2009, kdy studenti Vídeňské univerzity obsadili hlavní přednáškovou aulu a žádali demokratizaci studia a jeho lepší financování. Po několika dnech se k nim přidali lidé bez domova a vznikla zajímavá symbióza. Dva studenti pak oslovili rakouskou charitativní společnost VinziRast s přáním, aby jim pomohli vybudovat takové místo ve městě, kde by mohli trávit volný čas obě zmíněné skupiny – studenti i lidé bez domova. Když byli do tvůrčí skupiny přizváni architekti ze studia gaupenraub+/-, projekt nabyl zcela jiných měřítek. Namísto volnočasového prostoru se začalo pracovat na společném bydlení lidí bez domova a studentů. A nejen to.

Opuštěný dům biedermeierovského stylu v širším centru Vídně byl adaptován pro kombinaci nových účelů: bydlení, práce, vzdělávání a místo setkávání. V přízemí domu se nachází restaurace, kde mohou obyvatelé pracovat. Většinová společnost tak může (bývalé) lidi bez domova potkat, povídat si s nimi a zjistit, že jsou to taky lidé.

Dále se v přízemí nachází workshopy a dílny, které nabízí práci pro potřebné a zároveň služby pro sousedy: zajdete si sem například nechat opravit kolo. Ve třech patrech se nachází vždy tři byty, společná kuchyně pro celé podlaží a místnosti k vzdělávacím kurzům pro veřejnost. V podkroví je velkorysý prostor s výhledem na celé město, který slouží jak obyvatelům domu, tak k pronajímání – pomáhá tak splatit půjčky, které byly nutné na rekonstrukci. V každém z bytů bydlí tři obyvatelé, dva lidé bez domova a jeden student, či naopak jeden člověk bez domova a dva studenti. Základem soužití komunity jsou jednoduché soukromé pokoje. Na ty navazuje čajová kuchyňka a koupelna, kterou obyvatelé jednoho bytu sdílí. Inovativní projekt funguje již od roku 2013. Jak říkají autoři návrhu (Hagner, 2018), stavba pomáhá pozitivně měnit paradigma občanů Vídně o tom, kdo je a může být člověk bez domova. Dnes tak najdeme ve Vídni například i bydlení pro těžké alkoholiky bez domova, vesničku VinziDorf.

Zásah do veřejného prostoru: Veřejná šatní skříň a veřejné lednice **(Architekti bez hranic)**

Veřejná šatní skříň (obrázek 8) a veřejná lednice jsou příkladem, jak praktickým způsobem užívat veřejný prostor. Motto těchto zařízení je jednoduché: Co nepotřebujete, nechte zde, a co potřebujete, to si vezměte. Spektrum uživatelů je pestré, ať už se jedná o dárce, nebo o příjemce. Ze skříní a lednic si odnášejí oblečení a jídlo jak lidé bez domova a ohrožení sociálním vyloučením, tak například lidé, které vedou ekologické myšlenky na snížení plýtvání oblečením. Ve skříních se také často objevuje dětské oblečení, které využívají i matky s dětmi. Skříně i lednice slouží všem, stejně jako veřejný prostor, ve kterém jsou umístěny.

Obr. 8: Veřejná šatní skříň
v ulici Zelenky Hajského
v Praze

Existují příklady fungujících veřejných skříní a veřejných lednic, kolem kterých se rozvinula pozoruhodná komunitní aktivita, která je pro město prospěšná. V zahraničí je také rozšířený koncept tzv. dárkových boxů nebo center sdílení.⁵² Jsou to místa, kde je možno zanechat nebo si odnést hračky, knihy, elektroniku a další předměty, a která vznikají ve městech i na vesnicích.⁵³ Fenomén sdílení je obecně na vzestupu a má potenciál se dále rozvíjet.

Architekti bez hranic iniciovali již několik Veřejných šatních skříní. A rádi se o své zkušenosti podělí. Ke vzniku Skříně jsou potřeba jen tři kroky: obstarat jednu, třeba vysloužilou, skříň, najít vhodné místo, které je přehledné, ale zároveň ne zcela na očích, a hlavně najít ochotného správce.

Projekt: Veřejná sprcha – Sprchomat (Architekti bez hranic)

Sprchomat je veřejná sprcha, kde se může umýt kdokoli; cyklista, turista, anebo člověk bez domova. Pro lidi bez domova je možnost osprchování klíčová. Většinové společnosti na lidech bez domova nejvíce vadí právě jejich zápach, ale jak mají tito lidé osobní hygienu řešit?

Například pražský veřejný prostor nabízí možnost osprchovat se jen na několika místech. Za poplatek je k dispozici sprcha na Hlavním nádraží, na nádraží Holešovic a na Palackého náměstí. Zdarma po registraci ve službě pak v Centru sociálních služeb Bohuslava Bureše, kterou provozuje Armáda spásy, v centru Bolzanova, které spravuje organizace Naděje, dále ve dvou kontaktních centrech (Sananim a Stage 5)

Obr. 9: Sprchomat
– koncept veřejných
sprch

a za poplatek 10 Kč v nízkoprahovém denním centru Azylového domu sv. Terezie. Chybí tedy sprchy, které by byly k dispozici zdarma bez nutnosti se registrovat.

⁵² Z anglického gift-box a share-point.

⁵³ Například francouzský projekt La Clisbox od Asociace Vie-la-Joie. Více o projektu je dostupné [zde](#).

Architekti bez hranic ve spolupráci s Vojtěchem Sedláčkem a iniciativou Nejdřív střecha připravili manuál přestavby jedné z kabin veřejných záchodků na veřejnou sprchu. Záměr je jednoduchý, univerzální a odolný. Projekt obsahuje kromě prostorového a materiálového řešení také manuál obsluhy a odhad nákladů. Použití sprchy by mělo být v zaváděcím provozu zdarma. Projekt je ve fázi přípravy a probíhá vytipování vhodných lokalit pro umístění tohoto zařízení.

Každoroční happening: Zažít město jinak v Podchodech na Vltavské (Architekti bez hranic)

Architekti mohou upozornit na problémy společnosti jednorázovými nebo opakujícími se kulturními akcemi, které se vážou ke konkrétnímu místu nebo rozvíjejí určitý fenomén. Kulturní akce, tzv. happeniny, tak mohou být dobrým prostředkem, jak odhalit skrytý potenciál daných míst. A to díky tomu, že je na určitou dobu proměníme v něco jiného. Analogicky tak pomocí happeningů můžeme pohledět na určitý problém z různých perspektiv, které nám jej pomohou pochopit.

Obě tyto myšlenky (skrytý potenciál místa i společenský fenomén) inspirovaly organizaci Architekti bez hranic k pořádání každoročního (od roku 2015) kulturního odpoledne v podchodech pod Hlávkovým mostem v Praze (obrázek 10), které se koná v rámci sousedských slavností Zažít město jinak⁵⁴. Jde o multižánrovou kulturní akci zaměřenou na problematiku bezdomovectví.

Spolek zároveň dlouhodobě usiluje o zlepšení této zanedbané části veřejného prostoru, ve které mimo jiné žije jedna z nejstarších pražských kolonií lidí bez domova. Během odpoledne probíhají výstavy, diskuse, workshopy a prohlídky. Veřejnost tak má možnost setkat se s lidmi bez domova a s organizacemi, které těmto lidem pomáhají. V roce 2018 zde například proběhla vernisáž výstavy obrazů Ateliéru radostné tvorby, kdy byly podchody vyzdobeny obrazy, které vytvořili umělci s handicapem. Lampiónový průvod upozornil na nedostatečné osvětlení podchodů. Spolek Architekti bez hranic také stojí za realizací orientačního systému ve zmíněných podchodech.

Obr. 10: Zažít město jinak
2016 v lokalitě Podchod
pod Hlávkovým mostem

⁵⁴ Zažít město jinak jsou sousedské slavnosti, jejichž náplň vytvářejí sami obyvatelé dané lokality. Jsou založené na principu sdílení veřejného prostoru, vzájemné výpomoci a dobrovolnickém nasazení místních organizátorů a mnoha dalších subjektů. Jsou otevřené všem věkovým a zájmovým kategoriím. Cílem Zažít město jinak je dlouhodobé oživení a posilování lokálních komunit. Více [zde](#).

Závěr

Kapitola byla zaměřena na profesi architekta, jakožto na jednoho z odborníků, který by se měl podílet na prevenci a řešení bezdomovectví. Základní myšlenkou článku je teze, že vystavěné prostředí společnost ovlivňuje, a že právě architekt je profese, která se utváření těchto prostorů věnuje. Podle sociologa Senneta (2009) je veřejný prostor místem, kde se setkáváme se všemi společenskými vrstvami. Kratochvíl (2016) zdůrazňuje, že konfrontace s odlišnostmi může podnítit hledání toho, co nás spojuje. A právě tyto aspekty by měl odpovědný návrh veřejného prostoru respektovat, aby umožnil jeho využívání celou společností. Ze stejné perspektivy inkluzivního navrhování kapitola nahlíží i na stavby pro bydlení, respektive urbanismus měst.

Ve druhé části kapitoly jsme se věnovali stavbám, ve kterých je poskytována pomoc lidem v nesnázích, dnešní terminologií jde o budovy pro sociální služby. Představili jsme historický exkurz, který mapuje tyto budovy a jejich správce či provozovatele od doby antiky, přes středověk, novověk, průmyslovou revoluci, dvacáté století až po současnost. Několika významným historickým stavbám se text věnuje podrobněji. Péče a prostředky, které byly využity na jejich návrh a výstavbu, kontrastují s dnešním pohledem na budovy pro sociální služby. V textu argumentujeme slovy architekta Hagnera (2018), který zdůrazňuje, že právě ve stavbách pro lidi v nouzi má architektura velkou sílu, jelikož zde i zdánlivý detail může někomu změnit život.

V poslední části textu představujeme inovativní projekty, které vznikají alternativní cestou – architekt zde není tím, kdo by čekal na zadání klienta, ale on sám si definuje a vytváří svůj projekt. Tato část vychází z myšlenek architekta a bratislavského primátora Valla (2011), které se prakticky projevují například v tvorbě Architektů bez hranic.

Důvodem, proč jsme se rozhodli věnovat se v článku výhradně práci architekta, je její současné společenské chápání jako profese nedůležité, ba až nadbytečné. Pavla Melková (2016) upozorňuje, že v případě veřejného prostranství, které tradičně ztělesňuje ducha doby, „*je prázdno po jeho ideovém obsahu vyplňováno diktátem infrastruktury či populistickým naplňováním pragmatických potřeb veřejnosti.*“ Jedním z důsledků je, že architekti se jen okrajově účastní společenské debaty na téma bezdomovectví, a zároveň nejsou tedy ani samozřejmými odborníky, kteří by společně hledali řešení bezdomovectví. My však, spolu s architektem Raulem Pantaleem (2018), architekturu vnímáme jako službu lidem, tedy i těm bez domova. Tato kapitola má za cíl znovu najít, ozřejmit a upevnit pozici architekta, vedle dalších odborníků, v komplexním řešení bezdomovectví.

Co nám slumy mohou říct o bezdomovectví? Urbánní chudoba v době nové globální ekonomiky⁵⁵

Petr Vašát

Úvod: od chudoby ve městech k urbánní chudobě

V roce 2007 dosáhlo lidstvo důležitého mezníku. Poprvé v jeho historii žilo ve všech městech planety více lidí než v rurálních oblastech (World Urban Prospects, 2014). Předpokládá se, že do roku 2050 to bude 66 % světové populace. Přibližně 1/3 všech obyvatel světa, tj. necelá jedna miliarda, poté žije v tzv. slumech (The Challenge of Slums, 2003).⁵⁶ Ačkoliv ne všichni chudí lidé na světě žijí ve slumech a zároveň ne všichni lidé žijící ve slumech jsou chudí, jsou slumy symbolem a zároveň materializací chudoby měst globálního Jihu. V posledních letech se slumy napříč planetou stávají oblíbenými místy implementace různých sociálně-technologických inovací, které jsou zamýšleny jako nástroj ke zlepšení kvality života. Velmi často se ale nějaké zásadní změny po jejich realizaci nekonají.

S jistou mírou zjednodušení lze říci, že to, čím jsou slumy pro globální Jih, je pro post-socialistickou střední Evropu bezdomovectví. Jak známo, v České republice žije kolem 200 tisíc lidí bez domova, z toho 70 tisíc žije buď přímo na ulici, nebo v noclehárnách a azylových domech (Vyhodnocení průzkumu řešení ..., 2015). V posledních několika letech opanuje českou odbornou i laickou diskusi o bezdomovectví téma sociálního bydlení. Odborná veřejnost se poté vesměs shoduje na tom, že existence sociálního bydlení v ČR je nutností, což považují za neoddiskutovatelný fakt. V rámci diskuse ovšem vidím cirkulovat jeden nebezpečný motiv: bezdomovectví se v ní redukuje na problém bydlení a diskuse tak dává zdání, že bezdomovectví jednoduše vyřeší jeho existence. Jak spolu tyto dvě představy a procesy, tj. inovace ve slumech a sociální bydlení pro lidi bez domova, mohou souviset? Lze mezi nimi najít nějaké společné průsečíky? Je možné se na problematice slumů něčemu přiučit a přenést nově nabitě znalosti do problematiky bezdomovectví?

Předně, domnívám se, že obě nastíněné situace sdílí jednu skutečnost, zásadní pro argument této kapitoly – jsou založeny na mylných představách a nereálných očekáváníích. Zatímco v případě slumů městské authority, ale i samotní obyvatelé slumů, spoléhají na téměř zázračné moci technologií, v případě českého bezdomovectví se až téměř slepě věří v sílu jednoho sociálně-politického opatření, totiž zákona o sociálním bydlení. V obou případech je chudoba redukována na dílčí aspekt, jakkoliv dozajista důležitý, a odstřižena od kontextu, který ji vlastně spoluvytváří.

V případě slumů to je demokratizace latino-amerických zemí, ke které od konce osmdesátých let dochází, ale také vliv reprodukce sociálních struktur a z nich plynoucích nerovností. V případě českého bezdomovectví je to vliv ekonomické globalizace, která se zde manifestuje především v nízkých mzdách a z nich plynoucí chudoby. Chudoba je tak v obou případech pojímána coby „problém” per se, tedy problém, který se nachází v jakémsi neaktivním sterilním fyzickém kontejneru, tj. coby *chudoba ve městě*. Jak ale upozorňuje slavná urbánní socioložka Saskia Sassenová (2012a), města nelze již více pojímat pouze coby entitu či „objekt”, v rámci které se nachází dílčí jevy, jako jsou slumy nebo lidé bez domova. Zcela naopak. Vlivem nových empirických skutečností (např. politického vlivu měst), ale i teoretického vývoje (např. ve studiu globalizace), města představují důležitou perspektivu výzkumu řady kulturních, ekonomických či technologických změn, včetně nových forem nerovností, jakou bezdomovectví v post-socialistických městech bezesporu je. S ohledem na to je tak třeba chudobu chápat jako problém, který je vždy městem spoluvytvářen (srov. Ruddick, 1996), tedy coby *chudobu urbánní*.

Cílem této kapitoly je hledat paralely mezi latino-americkými slumy a českými stanovými městečky/bezdomoveckými koloniemi coby různými formami stejných globálních procesů, paralely, které by nám umožnily českému bezdomovectví možná lépe porozumět. Základním argumentem kapitoly je, že současné bezdomovectví v ČR není pouze otázkou bydlení – a nemůže být proto jednoduše ukončeno sociálním bydlením – ale že představuje širší urbánní fenomén spojený s globální ekonomikou a specifickou rolí měst v ní. Současná města, včetně jejich veřejných prostor, jsou totiž novými strategickými místy (Sassen, 2012a) a hraničními zónami (Sassen, 2012b), kde se střetává globální s lokálním, represe se vzdorem či ekonomické zájmy s každodenním životem. Aby ovšem všechny tyto zmíněné souvislosti dobře vynikly, vydávám se v této kapitole experimentální cestou – cestou „transnacionálního srovnání” (Roy, 2003). Jak výstižně poznamenává urbánní plánovačka Ananya Roy, „*Na rozdíl od (klasických – poznámka autora) komparativních metodologií, které hledají podobnosti a rozdíly mezi dvěma vzájemně oddělenými kontexty, transnacionální zkoumání mohou použít jedno místo ke kladení otázek o tom druhém.*” (Roy, 2003). Bezdomovectví tak nenahlížím tematicky a lokálně omezeně, jak je tomu v České republice běžné, ale vydávám se cestou tzv. „nečekané komparace” (Myers, 2013), kdy problematika slumů zprostředkovává funkci zrcadla. Zrcadlo, do něhož když pohlédneme, vidíme objekty stranově převrácené, z jiné perspektivy či dokonce mírně deformované. To vše nám ale nabízí možnost pohlédnout na „problém” novým způsobem.

⁵⁵ Tato kapitola vznikla díky podpoře Grantové agentury České republiky (GA15-17540S) projektu „Časoprostor bezdomovců v postsocialistickém městě: komparace Prahy a Plzně” (Hobohemia). Za cenné komentáře, které výrazně přispěly k finální podobě kapitoly, děkuji Mgr. Jakubovi Dutkovi a recenzentovi celé knihy Prof. Petru Kratochvílovi.

⁵⁶ V různých jazycích se můžeme samozřejmě setkat s různými variantami pojmu *slum*. Angličtina, stejně jako čeština, používá slovo *slum*, ale zná také pojem *informal* či *squatter settlement* (neformální či squatterská obydlí). Portugalština používá pojem *favela*, který se do značné míry používá také mezinárodně. Španělština poté operuje se slovem *invasiones*, což v překladu znamená okupované území, nebo *asentamientos*, tedy něco jako osídlení.

Postupně proto diagnostikuji povahu nové globální ekonomiky a role současných měst v ní. V tomto světle poté poukážu na určité globální aspekty současného bezdomovectví. Poté stručně představím problematiku slumů v Jižní Americe a zároveň roviny, skrze které budu nahlížet české bezdomovectví. Nakonec se zaměřím na rozdíly/podobnosti mezi slumy a bezdomovectvím v několika konkrétních oblastech: (1) v obecném kontextu jejich neformálního urbanismu v prostoru města, (2) v politicko-ekonomickém pozadí obou fenoménů, (3) v ideové diskusi možných řešení a (4) ve specifické povaze punitivity.⁵⁷

Města bezdomovců

Od konce sedmdesátých let a zejména v letech osmdesátých dochází ve světové ekonomice k řadě zásadních změn. Nově se důležitými odvětvími stávají finančníctví a různé formy služeb. Hlavními aktéry jsou na úkor států mezinárodní korporace. Dochází ke globální dispersi továren, kanceláří, služeb, ale zároveň i ke globální informační integraci. To vše jde v ruku v ruce neoliberální politikou, která restrukturalizuje sociální stát směrem k větší odpovědnosti lokálních samospráv a potažmo jednotlivců, k privatizaci a komercializaci, ekonomické deregulaci a obecně krácení výloh do veřejné sféry (Brenner, Theodor, 2002; Robinson, 2011). V tom všem poté roste důležitost měst, zejména těch globálních (Sassen, 1991).

Města jsou především *strategickými místy* (Sassen, 2012a), kde se nová globální ekonomika materializuje. Právě v nich se koncentruje dominantní terciální průmysl. Nejviditelnější formou jsou různé tzv. business distrikty, ať již je to *Wall Street* v New Yorku, nebo *Central Business Park* v Singapuru. Zejména v globálních městech se nachází ústředí nadnárodních korporací. V městech tak dochází k většině zásadních rozhodnutí a změnám současné globální ekonomiky. Ovšem (globální) města jsou, a na to bývá často zapomínáno, jak upozorňuje Sassen, také místem produkce. Města se stala místem, kde je fungování nového systému globální ekonomiky v podstatě umožňováno. Jsou místem celé řady služeb, které nadnárodní

⁵⁷ Hned na samotném začátku je třeba osvětlit dva pojmy, které se v kapitole budou velmi často objevovat a jejichž význam nemusí být na první pohled jasný. Jsou jimi: neformální urbanismus a politická ekonomie. Pojem *neformální urbanismus* (Roy, 2009; Alsayyad, Roy, 2003), nebo také *subalterní urbanismus* (Roy, 2011) či *neuspořádaný urbanismus* (Chalana, Hou, 2016) označuje neformální obydlí, která vznikla ilegální okupací určitého území, přičemž jednotlivá obydlí jsou vystavěna obvykle pouze z lokálně dostupných materiálů a na vlastní náklady jejich obyvatel. Jsem si vědom poněkud odlišného významu pojmu „urbanismus“ v českém kontextu. Jako možný český ekvivalent anglického pojmu „urbanism“ se nabízí například pojem „urbanita“. Nicméně, rozhodl jsem se i přes to pro tento svého druhu doslovný překlad. Domnívám se, že „urbanismus“ více než „urbanita“ konotuje procesualitu, která je v tomto ohledu důležitá, a zároveň věřím, že terminologické „sbližování“ je v některých případech přece jen žádoucí. Pojem *politická ekonomie* zde poté označuje perspektivu, která zkoumá vztahy mezi ekonomikou a politikou a důsledky těchto vztahů ve společnosti. Inspirován jsem zejména pojetím vzešlým v rámci urbánní sociologie (Wight, 2000) a urbánní geografie (Lees, Bang Shin, López-Morales, 2016), které je typické nejen důrazem na roli trhu a ekonomiky, ale také rolí historie a kultury (Wright, 2000).

korporace a další firmy životně potřebují. Od služeb rozvojových, administrativních, až po služby personální, technologické nebo poměrně obyčejnou ostrahu. Ústřední roli sehrávají zejména služby na pomezí trhu obchodního a trhu spotřebitelského (např. služby v oblasti nemovitostí, finanční služby nebo služby právnícké). V letech 2005–2007 například tvořily v rozvinutých zemích 60 % všech investic investice do služeb (Sassen, 2012). V Česku je to dlouhodobě nepatrně méně.⁵⁸ V roce 2013 například šlo do služeb 56,2 % všech přímých zahraničních investic (27,9 % tvořily finance) a 32,2 % bylo investováno do různých forem zpracovatelského průmyslu (10,1 % tvořil automobilový průmysl) (Foreign direct investment in 2013, 2015).

Města jsou ale také novými formami tzv. *hraničních zón* (Sassen, 2012b). Hraniční zóny byly tradičně místa, odkud impéria expandovala dál. Mohlo se jednat o hranici s nezmapovanou částí džungle nebo hranici s jinými impérii. Šlo o specifická místa, kde docházelo k setkávání různých etnik či kultur, ale i obchodníků či obecně profesí. Vlivem toho zde panovaly specifické socio-ekonomické poměry. Podle Sassenové jsou současnými hraničními zónami města. Tyto hraniční zóny nejsou ovšem kdesi na periferiích impérii, jak tomu bylo dřív, nýbrž v jejich samotném centru. Města „*nehledě na to, jestli z globálního Jihu, či Severu, se stávají strategickými hraničními zónami pro globální korporátní kapitál.*“ (Sassen 2012b:1). Zpráva UNCTAD (1998) například v tomto ohledu dokládá, že mezi léty 1968/1969 a polovinou devadesátých let vzrostl počet mezinárodních korporací v zemích OECD ze sedmi na 34 tisíc.

⁵⁸ Přímé zahraniční investice (PZI) představují způsob, jakým zahraniční firmy vstupují na lokální trhy. Obvykle se podle podílu investora na dané firmě rozlišují přidružené společnosti (podíl 10 – 50 %), dceřiné společnosti (podíl na 50 %) a pobočky (100 %).

Obr. 1: Ulice v Skid Row
v Los Angeles, Spojené
státy americké, červen
2018

Nedílnou systemickou součástí takto fungujícího ekonomického systému se staly sociální a ekonomické nerovnosti (Sassen, 2012a). Nerovnosti jako takové nejsou něčím novým, nová je nicméně jejich extrémní povaha. Nejde například pouze o nerovnosti mezi jednotlivými zeměmi – vyjádřeno například pomocí hrubého domácího produktu (HDP) – jde také o nerovnosti v rámci jednotlivých zemí a míst. Tyto rozdíly se manifestují právě ve městech, kdy na jedné straně máme „drahé“ vysoce specializované finančnictví a přidružené služby a na straně druhé služby „levné“ podpůrné. Holý a Erhart (2017) například zmiňují, že nejlépe placenými odvětvími v Evropě, stejně jako v Česku, jsou obecně bankovníctví a informační technologie a telekomunikace (ICT). Zatímco jsou v rámci EU mzdy v bankách vyšší v průměru o 62 % a v ICT o 40 % vůči celku; v ČR to dělá 76 % a 79 %. Nejlépe placenými pozicemi jsou poté pozice manažerské, nejhůře naopak dělnické. Průměrná mzda manažera v Česku činí okolo 65 tisíc Kč, což představuje 128 % průměrné mzdy. Naopak mzdy (pomocných) dělníků se v zemích EU pohybují mezi 54–77 % průměru. Skutečně extrémním příkladem těchto nerovností je čtvrť Skid Row v Los Angeles, která na první pohled může působit jako obyčejná čtvrť nebo ulice,

ale je považována za největší slum na globálním Severu (obrázek 2.). Na přibližně 11 km² (tj. přibližně rozloha Prahy 9) se tísní na ulici ve stanech, institucích nebo prázdných domech na pět až osm tisíc bezdomovců a bezdomovkyň. A při tom losangeleská finanční čtvrť je vzdálená jen několik stovek metrů. Obecně řečeno, nerovnosti se vlivem podmínek nové globální ekonomiky výrazně polarizovaly a zintenzivnily.

Příkladem dopadu prohlubujících se nerovností par excellence je pak právě bezdomovectví. Podle známého právníka a urbánního plánovače Petera Marcuse (1988) za eskalaci současné formy bezdomovectví stojí tři provázané procesy, které odrážejí proběhlé změny ve světové ekonomice. V rovině bydlení to je gentrifikace (a dezinvestice), v rovině ekonomické deindustrializace, v rovině politické nový konzervatismus, resp. to, pro co se později vžilo označení „neoliberalismus“.⁵⁹ Pokud je bydlení poskytováno pouze pro profit, pak podle Marcuse ti, kteří si ho nemohou dovolit, jednoduše nebydlí. V tom sehrávají zásadní roli urbánní proměny města, resp. *gentrifikace*. Na jedné straně dochází k degradaci určitých částí města a na straně druhé k revitalizaci jiných. Revitalizace residenčních částí pak vede k růstu cen a vytlačení původního obyvatelstva. Ti, co si bydlení nemohou dovolit, musí volit degradující čtvrti, do té doby, než i zde dojde k revitalizaci, nebo končí jednoduše bez domova. Co se týká ekonomické roviny, je podle Marcuse bezdomovectví do značné míry provázané s chudobou.

Co dostanou lidi bez domova, do značné míry závisí na tom, co dostanou chudí. Zároveň dodává, že pokud je nedostatek pracovní síly, jsou chudí potřeba. Ovšem problém podle Marcuse není přímo v tom, že přibývá pozic ve službách, resp. právě v „levných“ službách. Jak píše Marcuse (1988): „*Není nic inherentního v sektoru služeb, co by diktovalo, že jeho platy musí být nižší než platy v průmyslovém sektoru.*“. V Česku se nízké platy netýkají pouze (některých) služeb, ale také sektoru průmyslu. Takovou situaci indikují ve své knize Prudký a Šmidová (2010). V průběhu let převládá mezi klienty organizace Naděje profese původní – profese dělnická. Ačkoliv se zdá, že sice s postupem času mírně roste počet techniků a odborníků, podíl dělníků mezi klienty Naděje je dlouhodobě výrazně dominantní. Politicky se všechny výše popsané provázané procesy opírají o neoliberální politická opatření. V osmdesátých letech v USA tato opatření měla podobu systematického snižování počtu tzv. SRO (*single room occupancy*) forem bydlení, daňové politiky zvýhodňující různé investory,

⁵⁹ *Gentrifikace*, zjednodušeně řečeno, představuje formu obnovy částí města, při které roste původní cena nemovitostí na daném území, na jejímž základě poté dochází k vytlačení původního obyvatelstva. *Dezinvestice* poté označuje v podstatě opak gentrifikace, tzn. úbytek investic, který vede k degradaci daného území a někdy i vylidnění. *Deindustrializace*, *postindustrializace* nebo také *ekonomická restrukturalizace* označuje proces přechodu ekonomik od průmyslu ke službám, ke kterému ve světě dochází od přelomu 70. a 80. let.

krácení výdajů na minimální příjem a obecně redukování sociálního státu. Váně a Kalvas (2015) v kontextu například popisují vývoj dotací Magistrátu města Plzeň pro sociální služby ve městě. Poukazují na skutečnost, že od roku 2008 do roku 2012 klesly dotace z 9,8 mil. Kč na 4,8 mil. Kč. Během čtyř let tedy dotace klesly na méně než 50 % svého maxima z roku 2008.

„Města bezdomovců“, jak současné bezdomovectví ve městech označují britští geografové a geografka Paul Cloke, Jon May a Sarah Johnson (2008), vznikají na průsečíku těchto tří procesů. Marcuse (1988) k tomu zároveň dodává, že: „*Míra nezaměstnanosti jednoduše není determinující faktor.*“ Nezaměstnanost a bezdomovectví spolu na obecné úrovni jistě souvisí: pokud je více lidí bez práce, hrozí, že se jich více dostane na ulici. V osmdesátých letech ale můžeme v amerických městech pozorovat rozpor mezi nízkou nezaměstnaností a naopak zvyšujícími se počty lidí bez domova. Podobný fenomén vidíme i v současném Česku. Ekonomika dlouhodobě roste, v době konjunktury (především v letech 2004–2008) dokonce rostla rychleji, než bylo běžné pro země EU. Před krizí v roce 2007 dosahoval dokonce růst HDP 5,6 %. Míra nezaměstnanosti od roku 2004 pravidelně klesá a v roce 2008 dosahovala hodnot z počátku devadesátých let (4,4 %), v roce 2017 dokonce spadla na 2,9 %, což je vůbec nejnižší hodnota v Evropské unii. Přesto všechno ale nikdo nepochybuje o tom, že počty lidí bez domova v ulicích českých měst rostou.

Planeta slumů

Další příklad proměny nerovností v rámci nové globální ekonomiky představují právě slumy, resp. *neformální urbanismus*. Slumy coby neformální obydlí vzniklá ilegální okupací určitého území mají různou historicitu, ale i materiální formu nebo geografickou škálu. Zatímco v Kolumbii jsou slumy okolo měst Medellin nebo Cali výsledkem padesátileté občanské války, v Brazílii souvisí s industrializací a z ní plynoucí urbánně-rurální migrací. V indické Mumbai nabývá neformální urbanismus podob improvizovaných přístřešků podél vlakových tratí, v nigerském Niamey poté dřevěných chatrčí na řece. Díky unikátní geografii jsou často malé favely v Rio de Janeiru v těsném sousedství s turistickými plážemi, naopak v Sao Paulu tvoří rozsáhlá území vnější prstenec města. Nicméně ačkoliv se slumy liší historickými procesy, technikami výstavby, rozsahem, ale i klimatickými podmínkami či demografickou strukturou, podle uruguayské socioložky Marie José Alvarez-Rivadulla (2017) „*Squaterská území na celém světě pojí jejich ilegalita a jejich nejdůležitější požadavek: bezpečí vlastní půdy a jejich právo na město.*“

V současné době existují v podstatě dvě obecné teorie vysvětlující existenci slumů ve světě (Alvarez-Rivadulla, 2017). První, politicko-ekonomická teorie, akcentuje vliv proměny globální ekonomiky spojené s neoliberálními reformami, ke kterým s přelomem osmdesátých a devadesátých let napříč planetou došlo. Tyto změny, jak poznamenává ve své slavné knize *Planeta Slumů* Mike Davise (2006), polarizují společnost a produkují společenské nerovnosti. Slumy coby extrémní materializace společenských nerovností jsou v tomto pojetí odrazem nerovností ekonomických.

Druhá teorie poté akcentuje, vedle strukturálních společenských a prostorových procesů, jako jsou nerovnosti a urbanizace, také jistou míru aktérství samotných lidí žijících ve slumech. James Holston ve své knize *Vzdorující občanství* (2009) poukazuje na skutečnost, že lidé ve slumech jednoduše reagují na existující životní podmínky, se kterými každodenně zápolí a které jednoduše řeší po svém tak, jak jim jejich okolnosti dovolí.

Zatímco prvnímu přístupu je vyčítáno, že opomíjí proces demokratizace, ke kterému od osmdesátých let dochází například právě v řadě zemí Jižní Ameriky (Markoff, 2015), druhému je pak vytýkán jeho (antropologický) důraz na přílišnou heterogenitu v neprospěch širších strukturálních, např. politických, procesů (Alvarez-Rivadulla, 2017). Podle Alvarez-Rivadullové jsou nicméně slumy místy oběho, jak utrpení,

tak i aktivního aktérství (2017).

V posledních letech se slumy napříč planetou stávají oblíbenými místy implementace různých sociálně-technologických inovací, to znamená, že dochází k tzv. „zkrášlování slumů“ (Alvarez-Rivadulla, Bocarejo, 2014). Toto „zkrášlování“ může nabývat různých podob, od velkých čistě technických realizací, jako jsou například lanovky nebo eskalátory, přes menší úpravy samotných příbytků či veřejných prostor kolem nich, až po spíše umělecké formy, jako je například streetart. Zejména menší realizace jsou velmi často financované západními, zejména severoamerickými, nadacemi, jako jsou *Rockefeller Foundation* či *Bloomberg Foundation* coby součást vzestupujícího globálního filantropismu (Montero, 2019), a často jsou poté koordinovány západními architektonickými/designovými/uměleckými kolektivy. Ty kladou velký důraz na použití lokálních materiálů a principů, a hlavně na účast místní komunity. Důležitou úlohu v tomto poté sehrává turismus, resp. proces turistifikace. Z jednotlivých realizací se stávají tzv. „signature architecture“, tedy architektura, která je natolik unikátní, že dané místo nově symbolizuje, což příslušné město umísťuje na turistickou mapu světa. Světově známá je například knihovna Biblioteca de España v Komuně 1 či eskalátory v Komuně 13 v kolumbijském Medellinu – ten za tyto a další intervence získal v roce 2012 titul „nejinovativnější město světa“ (obrázek 2.).

Obr. 2: Městská část
Comuna 13
v Medellinu, Kolumbie,
červenec 2018

Inovacím a turistifikaci předchází nebo ji doprovází tzv. *punitivní urbanismus*, nejčastěji vyjádřený v tezích o „revanšistickém“ (Smith, 1996) nebo „post-spravedlivém“ (Mitchell, 2003) městě.⁶⁰ Americký geograf Neil Smith (1996) skrze tezi o „revanšistickém městě“ popisuje situaci v New Yorku devadesátých let. Podle Smithe byly systematicky bourány bezdomovecké kolonie, vyklízeny ulice s pouličními prodejci a vyháněni lidé bez domova z parků. Toto vše výrazně umocnilo zvolení Rudyho Giulianiho jako starosty New Yorku. Jeho administrativa ještě zintenzivnila punitivní kroky vůči lidem bez domova. Došlo například ke krácení financí na denní centra, ale hlavně k zavedení celosvětově známého programu „Kvalita života“, jímž Giuliani obhajoval represivní kroky (tzv. nulová tolerance) směřované vůči bezdomovcům. Stejně jako v městech zemí globálního Severu dochází k tomu, že punitivní urbanismus doprovázel gentrifikaci a to i gentrifikaci samotných slumů (o čemž se ještě nedávno vedly spory). Ať již to bylo vytvoření kreativního distriktu v místě vnitřního slumu „El Bronx“ v centru Bogoty nebo „pacifikace“ favel Santa Marta a Vidigal v Riu de Janeiro, v obou případech došlo k masivní policejní a vojenské represí. Zatímco v případě „El Bronx“ to mělo za následek zbourání větší části čtvrti a vystěhování původního chudého obyvatelstva, vystěhování v obou zmíněných favelách má spíše postupný charakter. Nicméně, jak upozorňují některé studie (Lees, Bang Shin, López-Morales, 2016), jen několik málo hodin po začátku jejich „pacifikace“ bylo možné na místním realitním trhu zaznamenat prudký vzestup ceny nemovitostí v těchto místech. Inovace a turistifikace tedy jsou důležitými předpoklady gentrifikace slumů, jejichž nedílným doprovodným procesem je zvýšená represe a sociální kontrola. Co nám tedy slumy mohou říct o bezdomovectví?

⁶⁰ Punitivní urbanismus nejčastěji zahrnuje různé regulující vyhlášky (např. zákaz žebření či konzumace alkoholu), bariéry a bodce ve veřejném prostoru znemožňující ležet na lavičkách nebo sedět na místech, která k tomu nejsou přímo určena, zavádění přísnějších pravidel k využívání určitých veřejných prostorů (např. náměstíčka), privatizace či polo-privatizace některých veřejných prostorů (např. parků) nebo zavádění CCTV do veřejných prostor. V tom všem samozřejmě hraje zásadní roli policie, která v lepším případě dohlíží na uplatňování zavedených změn, v horším pak sama nebo na žádost lokálních městských autorit aktivně zaujímá represivní postoj vůči marginalizovaným jedincům a skupinám.

Co nám slumy mohou říct o bezdomovectví? Urbánní chudoba v transnacionální perspektivě

Ačkoliv by to mnohé z nás na první pohled vůbec nenapadlo, různorodé příbytky lidí bez domova ve veřejném prostoru představují ve své podstatě specifickou formu neformálního urbanismu. Stejně jako v případě slumů představují nocležiště či „kolonie“ obydlí, jež vznikla ilegální okupací určitého území, přičemž jednotlivá obydlí jsou vystavěna obvykle pouze z lokálně dostupných materiálů a na vlastní náklady jejich obyvatel. Když se mluví o neformálním urbanismu, typicky jde o země tzv. globálního Jihu, ale jak upozorňují různé studie (srov. The Challenge of Slums, 2003; Lees, Bang Shin, López-Morales, 2016), slumy se vyskytují i v evropském kontextu. Lees, Bang Shin, López-Morales (2016) s povzdechem poznamenávají: „*ironie gentrifikace slumů na globálním Jihu a zároveň rozšíření slumů na globálním Severu nás nepřestává fascinovat.*“ Významná část přístřešků lidí bez domova se váže na veřejný prostor a zejména na jeho zbytkové, tzv. reziduální části (srov. Vašát 2012; Vašát a kol., 2017). Ať již jde o stanová městečka podél vlakových tratí, improvizovaná lehátka v městských houštinách či zmíněné přístřešky v mostních konstrukcích, vždy se jedná o veřejný prostor. Na rozdíl od urbanizovaných měst globálního Jihu, kde neformální urbanismus obvykle zahrnuje rozlehlá (pří)městská území, jde v českém kontextu obvykle pouze o dílčí „ostrůvky“ vázané právě na určitá zbytková, reziduální a prozatím nezastavěná či jinak nevyužitá území měst. Takový neformální urbanismus je proto třeba chápat v kontextu politické ekonomie současných měst. Jinými slovy, je třeba mít vždy na paměti, že v případě jakéhokoli přístřešku člověka bez domova ve veřejném prostoru nejde pouze o projev individuální kreativity v těžkých životních podmínkách, ale že onen přístřešek je vždy vytvořen na průsečíku mechanismů a vztahů zahrnujících městskou politiku, represí, představy běžných lidí o městě nebo historickou a materiální povahu samotného místa. Ačkoliv se neformální urbanismus – v našem případě konkrétně slumy a nocležiště – jak již bylo řečeno výše, liší technikami výstavby či rozsahem, věřím, že všechny jeho dílčí projevy spojují tři provázané vlastnosti: individuální kreativita, ilegality samotného řešení a právo lidí na město (resp. urbanitu – viz dále).

Jak jsem zmínil hned v úvodu, bezdomovectví, stejně jako slumy, představuje různé formy stejného fenoménu, totiž extrémní urbánní chudoby. Ta souvisí s recentním ekonomickým – tj. skrze novou globální ekonomiku – a politickým – tj. skrze neoliberální reformy – vývojem, úzce provázaným navíc s městy. Ačkoliv řada latino-amerických slumů existuje padesát či dokonce šedesát let, „*je téměř jisté, že počet obyvatel slumů v průběhu devadesátých let výrazně narostl.*“ (The Challenge of Slums, 2003). Alvarez-Rivadulla (2017) v případě uruguayského Montevidea například zmiňuje, že mezi léty 1984 a 1994 se počet obydlí ve slumech ztrojnásobil.

V České republice se naproti tomu bezdomovectví objevuje zkraje devadesátých let coby důsledek prvních transformačních procesů. Konkrétně řečeno: zánik některých podniků, zavírání podnikových ubytoven, pokles kupní síly či amnestie prezidenta Václava Havla, to vše zapříčinilo, že se na začátku devadesátých let v ulicích českých měst objevili první „bezdomovci“. S nástupem Sociální demokracie a premiéra Miloše Zemana k moci v druhé polovině devadesátých let se Česká republika vydává naplno směrem k ekonomické globalizaci. V roce 1998 zavádí systém investičních pobídek (úlevu na daních či převod pozemků na investora), aby přivedla zahraniční kapitál. Snahou je také preferovat zahraniční investory v případě privatizace zbylého majetku. To vše mělo za následek nerovný vývoj regionů, deskilizaci některých míst (srov. Baštová, Dokoupil, 2010), ale hlavně etablování dlouhodobě nízkých platů, na základě čehož se v Česku rozšířilo lidové označení „levná montovna“. Ačkoliv je bezdomovectví v ČR doajista spojeno s dalšími faktory a procesy, jako jsou např. privatizace bytového fondu či zejména tzv. Exekuční řád, na obecné úrovni je, stejně jako slumy v Latinské Americe, výsledkem demokratizace a ekonomické globalizace.⁶¹

⁶¹Exekuční řád, resp. zákon č. 120/2001Sb., o soudních exekutorech a exekuční činnosti, schválila vláda Miloše Zemana v roce 2001. Jeho výsledkem je masivní zadlužení zahrnující například v roce 2017 863 tisíc osob (9,7 % populace). Dostupné [zde](#).

Obr. 3: Lanovka ve čtvrti
Siloe v Santiago de Cali
(Kolumbie), srpen 2018

Problematika bezdomovectví, stejně jako slumů, nemá jedno zázračné řešení. Alvarez-Rivadulla a Bocarejo (2014) v tomto kontextu upozorňují na fakt, že s výstavbou lanovek – avšak můžeme hovořit obecně o implementaci sociálně-technologických inovací – se v Kolumbii poji nereálná očekávání, a to nejen ze strany obyvatel slumů, ale hlavně ze strany politiků a úředníků. Autorky poukazují na skutečnost, že zainteresované strany se až příliš často upínají k jakési zázračné změně, kterou má daný projekt přinést, a že často nevidí akutní problémy, které danou komunitu každodenně ohrožují, jako jsou například absence pitné vody či hrozba sesuvů půdy. Všichni aktéři pak skrytě předpokládají, že všechny tyto, ale i další problémy jednoduše zmizí tím, že se například postaví lanovka. Příkladem může být lanovka v kolumbijském Cali (obrázek 3). Přestože lanovka převáží obyvatele slumu Siloe od roku 2015, je tato část nejnebezpečnější čtvrtí v Cali a Cali je zároveň nejnebezpečnějším městem Kolumbie (aktuálně 28. nejnebezpečnější město na světě s 49,59 vraždami na 100 tisíc obyvatel) (The Most Dangerous Cities in the World, 2019). Lanovky se totiž podle autorek stávají sui generis fetišem, který zakrývá širší strukturální procesy a nerovnosti, spjaté v minulosti s industrializací a v současnosti s demokratizací společnosti a neoliberalizací politik. Domnívám se, že podobná, neřkuli stejná, situace panuje kolem zákona o sociálním bydlení. Tomu je

připisována téměř až zázračná síla, pomocí které se jednou pro vždy „ukončí bezdomovectví“. Důrazem na jednu příčinu bezdomovectví, tj. bydlení, a jedno sociálně-politické řešení, zákon o sociálním bydlení, se zatemňuje jeho globální a komplexní povaha. Zopakuj-li Marcuse, za tzv. deindustriálním či novým bezdomovectvím stojí do určité míry tři univerzální a provázané příčiny: v rovině ekonomické deindustrializace a struktura mezd, v rovině politické neoliberální reformy, a v rovině bydlení gentrifikace (a dezinvestice). V podmínkách Česka proto v tomto kontextu – vedle neexistence sociálního bydlení a obecně trhu s bydlením – je třeba vždy akcentovat nebývale nízké mzdy a dlouhodobě „zmraženou“ mzdu minimální, což nejvíce dopadá, jak bylo řečeno, právě na lidi pracující na nekvalifikovaných pozicích v průmyslu a službách, ze kterých se rekrutují lidé bez domova. Vedle roviny bydlení je tak třeba paralelně cílit také na zvyšování platů ve všech odvětvích a zároveň na boj s prekarizací práce samotné. Obecně tedy, jak poznamenal nedávno Giles (2017), „*musíme přemýšlet o politice vzdělávání jako o politice bezdomovectví. Politice územního plánování jako o politice bezdomovectví. Politice parkování jako o politice bezdomovectví. Jinými slovy: musíme přemýšlet relačně.*“ Podobné tvrzení, ne-li stejné, platí o pro slumy. I ty je třeba chápat komplexně, jako průsečík různých ekonomických, politických a urbánních vlivů.

Stejně jako v jiných městech planety (srov. MacLeod, 2002; Rusenko, 2017) se i v Latinské Americe v nedávné době etabloval punivitvní urbanismus (srov. Caldeira, 2000). Ten má ovšem v tomto geografickém území zcela specifické vlastnosti a dá se říct, že z aspektů, které jsem zde komparoval, je rozdíl v míře a konturách punitivity asi největší. Jednoduše řečeno: revanšismus se zde ukazuje ve své nejhrubší a nejdoslovnější podobě. Alvarez-Rivadulla a Bocarejo (2014) například zmiňují skandál z roku 2008, kdy vyšlo na povrch, že se na systematickém zabíjení mladých mužů v bogotské čtvrti Soacha, ale i v jiných částech země, podílela nikoliv gerila, jak bylo reportováno, ale naopak kolumbijská armáda. Podobné případy jsou známy i z „pacifikace“ favel v Riu de Janeiru. Asi neznámější je poté Operace Orion v Medellinu. Tisíc policistů a vojáků v roce 2002 obsadilo 100tisícovou Komunu 13, což mělo za následek smrt desítek civilistů. K tomu je nicméně třeba dodat, že latino-americká města mají dlouhou historii násilí ve městech a že se proto v případě recentní punitivity nejedná o „čistý import“ z globálního Severu či dokonce přímo z New Yorku. Pravda, bývalý starosta Guiliani sice byl například v Rio de Janeiru najat coby konzultant (Lees, Bang Shin, López-Morales, 2016), ale jak píš

zmínění autoři, „dává větší smysl tvrdit, že newyorský model nulové tolerance z devadesátých let se stal předlohou pro obnovenou, technologičtější a brutálnější politickou implementaci v globálním Jihu” (Lees, Bang Shin, López-Morales, 2016).

V Česku se punitivita etablovala v devadesátých letech (Vašát, 2012; Vašát 2019). V druhé polovině devadesátých let a zejména s přelomem tisíciletí můžeme pozorovat postupné mizení soucitného postoje části české veřejnosti vůči bezdomovectví a naopak nárůst obviňování, které vygradovalo v době ekonomické konjunktury (2004–2008) v záměrnou represi a zvýšenou sociální kontrolu. I přestože, jak jsem upozornil jinde (Vašát 2019), česká města vstoupila rovnou do tzv. post-revanšistické podoby, ve které se punitivní opatření mísí se soucitnými, a čistý neoliberální revanšismus devadesátých let se jim vyhnul, lze po roce 2000 zaznamenat nárůst různých represivních vyhlášek (Vašát 2019). Ačkoliv se toho negativního vůči lidem bez domova každodenně děje hodně, stejně jako v Severní Americe nebo západní Evropě se ani v Česku žádný sociální „kolaps“ nekonal (DeVerteuil, May a von Mahs 2009). Hned na začátku devadesátých let v Česku vnikají první neziskové organizace pomáhající lidem bez domova, jako jsou Naděje či Armáda spásy, obě založené v roce 1990. Od té doby vznikla celá řada jejich poboček nebo zcela nových organizací, financovaných z veřejných peněz. Po roce 2010 se pak navíc v metropolích zakládají tzv. sociální podniky, jako jsou například organizace Pragulic či Jako doma. Vedle toho zde pozitivně působí celá řada úřadů (sociální odbory, kurátoři apod.) či dobrovolnických skupin (např. Food not Bombs). Zřizování těchto organizací pomáhá snižovat dopady různých politik a represe, a velmi často jde i záměrně proti represi samotné (srov. DeVerteuil, 2006). Jak v prostředí českých měst, tak i těch latino-amerických, je punitivita zcela jistě přítomna, zásadním způsobem se ovšem odlišuje její implementace a dopady. Zatímco v Česku je punitivita v porovnání s Latinskou Amerikou poměrně nenásilná a do značné míry mírněna sociálním státem, ale i občanskými iniciativami, v Latinské Americe sociální stát většinou schází (Uruguay například představuje jednu z výjimek) a lidé bez domova a ze slumů jsou ponecháni osudu a často i svévoli policistů a armády.

Závěr: od „práva na město” k „právu na urbanitu”

Cílem této kapitoly bylo najít paralely mezi latino-americkými slumy a českými stanovými městečky/bezdomoveckými koloniemi coby různými formami stejných globálních procesů, paralely, které by nám umožnily bezdomovectví lépe porozumět. Zaměřil jsem se přitom převážně na lidi bez domova tzv. na ulici, nicméně, nutno druhým dechem dodat, že řada zde načrtnutých tezí dozajista platí pro lidi z azylových domů či ubytoven. Základním argumentem se pro mne stala myšlenka, že současné bezdomovectví v ČR není pouze otázkou bydlení – a nemůže být proto jednoduše ukončeno sociálním bydlením – ale že představuje širší urbánní fenomén spojený s globální ekonomikou a specifickou rolí měst v ní. Podle socioložky Saskie Sassen (2012a) se totiž města vlivem nových empirických skutečností, ale i teoretického vývoje, v poslední době stala nejen objektem studia, ale také perspektivou výzkumu a teorizování různorodých změn, včetně nových forem nerovností. Tato myšlenka se koneckonců odráží i v práci Petera Marcuse (1988), podle kterého je bezdomovectví důsledkem souhry tří současných procesů: proměny ekonomiky, neoliberálních reforem a urbánní změny. Jak bezdomovectví, tak i slumy je tak třeba chápat coby problém, který je vždy spoluvytvářen městem, tedy coby urbánní chudobu, a nikoliv coby „problém” per se, tedy problém, který se nachází v jakémsi neaktivním fyzickém prostředí. Takto načrtnutý přístup k bezdomovectví není ovšem alternativou k perspektivě, která vidí bezdomovectví jako absenci bydlení. Upozorňuji jím pouze na další, možná o něco širší, roviny, které výrazným způsobem současné bezdomovectví tvarují a jejichž role jsou v českém kontextu spíše upozadovány. Věřím, že pokud nezačneme bezdomovectví vnímat komplexně a v globálním kontextu, bude nám stále unikat jeho podstata a stále dokola budeme sklouzávat v lepším případě k neúplným deskripcím každodenního „hrdinství” lidí bez domova, se kterými se v posledních několika letech „roztrhl pytel”, přehlížeje při tom účelově oportunistickou realitu ulice (Vašát, 2013), nebo v horším případě k různým nesmyslným patologickým vysvětlením, která charakterizují bezdomovectví jako důsledek „alkoholismu” (srov. Vyhodnocení průzkumu řešení..., 2015) či „psycho-sociálního selhání” (srov. Pavelková a kol., 2002) ignorujíc při tom úplně roli politické ekonomie.

Důvod, proč jsem se zaměřil na srovnání se slumy, byl ten, že toto srovnání nám může některé aspekty bezdomovectví lépe osvětlit, a to i tím, že vnese do problematiky novou nevšední perspektivu. To je v českém kontextu velmi důležité: debaty kolem bezdomovectví jsou zde typicky až příliš lokalizované a plné zavádějících informací. Příkladem toho je, domnívám se, i diskuse o sociálním bydlení, která zatemňuje komplexní globální povahu bezdomovectví. Z tohoto důvodu jsem nejdříve načrtnul paralelu mezi slumy a bezdomoveckými nocležišti coby různými projevy stejného fenoménu, neformálního urbanismu. Ačkoliv se jednotlivé projevy dozajista liší, všechny různé materiální manifestace spojují tři provázané vlastnosti: individuální kreativita, ilegality samotného řešení a právo lidí na město. Dále jsem se zaměřil na hledání podobností a rozdílů na poli politické ekonomie chudoby. I přes odlišné trajektorie obou zemí a dílčí instituční rozdíly, na obecné úrovni platí, že jak slumy v Latinské Americe, tak středoevropské bezdomovectví je výsledkem demokratizace a ekonomické globalizace. Pro oba fenomény dále platí, že neexistuje jedno řešení, které by jednou pro vždy oba projevy chudoby vyřešilo. Není jím ani lanovka, ani sociální bydlení. V obou případech je třeba uvažovat komplexně a globálně. Nakonec jsem se zabýval povahou punitivního urbanismu. Jak v prostředí českých měst, tak i těch latino-amerických je punitivita přítomna, zásadním způsobem se ovšem odlišuje její implementace a dopady: zatímco v Česku jde spíše o „novinku“ spojenou s ekonomickou konjunkturou, v latino-amerických městech revanšistický newyorský model nulové tolerance z devadesátých let navázal na již existující „tradici“ autoritami řízeného městského násilí.

Punitivní urbanismus obecně je velmi úzce provázaný s gentrifikací a turistifikací. Nová forma gentrifikace totiž spustila vlnu odporu a dala vzniknout celé řadě sociálních hnutí. Městské autority napříč planetou reagovaly vesměs stejně, totiž silnou represí. Podle Smithe (2002) právě míra této represe, která byla vůči těmto novým hnutím ze strany městských autorit směřována, svědčí o tom, jakou důležitost investice do nemovitostí v rámci nové (urbánní) ekonomiky začaly nově sehrávat. A tak i v českých městech se můžeme setkat s požadavkem „práva na město“. Právě v tomto požadavku spočívá poslední aspekt mé experimentální komparace fenoménů slumů a bezdomovectví, kterému bych chtěl na samotný závěr krátce věnovat svou pozornost a kterým se vlastně vracíme k úvodním tezím této kapitoly: bezdomovectví i slumy je třeba chápat coby „problémy“, které jsou vždy spoluvytvářeny městem. Nejde ale jen o „vytváření“ ve své materiální rovině –

například když dezinvestice způsobí degradaci nějaké čtvrti – ale také o „vytváření“ ve smyslu diskurzivním či významově spjatým s tím, co město jako představa pro různé lidi může být.

Ve světle různých nových empirických a teoretických skutečností, jako je například urbanizace měst v globálním Jihu, formulace „práva na město“ pomalu, ale jistě ztrácí svůj subversivní potenciál. Tato skutečnost vysvětluje na povrch právě na pozadí srovnání bezdomovectví a slumů. Požadavek „práva na město“ totiž v současné době nejčastěji vyjadřuje pouze požadavek „práva na bydlení“, což podle Speer (2016) „*redukuje právo obývat na pouhé právo mít své území*“ a opět ignoruje hlubší, politicko-ekonomický, základ současné urbánní chudoby a nerovností obecně. Inspirována studiemi o slumech, Speer ve svém textu akcentuje „právo na infrastrukturu“, tedy právo bezdomoveckých kolonií např. na svoz odpadu coby vyjádření práva nejen ve městě bydlet, ale i v něm žít. Ne všichni lidé bez domova totiž chtějí být ubytováni, někteří jednoduše chtějí žít jen bez odpadků. V kontextu komparativního urbanismu se nicméně dříve na povrch druhá problematická skutečnost tohoto konceptu: samotná myšlenka „práva na město“ je idea typicky západní a středostavovská (srov. Lees, Bang Shin, López-Morales, 2016). Tedy myšlenka spjatá s určitým prostředím a lidmi. Představa města nám v takovém případě definuje, kdo je a není obyvatelem města, a tedy i co je a není urbánní chudoba. Bang Shin (2013) ale upozorňuje na skutečnost, že vlivem rychlé urbanizace jsou některá urbánní území, typicky slumy, mimo samotné město. Pokud bychom uplatnili představu města, které se dovolává současného konceptu „práva na město“, lidé ve slumech by ono „právo na město“ jednoduše neměli. Bang Shin proto nabízí pojem „právo na urbanitu“ (*right to the urban*) coby možnou alternativu, která lépe odpovídá realitě současného světa a není zároveň tolik pro-západně etnocentrická. Jak totiž poukazuje Sassen (2013), „*město, a zvláště ulice, je prostor, kde bezmocní mohou tvořit historii, způsobem, jakým v rurálních oblastech nemohou*“. Města jsou komplexními systémy, které jsou ze své podstaty vždy nekompletní. A právě v této nekompletnosti „*spočívá možnost vytváření – vytváření urbánního, politického, občanského*“ (Sassen, 2013). Proto i koncepce či představa města musí být co nejvíce inkluzivní, inkluzivní proto, aby dala možnost přepisovat historii všem jeho obyvatelům. Je třeba, aby všichni, jak lidé bez domova, tak i obyvatelé slumů, měli k městu a všem jeho dimenzím vždy a za všech okolností přístup. Pouze z radikálního pojetí občanství a urbanity může vyvstat opravdu radikální společenská změna.

Shrnutí

Petr Gibas

Bezdomovectví a veřejný prostor představují dvě svébytná pole, ať již ve smyslu tématu k výzkumu, psaní či politickému řešení, nebo ve vztahu ke každodennímu životu a zkušenosti. Jak a kde se tato dvě pole protínají, ukazují čtyři kapitoly, z nichž tato kniha sestává. Čtyřero autorských hlasů, čtvero pohledů a tematických zaměření, které nastiňují povahu vztahu mezi bezdomovectvím a veřejným prostorem. V čem si jsou hlasy a pohledy sociálního pracovníka, antropologů a architektů blízké a v čem se liší? Existují nějaké styčné body při takto odlišně ukotvených přístupech k otázce protnutí bezdomovectví a veřejného prostoru? A v čem nám tyto styčné body (i rozdíly) mohou pomoci, co odkrývají a jak jich využít? Abychom zjistili, jaké odpovědi přináší tato kniha, nejprve si shrňme jednotlivé kapitoly. Pak se podívejme na styčné body a následně i na rozdíly mezi nimi, a tímto způsobem si odhalme i celek, který skrze paralely i odlišnosti kapitoly vykresluje.

Kapitoly v knize se neliší pouze rozdílnou disciplinární perspektivou, ale také šíří, ve které se vztahu mezi bezdomovectvím a veřejným prostorem zabývají. Kapitoly Aleše Strnada – *Lidé bez domova ve vztahu k veřejnému prostoru* – a Barbory Bírové – *Ženy a bezdomovectví: ne/viditelnost, stigma a násilí* – jsou založeny na lokálních příkladech a zkušenostech a představují uvedení do problematiky ve vztahu k českému kontextu. Oproti tomu zbylé dvě kapitoly Karolíny Kripnerové a Vojtěcha Sigmunda – *Mají architekti co říci k bezdomovectví?* – a zejména Petra Vašáta – *Co nám slumy mohou říct o bezdomovectví? Urbánní chudoba v době nové globální ekonomiky* – zasazují otázku bezdomovectví a veřejného prostoru do širších, mezinárodních souvislostí, ať již prostřednictvím zahraničních příkladů architektonické praxe, nebo skrze představení paralel mezi lokální situací a globálním vývojem na poli ekonomiky a politiky.

Právě tyto paralely umožňují Petrovi Vašátovi ukázat, že bezdomovectví není možné redukovat na problém bydlení potažmo chudoby ve městě, ale že je třeba o něm přemýšlet v širší perspektivě a ve vztahu k ekonomice a specifické roli měst, již v současném globálním neolibérálním systému hrají. Bezdomovectví představuje specifickou verzi typicky urbánní chudoby, kterou plodí sociální a ekonomické nerovnosti výrazně množované a prohlubované od osmdesátých let se rozvíjející novou globální ekonomikou. V tomto smyslu jihoamerické slumy a severoamerické a evropské/české bezdomovectví představují různé formy urbánní chudoby, která je v českém kontextu podmíněna dlouhodobě nízkými platy v kombinaci s restrukturalizací ekonomiky, ze které Česká republika vyšla jako „levná montovna“ Evropy. Pro města v nové globální ekonomice včetně těch českých se stal charakteristickým

tzv. punitivní urbanismus, represivní přístup k veřejnému prostoru ve vztahu k marginalizovaným skupinám, ať již jsou to bezdomovci, nebo obyvatelé slumů, jako reakce na tzv. neformální urbanismus, existenci slumů a bezdomoveckých příbytků. Petr Vašát ukazuje, že mezi slumy a bezdomovectvím jako fenomény neexistuje podstatný rozdíl, ale spíše rozdíl ve způsobu, jak se tyto fenomény lokálně materializují. Jedním z takových rozdílů je i míra represe (punitivity), která je v Česku výrazně nižší třeba i z důvodu existence sociálního státu. O bezdomovectví je tedy potřeba přemýšlet relačně, ve vztahu k politicko-ekonomickému kontextu, a nelze jej řešit pouze prostřednictvím politiky bydlení. Pro komplexní řešení bezdomovectví je třeba proměnit naše představy o městě, veřejném prostoru i o tom, komu patří, směrem k radikálně inkluzivnímu pojetí občanství a urbanity.

Kapitola Barbory Bírové ukazuje prostřednictvím popisu každodenní zkušenosti žen bez domova, že pokud máme bezdomovectví porozumět a potažmo jej řešit, pak musíme o bezdomovectví přemýšlet relačně i ve vztahu k otázce genderu. Perspektiva samotných žen bez domova, s nimiž Barbora Bírová spolupracovala v rámci svého dlouhodobého výzkumu, odhaluje specifický, genderově podmíněný vztah mezi veřejným prostorem, násilím, stigmatizací a skrytostí bezdomovectví žen. Skrytost ženského bezdomovectví je dána nejen strategiemi samotných žen zakrývat svou situaci, ale také způsoby, jak se k bezdomovectví žen staví okolí, a zejména způsoby, kdy je na ženy bez domova pohlíženo jako na ženy charakterizované něčím jiným než vyloučením z bydlení (matky samoživitelky, oběti domácího násilí apod.). Genderově podmíněné je nejen nahlížení na ženy bez domova, ale i každodenní situace, kterým musejí čelit, včetně různých forem symbolického i fyzického, sexualizovaného násilí. Bezdomovectví žen je tedy charakterizované tzv. intersekcionalitou, průnikem různých rovin znevýhodnění, kdy jednou z těch klíčových je právě gender, tedy skutečnost, že jde specificky o ženy. Neustálé hledání a ztrácení bezpečí a jeho výrazněji artikulovaná potřeba spolu s genderově podmíněnou skrytostí představují klíčové charakteristiky bezdomovecké zkušenosti u žen. O bezdomovectví je tedy třeba přemýšlet nejen relačně, ale zároveň také s ohledem na intersekcionalitu, různé překrývající se a doplňující se charakteristiky jednotlivců, a způsoby, jak ovlivňuje trajektorie vedoucí k bezdomovectví, jeho každodenní zkušenost, pohled na něj i možnosti politické akce.

Jaký vztah existuje mezi bezdomovectvím a veřejným prostorem ve smyslu veřejných prostranství v českém kontextu, ukazuje na konkrétních příkladech nastavení veřejných politik, sociálních služeb a správy veřejných prostor kapitola

Aleše Strnada. Do veřejného prostoru vstupuje nejvýrazněji tzv. zjevné bezdomovectví. Veřejná prostranství jsou však typicky důležitou součástí každodenního života lidí bez domova, nejen zjevných bezdomovců, z řady důvodů, ať již proto, že suplují prostory bydlení, nebo také proto, že poskytují možnosti ekonomického a sociálního života. S tím se otevírá prostor pro konflikty, násilí a intenzifikaci punitivního urbanismu, ať již na rovině fyzických úprav prostor, nebo omezování jejich otevřenosti formou nejrůznějších vyhlášek a nařízení, která jsou sice obecné povahy, ale svým zaměřením bývají přímo zaměřena a nejvíce dopadají právě na lidi bez domova. Punitivita je navíc součástí širšího proudu přenášení odpovědnosti za bezdomovectví na individuální rovinu, který zároveň limituje systémové možnosti prevence, případně i snahy komplexně bezdomovectví řešit, a vlastně omezuje naše porozumění bezdomovectví jako výsledku protnutí komplexních vztahů a rovin.

Architektonickým vyjádřením punitivního urbanismu je mimo jiné i nepřátelská architektura, která fyzicky či symbolicky zabraňuje veřejný prostor využívat. Jak ale ukazují Karolína Kripnerová a Vojtěch Sigmund, veřejný prostor je ze své podstaty inkluzivní, otevřený pro všechny. Fyzická povaha veřejného prostoru je utvářena skrze architekturu, proto je možné se ptát, zda a jak architektura může reagovat na problematiku bezdomovectví. Aby mohl být pro všechny, měl by architektonicky řešený veřejný prostor nabízet různorodé prostory a místa, jež mohou sloužit různým účelům i lidem. Kromě veřejného prostoru jako takového architektura ve smyslu architektonické práce vstupuje do města i prostřednictvím jednotlivých budov včetně těch, které slouží sociálním účelům a jsou součástí nabízení pomoci potřebným. Budovy pro ohrožené skupiny obyvatel mají dlouhou tradici, a to i u nás, a vstupují do veřejného prostoru nejen ve fyzickém slova smyslu, ale i jako další místo, které by právě lidem v nouzi mělo být otevřené, nemělo by být nepřátelské, a to ani architektonickým výrazem. V rámci tvorby veřejného prostoru i jednotlivých budov, jež jsou jeho součástí, by podle Karolíny Kripnerové a Vojtěcha Sigmunda měli architekti klást důraz na tři roviny: důležitost inkluzivního veřejného prostoru, kvalitu staveb pro sociální účely a v neposlední řadě spolupráci na inovativních řešeních s dalšími aktéry, odborníky i členy ohrožených populací. Teprve v takovém případě architekti „mají co říci“ i k bezdomovectví, protože přímo ovlivňují fyzickou podobu prostor každodenního života lidí bez domova.

Jak vidno, napříč knihou rezonují obdobná témata, ač v jednotlivých kapitolách uchopovaná z různých úhlů pohledu a popisovaná a diskutovaná jiným způsobem a jazykem. I přes tuto různorodost se ukazuje, že pro veřejný prostor je ve vztahu

k bezdomovectví charakteristická represe ve formě punitivního urbanismu současných měst vycházející z jejich role v globálním systému současné ekonomiky i sdílených představ o městě a městském prostoru, o tom, jak má vypadat a komu má být otevřený, které často jdou proti ideji veřejného prostoru jako z podstaty inkluzivního. Zároveň je zřejmé, že vztah mezi bezdomovectvím a veřejným prostorem není utvářen pouze skrze skutečnost, že se lidé bez domova vyskytují ve veřejném prostoru proto, že ten jim nahrazuje další, soukromé prostory. Skrze represu a punitivní urbanismus, který získává postupem času na síle i u nás, ač ani zdaleka nedosahuje takových rozměrů jako například v Jižní Americe, se bezdomovectví podílí na formování konkrétní současné podoby veřejných prostranství, které ovlivňuje i další uživatele městských prostor. Zároveň však je bezdomovectví v jeho konkrétní současné a zdejší podobě formované veřejným prostorem na fyzické, ale i společenské rovině. Inkluzivita veřejného prostoru či její absence dopadá na různé lidi, včetně různých lidí bez domova, různě, s ohledem na úhrn charakteristik, z nichž kromě ekonomických a sociálních hraje důležitou roli i gender.

Abychom porozuměli bezdomovectví, je třeba jej chápat relačně, tedy ve vztahu k celé řadě dalších fenoménů, ať již jde o gender, ekonomickou skutečnost (politickou ekonomii), nebo veřejný prostor. Otázkou zůstává, jak a zda může uchopení bezdomovectví jako komplexního problému, jež se obráží ve veřejném prostoru a jako takový vyžaduje komplexní odpověď, napomoci tento problém vyřešit. Je vůbec problém bezdomovectví, vzhledem ke globálním politickým a ekonomickým propojením, jež mají lokální dopady ať již ve formě vzniku bezdomovectví, nebo přijímání politických opatření zacílených proti pobytu marginalizovaných skupin ve veřejném prostoru, škrtů výdajů na sociální služby, ale třeba i inovativních intervencí v oblasti bydlení či veřejných prostranství, v současnosti řešitelný? Tady se naznačené odpovědi různí. Architektonický pohled zdůrazňuje roli prostorové formy a její vliv na každodenní život a předpokládá, že díky tomuto prostorovému determinismu může architektura k řešení problému bezdomovectví napomoci – nebo alespoň situaci lidí bez domova ulehčit – prostřednictvím inkluzivně navrhovaných veřejných prostranství či inovativních architektonických intervencí v oblasti bydlení a služeb. Pohled z oblasti sociální práce zdůrazňuje potřebu, aby se složitost problematiky bezdomovectví obrazila v komplexním politickém a institucionálním přístupu k bezdomovectví, kdy je třeba paralelně koordinovat řadu dílčích politických zásahů do rozličných oblastí, jako je nejen bydlení, ale třeba i oddlužení, nebo zlepšení nabídky v současnosti poddimenzovaných či neexistujících služeb. Antropologický pohled naopak zdůrazňuje mnohvrstevnatost každodenní zkušenosti lidí bez domova a ukazuje, že lze jen

obtížně řešit bezdomovectví bez přihlédnutí k tomu, že má řadu podob, na které musí případné politiky a služby reagovat a být jim otevřené. A pohled politicko-ekonomický zdůrazňuje skutečnost, že bezdomovectví nevzniká samo, ale že je lokálním důsledkem globálních vztahů, jež jsou formovány na pozadí toků financí, služeb, ale také politických agend a představ. Z tohoto pohledu, pokud bychom chtěli bezdomovectví vyřešit, museli bychom začít přestavovat současný celoplanetární systém politických a ekonomických vztahů, či přinejmenším radikálně změnit svůj přístup k městu a veřejnému prostoru (nejen) v něm.

Vztah mezi veřejným prostorem a bezdomovectvím není jednoznačný, ani jednoduchý. Zkoumat, analyzovat a promýšlet bezdomovectví skrze veřejný prostor nám nicméně může hodně prozradit i o veřejném prostoru samotném a zejména o našem vztahování se k němu i způsobech jeho ustavování a proměnách, kterými prochází. Protože jsou bezdomovectví a veřejný prostor propojeny tak, že jedno spoluutváří druhé, může lepší porozumění veřejnému prostoru, ať již v širokém slova smyslu, či ve smyslu veřejného prostranství, posloužit jako nástroj pro lepší pochopení bezdomovectví na mnoha různých rovinách. Čtyři kapitoly, čtvero hlasů a perspektiv v této knize představených naznačuje, jak komplikovaný vztah mezi bezdomovectvím a veřejným prostorem existuje, a proč je důležité mu porozumět.

Summary

Petr Gibas

Homelessness and public space represent two distinct fields, whether in terms of research, writing or political solutions, or in relation to everyday life and experience. The four chapters contained in this book show how and where these two fields intersect. Four author's voices, four views and thematic focuses which outline the nature of the relationship between homelessness and public space. How close are the voices and views of a social worker, anthropologists and architects and in what way do they differ? Are there any points of contact in such differently anchored approaches to the question of the intersection of homelessness and public space? And how can these points of contact (and relevant differences) help us, what do they uncover and how can we use them? So as to see what answers this book brings, let us summarize each chapter first. Afterwards, let us look at the points of contact and then the differences among them, and in this way, let us reveal the whole they draw through parallels and differences.

The chapters in this book differ not only in their disciplinary perspectives, but also in the extent to which they deal with the relationship between homelessness and public space. The chapters of Aleš Strnad - *Homeless People in Relation to Public Space* - and Barbora Bírová - *Women and Homelessness: In-/Visibility, Stigma and Violence* - are based on local examples and experiences and represent an introduction to the issue in relation to the Czech context. In contrast, the other two chapters of Karolína Kripnerová and Vojtěch Sigmund - *Do architects have anything to say about homelessness?* - and especially Petr Vašát - *What can slums tell us about homelessness? Urban poverty in the era of the new global economy* - place the issue of homelessness and public space in a broader, international context, whether through the examples of foreign architectural practice or the presentation of parallels between the local situation and global economic and political developments.

It is these parallels that allow Petr Vašát to show that homelessness cannot be reduced to the problem (absence) of housing or poverty in the city, but that it needs to be considered in a broader perspective and in relation to the economy and the specific role that cities play in the current global neoliberal system. Homelessness is a specific version of the typically urban poverty which is brought about by social and economic inequalities which have been greatly multiplied and deepened since the 1980s by the emerging global economy. In this sense, South American slums and North American and European/Czech homelessness present different forms of urban poverty, which is conditioned by persistent low wages combined with

the restructuring of the economy, from which the Czech Republic emerged as the “cheap assembly shop” of Europe. Cities in the new global economy, including the Czech ones, were characterised by the so-called punitive urbanism, a repressive approach to public space in relation to marginalised groups, whether homeless or slum dwellers, in response to the so-called informal urbanism, the existence of slums and dwelling of homeless people. Petr Vašát shows that there is no substantial difference between slums and homelessness as phenomena, but rather a difference in the way these phenomena materialise locally. One such difference is the rate of repression (punitivity), which is significantly lower in the Czech Republic, for example due to the existence of the welfare state. Therefore, homelessness must be considered in relation to the political and economic context and cannot be solved solely through housing policy. For a comprehensive solution to homelessness, we need to transform our ideas about the city, public space and who it belongs to towards a radically inclusive concept of citizenship and urbanity.

Barbora Bírová's chapter shows by means of describing everyday experience of homeless women that if we are to understand and address homelessness, we also need to consider it in relation to the gender issue. The perspective of homeless women themselves, with whom Barbora Bírová has worked in the framework of her long-term research, reveals a specific, gender-based relationship among public space, violence, stigmatisation and the hidden nature of women's homelessness. The hidden nature of female homelessness is determined not only by the strategies of women themselves to hide their situation, but also by the ways in which women's homelessness is treated - in particular, the way homeless women are viewed as being characterized by something other than housing exclusion (single mothers, victims of domestic violence, etc.) Both perception of homeless women and the everyday situations they face, including various forms of symbolic and physical, sexualised violence, is gender-based. Thus, homelessness of women is characterised by the so-called intersectionality: intersection of different levels of disadvantage, where one of the key ones is gender, i.e. the fact that it is specifically women. The constant search for and loss of security and its significantly articulated need, along with gender-based concealment, are key characteristics of the homeless experience of women. Homelessness must hence be considered not only in relation, but also with regard to intersectionality, various overlapping and complementary characteristics of individuals, and the way it affects the trajectories leading to homelessness, its daily experience, its perception and the possibilities of political action.

The relationship between homelessness and public space in terms of public areas in the Czech context is illustrated in Aleš Strnad's chapter including specific examples of the set up of public policies, social services and public space management. The so-called apparent homelessness enters the public space most significantly, however public spaces represent an important part of the everyday life of homeless people, not only the apparent homeless people, for a number of reasons - either because they are substituting housing or providing economic and social opportunities. This opens up space for conflicts, violence and intensification of punitive urbanism, whether at the level of physical space adjustments or their restriction through a variety of decrees and regulations which are general in nature but tend to be directly targeted at people without home. Moreover, punitiveness is part of a wider stream of shifting responsibility for homelessness to the individual level, which at the same time limits the systemic possibilities of prevention or even efforts to tackle homelessness comprehensively, and actually limits our understanding of homelessness as a result of intersecting complex relationships and levels.

An architectural expression of punitive urbanism is, apart from other things, hostile architecture which physically or symbolically prevents the use of public space. But as Karolína Kripnerová and Vojtěch Sigmund portray, public space is inherently inclusive, open to all. The physical nature of public space is shaped through architecture, so one could ask whether and how architecture can respond to the issue of homelessness. In order to be for available for everyone, an architecturally designed public space should offer a variety of spaces and places which can serve different purposes and people. In addition to public space as such, architecture, in terms of architectural work, enters the city through individual buildings, including those which serve social purposes and are part of offering help to those in need. Buildings for endangered groups of people have a long tradition, even in our country, and enter the public space not only in a physical sense, but also as another place open to people in need which should not give off a hostile expression (even in an architectural sense). According to Karolína Kripnerová and Vojtěch Sigmund, architects should emphasise three levels in the creation of public space and individual buildings: the importance of an inclusive public space, the quality of buildings for social purposes and, last but not least, the cooperation on innovative solutions with other participants, experts and members of endangered populations. It is only in this case that the architects "have something to say" regarding homelessness since they directly influence the physical form of the spaces where homeless people spend their days.

As you can see, similar topics resonate across the book even though they are taken from different angles in different chapters and described and discussed in a different way and language. Despite this diversity, it is apparent that public space in relation to homelessness is characterised by a repression in the form of the punitive urbanism of contemporary cities, based on their role in the global system of contemporary economy and shared ideas about the city and urban space, about what it should look like and who should it be open to, which often go against the idea of public space as being inherently inclusive. At the same time, it is clear that the relationship between homelessness and public space is not only created through the fact that homeless people are present in public areas because it substitutes other, private spaces. Through repression and punitive urbanism, which is gaining momentum in the Czech Republic, although it is far from reaching such dimensions as in South America, homelessness contributes to shaping a specific contemporary form of public areas, which also affect other users of urban spaces. Simultaneously, homelessness is, in its concrete contemporary and local form, shaped by public space on the physical as well as social level. Public space inclusiveness or its absence impacts on different people, including different homeless people, differently, taking into account the overall characteristics of which gender, in addition to the economic and social ones, plays a significant role.

In order to understand homelessness, it must be understood in relation to a number of other phenomena, be it gender, economic reality (political economy) or public space. The question remains, how and whether seizing homelessness as a complex problem which is reflected in public space and as such requires a comprehensive answer can help solve this problem. Is the problem of homelessness at all solvable at present, given the global political and economic links which have local impacts, either in the form of homelessness or in the adoption of political measures against marginalised groups in public space, cuts in expenses on social services, but also innovative interventions in the areas of housing and public areas? Here the answers differ. The architectural perspective emphasises the role of spatial form and its impact on everyday life, and assumes that thanks to this spatial determinism architecture can help towards reaching the solution - or at least easing the situation of homeless people - through inclusively designed public spaces or innovative architectural interventions in the area of housing and services. The social work perspective highlights the need for the complexity of homelessness to be reflected in a comprehensive political and institutional approach to homelessness, in which

a number of partial political interventions need to be coordinated simultaneously in different areas, such as housing, debt relief or improvement of the offer of undersized or non-existent services. The anthropological view, on the other hand, emphasises the multi-layered daily experience of homeless people and shows how difficult it is to tackle homelessness without regard to its many forms to which potential policies and services must respond. Lastly, the political-economic perspective highlights the fact that homelessness does not arise on its own, but is a local consequence of global relations formed on the background of flows of finance and services, but also political agendas and ideas. In this respect, if we wanted to resolve homelessness, we would have to start rebuilding the current global system of political and economic relations, or at least radically change our approach to the city and public space (not only) within it.

The relationship between public space and homelessness is neither clear nor simple. However, researching, analysing and considering homelessness through public space can teach us a lot about the space itself and especially about our relationship to it, the ways it is established and the changes it undergoes. Since homelessness and public space are interconnected to create one another, a better understanding of public space, either broadly or in the public space, can serve as a tool to grasp the notion of homelessness on many different levels. The four voices and perspectives presented in this book indicate how complicated the relationship between homelessness and public space really is and why it is crucial to make sense of it.

Bezdomovectví – Lidé bez domova ve vztahu k veřejnému prostoru

Aleš Strnad

Obr. 1: Místo přespávání – kůlna, foto: Marie Zajíčková

Obr. 2: Místo přespávání – provizorní „obydlí“, foto: Marie Zajíčková

Obr. 3: Místo přespávání – provizorní „obydlí“, foto: Marie Zajíčková

Obr. 4: Místo přespávání – stany, foto: Marie Zajíčková

Obr. 5: Místo přespávání – les, lesopark, zeleň, foto: Marie Zajíčková

Obr. 6: Místo přespávání – roury, foto: Marie Zajíčková

Obr. 7: Místo přespávání – kůlna, foto: Marie Zajíčková

Ženy a bezdomovectví: ne/viditelnost, stigma a násilí

Barbora Bírová

Obr. 1: Variace na koupelnu a prostředí, kdy dochází ke zhmotnění zneviditelňování před společností, foto: Barbora Bírová

Obr. 2: Zamknuté dveře jako symbol soukromí a bezpečí i jako symbol domácího násilí, foto: Barbora Bírová

Mají architekti co říci k bezdomovectví?

Karolína Kripnerová a Vojtěch Sigmund

Obr. 1: Veřejné šachy v Lucemburských zahradách v Paříži – trávení času ve veřejném prostoru, foto: Jorge Royan, zdroj: commons.wikimedia.org

Obr. 2: Náměstí Svatopluka Čecha, Praha, foto: Karolína Kripnerová

Obr. 3: Aspern Seestadt ve Vídni, foto: Petr Kratochvíl

Obr. 4: La Maison de Lauberivière, zdroj: commons.wikimedia.org

Obr. 5: Špitál neviňátek, Florencie, zdroj: commons.wikimedia.org

Obr. 6: Masarykovy domy v Krči (dnes Thomayerova nemocnice), zdroj: commons.wikimedia.org

Obr. 7: Městská lidová jídelna v Klagenfurtu, foto: Karolína Kripnerová

Obr. 8: Veřejná šatní skříň v ulici Zelenky Hajského, Praha, foto: Vojtěch Sigmund

Obr. 9: Sprchomat – koncept veřejných sprch, zdroj: Architekti bez hranic – Výroční zpráva 2017

Co nám slumy mohou říct o bezdomovectví? Urbánní chudoba v době nové globální ekonomiky

Petr Vašát

Obr. 1: Ulice v Skid Row v Los Angeles, Spojené státy americké, foto: Petr Vašát

Obr. 2: Městská část Communa 13 v Medellinu, Kolumbie, foto: Petr Vašát

Obr. 3: Lanovka ve čtvrti Siloe v Santiago de Cali, Kolumbie, foto: Petr Vašát

Lidé bez domova ve vztahu k veřejnému prostoru

Aleš Strnad

HRADECKÝ, Ilja. *Profily bezdomovství v České republice: Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor*. Tematická zpráva 2006 zpracovaná pro Evropskou observatoř bezdomovství. Praha: 2006.

Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy. *Manuál tvorby veřejných prostranství*. Praha: 2014. ISBN 978-80-87931-11-0.

JANÁK, Jan. *Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce*. Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university, 1969. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102279/C_Historica_16-1969-1_6.pdf.

Parlamentní institut. *Domovské právo – historie, komparace a současný pohled*. Duben 2014, aktualizace červen 2015. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=115747>.

TOUŠEK, Ladislav. *Analýza situace “bezdomovců” v Plzni včetně identifikace jejich počtu*. Plzeň: Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu při Katedře antropologických a historických věd Západočeské univerzity v Plzni (CAAT), 2009. Dostupné z: http://www.bezpecnemesto.eu/Files/bezpecnaplzen/prevence/prevence_kriminality/Anal%C3%BDza_situace_bezdomovc%C5%AF_v_Plzni_2009.pdf.

UHEREK, Zdeněk, BERANSKÁ Veronika a kolektiv. *Analýza uživatelů a užívání veřejného prostoru hl. m. Prahy*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., 2014. RVO: 68378076. Dostupné z: <http://www.otvorenaspolecnost.cz/knihovna/otvrenka/otvreny-prostor/analiza-verejneho-prostoru.pdf>.

MAREK Jakub, STRNAD Aleš, HOTOVCOVÁ, Lucie. *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0090-1.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích.

Ženy a bezdomovectví: ne/viditelnost, stigma a násilí

Barbora Bírová

BAPTISTA, Isabel. Women and homelessness. In: EDGAR, Bill, DOHERTY, Joe (Eds.), *Homelessness research in Europe*. Brussels: FEANTSA, 2010, s.163–186.

BEŇOVÁ, Nina. *Bezdomovci, ľudia ako my*. Bratislava: o. z. Proti prúdu, 2008.

BÍROVÁ, Barbora, KANIOKOVÁ, Miriam a ŠARÍKOVÁ, Dorota. *Analýza potřeb a návrhy řešení pro lidi dlouhodobě se zdržující v exponovaných lokalitách statutárního města Brna*. Brno: Společnost Podané ruce. 2018.

BOURDIEU, Pierre Félix. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum. 2000.

EDGAR, Bill, DOHERTY, Joe. *Women and Homelessness in Europe – Pathways, Services and Experiences*. Bristol: The Policy Press, 2001. ISBN 186134 3515.

FEANTSA. n. d. *ETHOS – European Typology on Homelessness and Housing Exclusion*. 2005. [cit. 11.6.2011] Dostupné z: <http://www.feantsa.org/en/toolkit/2005/04/01/ethos-typology-on-homelessness-and-housing-exclusion>.

GLUMBÍKOVÁ, Kateřina, GRUNDĚLOVÁ, Barbora a GOJOVÁ, Alice. Intersekcionalita útlaku u matek bez domova z azylových domů. *Gender a výzkum / Gender and Research*, 2018, 19(2):163–181. [cit. 21.01.2018] Dostupné z: DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/25706578.2018.19.2.430>.

GOFFMAN, Erving. *Stigma. Poznámky o způsobech zvládání narušené identity*. Praha: SLON, 2003.

HEJNAL, Ondřej. Hilton jako „fekální dvůr“. Socioprostorové aspekty bezdomovectví. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 49/2013.

HETMÁNKOVÁ, Rad. *Zpátky ze dna: Zaostrěno na ženy*. Praha: Jako doma, o. s., 2013. ISBN 978-80-905743-0-4.

HOLPUCH, Petr. Bezdomovectví jako přístup k životu. *Biograf* 7/2011.

HRADECKÝ, Ilja a HRADECKÁ, Vlastimila. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, 1996.

JONES, Anwen. *Out of Sight, out of Mind? The Experiences of Homeless Women*. London: CRISIS, 1999. ISBN: 9781899257324

KELLER, Jan. *Posvícení bezdomovců. Úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2013.

MAREK, Jakub, STRNAD, Aleš a HOTOVCOVÁ, Lucie. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0090-1.

MAYOCK, Paula, BRETHERTON, Joanne. *Women's Homelessness in Europe*. Palgrave Macmillan UK, 2016. ISBN 978-1-137-54516-9.

MOONEY, Jayne. Revealing the Hidden Figure of Domestic Violence. In: HANMER, Jalna a ITZIN, Catherine. (eds.) *Home Truths About Domestic Violence: Feminist Influences on Policy and Practice (A Reader)*. London: Routledge, 2001. ISBN-10: 0415241561.

Platforma pro sociální bydlení a Lumos. *Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018*. 2018. [cit. 15.4.2019]. Dostupné z: <https://socialnibydeni.org/wp-content/uploads/2019/04/Zpr%C3%A1va-o-vylou%C4%8Den%C3%AD-z-bydlen%C3%AD-za-rok-2018.pdf>.

PLEACE, Nicholas. *Evropská příručka Bydlení především*. Praha: Úřad vlády ČR, 2017. ISBN 978-80-7440-159-6.

REEVE, Kesia, GOUDIE, Rosalind a CASEY, Rionach. *Homeless Women: Homelessness Careers, Homelessness Landscapes*. London: CRISIS, 2007. ISBN 978-1-899257-54-6.

RIPKA, Štěpán, ČERNÁ, Eliška a KUBALA, Petr. *Pilotní testování rychlého zabydlení s dětmi (Rapid Re-Housing)*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2018.

TOUŠEK, Laco. Problematika vytváření relačních dat: příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců. *AntropoWebzin*. 2009, 2(3).

VAŠÁT, Petr. „Předevčírem, nebo kdy to bylo?“. Temporalita třídy nejchudších. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*. 2014, 50(1): 57–82. ISSN 0038-0288.

WATSON, Sophie. Home Is Where the Heart Is: Engendering Notions of Homelessness. In: KENNETT, Patricia a MARSH, Alex (eds.) *Homelessness: Exploring the New Terrain*. Bristol: The Policy Press, 1999. ISBN 186134 150 4.

WATSON, Sophie. Homelessness Revisited: New Reflections on Old Paradigms. *Urban Policy and Research*. 2000, 18(2): 159–170. DOI: [10.1080/08111140008727830](https://doi.org/10.1080/08111140008727830)

WILLIAMS, Jean Calterone. Domestic Violence and Poverty: The Narratives of Homeless Women. *Frontiers: A Journal of Women Studies*. 1998, 19(2):143–165. DOI: 10.2307/3347163.

Mají architekti co říci k bezdomovectví?

Karolína Kripnerová a Vojtěch Sigmund

ANDERSON, Robert (ed.) *Social cohesion and well-being in the EU*. 2014. Dostupné z: edz.bib.uni-mannheim.de/daten/edz-j/esl/14/ef1472en.pdf.

AL-HITI, Tereza. *Masarykovy domovy* [online]. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Ústav teorie a praxe ošetrovatelství, Praha, 2006. [cit. 2019-04-23]. Dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/6466/DPTX_2005_2_11110_B01224_101654_0_22916.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Architekti bez hranic, z. s. *Výroční zpráva 2017* [online]. [cit. 2019-03-17]. Dostupné z: https://issuu.com/architektibezhranic/docs/architekti-bez-hranic_vyrocnizprav.

BLOCK, India. Social Housing revamp in Bordeaux wins Mies van der Rohe Award 2019. In: *Dezeen*. [online]. 2019 [cit. 2019-05-08]. Dostupné z: <https://www.dezeen.com/2019/05/08/mies-van-der-rohe-award-2019-winners/>.

ČENĚK, Martin. *Dům v domě jako forma udržitelné architektury. Architektonický koncept z perspektivy udržitelnosti*. Doktorská dizertační práce. Fakulta architektury ČVUT v Praze, Ústav navrhování II. Praha, 2016.

DVOŘÁKOVÁ, Petra. Praha chystá nové centrum pro lidi bez domova. *Deník Referendum* [online]. 2017 [cit. 2019-04-26]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/25699-praha-chysta-nove-centrum-pro-lidi-bez-domova>.

FREDRIKSSON, Peter. *Mezinárodní konference Inspirace pro sociální bydlení a řešení bytové nouze*, Praha, 20. 11. 2017. [cit. 2. 5. 2018]. Dostupné z: <https://www.ukoncovani-bezdomovectvi.cz/zahranici>.

HAGNER, Alexander. *Konzultace s autorkou KK během stáže na FH Kärnten*. Spittal an der Drau, 2018.

Churchill and the Commons Chamber [online]. *Parliament UK*. [vid. 11. 2. 2017] Dostupné z: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/building/palace/architecture/palacestructure/churchill/>.

IRSIGLER, Franz a Arnold LASSOTTA. *Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker. Aussenseiter in einer mittelalterlichen Stadt. Köln 1300-1600*. München: dtv, 2009. ISBN 978-3423300759.

KELLER, Jan. *Posvícení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), Sociologické aktuality, 2013. ISBN 978-80-7419-155-8.

KLEPEIS, Neil. *The National Human Activity Pattern Survey (NHAPS): A Resource for Assessing Exposure to Environmental Pollutants*. Lawrence Berkeley National Laboratory, 2001.

KLOTZ, Heinrich. *Filippo Brunelleschi: The Early Works and the Medieval Tradition*. Rizzoli Intl Pubns, 1990. ISBN 0-8478-1211-1.

KOPEC, David Alan. *Environmental psychology for design*. 2nd ed. New York: Fairchild Books, c2012. ISBN 978-1-60901-141-3.

KRATOCHVÍL, Petr. *Městský veřejný prostor – naděje a prohry. Veřejný prostor CZ – krajina města / Public Space CZ – Urban Landscape*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2016. Dostupné z: <http://www.verejnesoukrome.cz/wp-content/uploads/2018/01/mestsky-verejny-prostor-nadeje-a-prohry.pdf>.

MAREK, Jakub, Aleš STRNAD a Lucie HOTOVCOVÁ. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0090-1.

MÁŠOVÁ, Hana a Leon BÍLA. Masarykovy domovy. In: *85. Výročí Masarykových domovů: TN Noviny* [online]. 2013 [cit. 2019-04-23]. Dostupné z: http://www.ftn.cz/upload/ftn/O_nemocnici/Dokumenty/85_vyroci_Masarykovych_domovu.pdf.

PANTALEO, Raul, Alžběta MEDKOVÁ. Projekty pro chudé jsou dnes trendy, architektura je služba lidem, říká architekt Raul Pantaleo. In: *On Air. 2018*. [rozhlásový pořad]. ČRo – Radio Wave, 8. 12. 2018. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/projekty-pro-chude-jsou-dnes-trendy-architektura-je-sluzba-lidem-rika-architekt-7674495>.

MELKOVÁ, Pavla. *Humanistická role architektury v současné společnosti*. Doktorská dizertační práce. Praha: Fakulta architektury ČVUT v Praze, Ústav urbanismu, 2016.

PELČÁK, Petr, Adam GEBRIAN, Magdaléna FAJTOVÁ. Bourání s Petrem Pelčákem: Z architekta se stal nepřítel společnosti. In: *Bourání* [rozhlásový pořad]. ČRo – Radio Wave, 13. 6. 2017. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/bourani-s-petrem-pelcakem-z-architekta-se-stal-nepritel-spolecnosti-5963231>.

PETTY, James. The London Spikes Controversy: Homelessness, Urban Securitisation and the Question of 'Hostile Architecture'. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 2016, 5(1): 67–81. DOI: 10.5204/ijcsd.v5i1.286.

PLÁŠKOVÁ, Karolína. *Drazí architekti... Quadrio*. [cit. 2019-05-13]. Dostupné z: <https://draziarchitekti.wixsite.com/home/cz-2-quadrio>.

ŘÍMANOVÁ, Marie (ed.). *Kvalitní veřejné prostory. Metodika tvorby a obnovy veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství, 2011. Dostupné z: <http://urbanspace.rec.org/uploads/wp5-outputs-map/pp3-methodology-on-quantity-public-spaces-brno-czr.pdf>.

SENNET, Richard. Veřejný prostor. *Zlatý řez*, 2009(32), 4–7.

SENNET, Richard. Prostory demokracie. In: *Architektura a veřejný prostor*. Praha: Zlatý řez, 2012.

SPIEGEL, Herwig. *Diskuse při zahájení výstavy Bydlení zítřka / Living tomorrow*, 15. 5. 2018, Galerie architektury Brno, Brno.

ŠESTÁKOVÁ, Irena, Ondřej DVOŘÁK a Jan BOUČEK. *Stavby pro sociální služby*. Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-01-03385-6.

SYLLOVÁ, Jindřiška, Barbora OBRAČAJOVÁ a Martin KAVĚNA. *Domovské právo – historie, komparace a současný pohled* [online]. Duben 2014, aktualizace červen 2015. Parlamentní institut [cit. 2019-03-17]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=115747>.

TOUŠEK, Ladislav. Sociální vyloučení a prostorová segregace. In: *AntropoWEBZIN 2-3/2007*. [cit. 2019-03-16]. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/socialni-vyloucení-a-prostorova-segregace>.

VALLO, Matúš a Oliver SADOVSKÝ, ed. *Mestské zásahy = Urban interventions*. Bratislava: Slovart, 2011. ISBN 978-80-556-0391-9.

VITRUVIUS POLLIO, Marcus. *Deset knih o architektuře*. Přeložil Alois OTOUPALÍK. Praha: Arista, 2009. Antická knihovna (Arista: Maitrea). ISBN 9788086410586.

Co nám slumy mohou říct o bezdomovectví? Urbánní chudoba v době nové globální ekonomiky.

Petr Vašát

ALVAREZ-RIVADULLA Mariá José. *Squatters and the Politics of Marginality in Uruguay*. Palgrave Macmillan, 2017.

BAŠTOVÁ, Magdalena a Jaroslav DOKOUPIL. Negativní dopady přímých zahraničních investic na trh práce města Plzně. *Geografie*. 2010, 115(2): 188–206.

BRENNER, Neil a Nik THEODORE. Cities and the geographies of 'actually existing neoliberalism'. *Antipode*. 2002, 34(3): 349–379.

CALDEIRA, Teresa. *City of walls: Crime, segregation, and citizenship in São Paulo*. Berkeley: University of California Press, 2000.

CLOKE, Paul, Jon MAY a Sarah JOHNSEN. Performativity and affect in the homeless City. *Environment and planning D: Society and space*. 2008, 26: 241–263.

ČNB. Foreign direct investment in 2013. *Statistics and data support department balance of payments division*. Praha, [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: https://www.cnb.cz/en/statistics/bop_stat/bop_publications/pzi_books/index.html.

ČSÚ. *Hodnocení výkonnosti ekonomiky České republiky v širším kontextu*. 2015, [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cr/hodnoceni-vykonnosti-ekonomiky-ceske-republiky-v-sirsim-kontextu>.

DAVID, Mike. *Planet of slums*. London: Verso, 2006.

DEVERTEUIL, Geoff, Jon MAY a Jürgen von MAHS. Complexity not collapse: recasting the geographies of homelessness in a 'punitive' age. *Progress in human geography*. 2009, 33(5): 646–666.

DEVERTEUIL, Geoff. The local state and homeless shelters: Beyond revanchism? *Cities*. 2006, 23(2): 109–120.

GILES, David. Neutralizing homelessness, 2015: the story to date. *Urban Geography*. 2017, 38(3): 332–340.

HOLSTON, James. *Insurgent citizenship: Disjunctions of democracy and modernity in Brazil*. Princeton University Press: 2009.

HOLÝ, Dalibor a Jitka ERHARTOVÁ. Padl mýtus, že mzdy v ČR jsou rovnostářské. *Statistika & My* [online], 2017, 6(20): 30–31 [cit. 2019-03-24]. Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/wp-content/uploads/2017/01/18041701.pdf>.

CHALANA Manish a Jeffery HOU. *Messy urbanism: Understanding the "Other" Cities Of Asia*. Hong Kong: Hong Kong University Press, 2016.

LEES, Loretta, Hyung Bang SHIN a Ernesto LÓPEZ-MORALES. *Planetary gentrification*. Cambridge: Polity Press, 2016.

MACLEAOD, Gordon. From urban entrepreneurialism to a 'revanchist City'? On the spatial injustices of glasgow's renaissance. *Antipode*. 2002, 34(3): 602–624.

MARCUSE, Peter. Neutralizing homelessness. *Socialist review*. 1988, 88 (1): 69–97.

MARKOFF, John. *Waves of democracy: Social movements and political change*. London: Routledge, 2015.

MITCHELL, Don. *Right to the city. Social justice and the fight for public space*. New York: Guilford Press, 2003.

MONTERO, Sergio. Leveraging Bogotá: Sustainable development, global philanthropy and the rise of urban solutionism. *Urban Studies*. 2018, article first published online: <https://doi.org/10.1177%2F0042098018798555>.

MPSV. *Vyhodnocení průzkumu řešení bezdomovectví v obcích s rozšířenou působností*. Praha, [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/24488/Vyhodnoceni_pruzkumu_reseni_bezdomovectvi_v_obcich_s_rozsirenou_pusobnosti.pdf.

MYERS, Garth. From expected to unexpected comparisons: Changing the flows of ideas about cities in a postcolonial urban world. *Singapore Journal of Tropical Geography*. 2013, 35(1): 104–118.

Otevřená společnost. *Mapa exekucí*. 2017, [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: <http://mapaexekuci.cz/>.

PAVELKOVÁ, Jaroslava, Jarmila KREJČOVÁ, Marina VANČATOVÁ a Marina BULTOVSKAYA. In: ZIEGLER, V., ed. *Problematika bezdomovců a žebráků. Ekosystémy a člověk*. Praha: PedF UK, 2002, s. 147–163.

PRUDKÝ, Libor a Michaela ŠIDOVÁ. *Kudy ke dnu: analýza charakteristik klientů Naděje, o.s., středisko Praha, Bolzanova*. Praha: Socioklub, 2010.

RIVADULLA-ÁLVAREZ, María José., BOCAREJO, Diana. „Beautifying the slum: cable car fetishism in Cazucá, Colombia.” *International journal of urban and regional research*. 2014, 38(6): 2025–2041.

ROBINSON, Jennifer. Urban Geography Plenary Lecture—The Travels of Urban Neoliberalism: Taking Stock of the Internationalization of Urban Theory. *Urban Geography*. 2010, 32(8): 1087–1109.

ROY, Aananya. Paradigms of propertied citizenship: Transnational techniques of analysis. *Urban affairs review*. 2003, 38(4): 463–491.

ROY, Ananya. Slumdog Cities: Rethinking Subaltern Urbanism. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2009, 35(2): 223–38.

ROY, Aananya, Nezar AISAYYAD. *Urban informality: transnational perspectives from the Middle East, Latin America, and South Asia*. Lanham: Lexington Books, 2004.

RUDDICK, Susan. *Young and homeless in hollywood. Mapping social identities*. New York: Routledge, 1996.

RUSENKO, Rayna. Imperatives of care and control in the regulation of homelessness in Kuala Lumpur, Malaysia: 1880s to present. *Urban studies*. 2018, 55(10): 2123–2141.

SASSEN, Saskia. *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1991.

SASSEN, Saskia. *Cities in a world economy*. Thousand Oaks: SAGE/Pine Forge, 2012a.

SASSEN, Saskia. When the center no longer holds: Cities as frontier zones. *Cities*. 2012b, article first published online: <http://dx.doi.org/10.1016/j.cities.2012.05.007>.

SHIN, Hyung Bahn. The Right to the City and Critical Reflections on China's Property Rights Activism. *Antipode*. 2013, 45(5): 1167–1189.

SMITH, Neil. *The new urban frontier. Gentrification and the revanchist city*. New York: Routledge, 1996.

SMITH, Neil. New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. *Antipode*. 2002, 34(3): 427–450.

SPEER, Jessie. The right to infrastructure: a struggle for sanitation in Fresno, California homeless encampments. *Urban Geography*. 2016. 37(6): 1049–1069.

UNCTAD. World Investment Report 1998. *Trends and Determinants*. 1998 [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: https://unctad.org/en/Docs/wir1998_en.pdf.

UN-DESA. *World Urbanization Prospects* 2014. 2014 [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: <https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.pdf>.

UN-HABITAT. *The Challenge of Slums. Global Report on Human Settlement 2003*. 2003 [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: <https://unhabitat.org/books/the-challenge-of-slums-global-report-on-human-settlements-2003/>.

VÁNĚ, Jan a František KALVAS. *Latentní bezdomovectví*. Katedra sociologie, Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni: Plzeň, 2015 [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: https://socialnisluzby.plzen.eu/Files/soc/dokumenty/souvisejici_dokumenty/Studie_Latentni_bezdomovectvi.pdf.

VÁŠÁT, Petr, Petr GIBAS a Markéta POLÁKOVÁ. Mezi taktikou a afektem, ne-místem a místem: Vizuální analýza každodenní geografie osob bez domova. *Sociologický časopis*, 2017, 53(4): 533–564.

VÁŠÁT, Petr. „Sme na jedný lodi”: Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejchudších. *Český lid*. 2013, 100(4): 427–448.

VÁŠÁT, Petr. Jsou česká města revanšistická? Úvaha o povaze punitivního urbanismu v ČR. In: KRATOCHVÍL, P. ed. *Veřejný prostor v ohrožení? Aktuální problémy městského veřejného prostoru z pohledu společensko-vědních disciplín*. Praha: Artefactum, 2019, s. 109–121.

VÁŠÁT, Petr. Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*. 2012, 48(2): 247–282.

WRIGHT, Talmidge. Resisting homelessness: Global, national, and local solutions. *Contemporary sociology*. 2000, 29(1): 27–43.

WORLDATLAS. *The Most Dangerous Cities in the World*. 2019 [cit. 2019-04-2017]. Dostupné z: <https://www.worldatlas.com/articles/most-dangerous-cities-in-the-world.html>.

Ing. arch. Karolína Kripnerová vystudovala Fakultu architektury Českého vysokého učení technického v Praze, kterou zakončila diplomním projektem Azylový dům pro matky s dětmi. Absolvovala roční pobyt na RWTH Aachen, kde studovala v ateliéru Mirko Bauma, a několik studijních a pracovních stáží, například u SchnetzerPils ve Vídni. Byla členkou týmu ČVUT v mezinárodní soutěži Solar Decathlon, kde český tým získal třetí místo. Pracuje jako architektka. Tématu bezdomovectví a architektury se věnuje v doktorském studiu na Fakultě architektury, za svou práci získala Cenu Stanislava Hanzla. V roce 2017 založila spolu s Ing. arch. Vojtěchem Sigmundem, Ph.D., neziskovou organizaci Architekti bez hranic.

Ing. arch. Vojtěch Sigmund, Ph.D., je architekt a spoluzakladatel spolku Architekti bez hranic. Zaujímá se o otázky dostupnosti bydlení, propojení sociálních témat a architektury. Část života prožil v zahraničí (Francie, Švédsko, Kanada), kde se mimo jiné inspiroval občanskou angažovaností lidí a architektů. V rámci Architektů bez hranic koordinoval projekty Veřejné šatní skříň, Zažít město jinak 2015 a 2018, jako lektor se podílel na architektonickém workshopu Bedřiška v Ostravě. Diplomoval v roce 2010 projektem „Domov pro bezdomovce – komunitní centrum pro lidi bez domova a tréninkové byty“ na FA ČVUT v Praze. O dva roky před tím také úspěšně obhájil diplomní projekt na École nationale supérieure d'architecture v Grenoblu ve Francii s projektem nízkonákladového svépomocného bydlení. Během doktorského studia na FA ČVUT působil jako asistent v ateliéru Suske – Tichý a ZAN Brožová. V roce 2019 úspěšně obhájil disertační práci na téma „Sociální bydlení – participace a stavba svépomocí“ na FA ČVUT v Praze.

Mgr. Barbora Bírová vystudovala sociální antropologii na Fakultě sociálních a ekonomických věd Univerzity Komenského v Bratislavě. Dokončuje doktorské studium na Univerzitě Karlově v Praze, kde zároveň vyučuje kurz zaměřený na aplikovanou antropologii. Od roku 2012 se zabývá kvalitativním výzkumem bezdomovectví v urbánním prostředí. Ve výzkumných terénech na Slovensku a v České republice se mimo jiné soustředí na genderovou dimenzi bezdomovectví. Ve studiu antropologického výzkumu Anthropictures působí jako předsedkyně a členka výkonné rady. Pracuje také na výzkumných projektech zaměřených na urbánní prostředí, územní, kulturní a komunitní rozvoj. Několik let pracovala v organizaci VIA CULTURA, zaměřené mimo jiné na kulturní politiku, kde se věnovala domácím i mezinárodním vzdělávacím projektům. V Platformě pro sociální bydlení zastává pozici radní a pracuje jako poradkyně pro ukončování bezdomovectví.

Aleš Strnad, DiS., vystudoval sociální práci na Evangelické akademii, Vyšší odborné škole sociálně právní v Praze. Od roku 2000 se aktivně věnuje problematice bezdomovectví. V organizaci Naděje v Praze vykonával pracovní pozice sociální pracovník, vedoucí nízkoprahových denních center, vedoucí azylového domu a v současné době je vedoucím terénního programu. Absolvoval odborné stáže v sociálních službách v Dánsku, Norsku, Maďarsku a Německu. Je spoluautorem knihy Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb, kterou vydalo nakladatelství Portál v roce 2012. Příležitostně přednáší o bezdomovectví ve školách a dalších institucích.

Mgr. Petr Vašát, Ph.D., je sociální antropolog zabývající se urbánními studii. Vystudoval sociokulturní antropologii (Mgr.) a etnologii (Ph.D.) na Západočeské univerzitě v Plzni. Pracuje jako výzkumný pracovník na Sociologickém ústavu Akademie věd ČR. Jako držitel Fulbright-Masarykova stipendia pobýval na Katedře sociologie Kolumbijské univerzity v New Yorku. Vedle toho absolvoval řadu krátkodobých badatelských pobytů na různých evropských univerzitách jako např. Durham University či University of Kent. Zabývá se komparativním studiem chudoby a neformálního urbanismu, bezdomovectví a post-socialistického města a soustředí se mimo jiné i na časové, prostorové a sociální sféry kultury ulice. Svůj výzkum realizuje v českých a kolumbijských městech. V roce 2018 za svou práci obdržel Prémii Otto Wichterleho pro mladé vědce.

Mgr. Jakub Dutka vystudoval sociální práci na Ostravské univerzitě. Je absolventem psychoterapeutického výcviku v gestalt psychoterapii Institutu Dialog. Pracoval jako sociální pracovník, vedoucí sociálních služeb a metodik v řadě neziskových organizací zaměřených na pomoc sociálně vyloučeným a lidem bez domova. Dlouhodobě se věnuje především problematice streetworku a otázce zdraví lidí bez domova. V současné době pracuje jako odborný pracovník sociálního začleňování a sociálního bydlení Ministerstva práce a sociálních věcí a jako soukromý psychoterapeut. Je iniciátorem vzniku tohoto sborníku.

Petr Gibas, Ph.D. vystudoval geografii města na University College London v Londýně, doktorát z antropologie získal na Univerzitě Karlově v Praze. Je pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, kde se věnuje otázkám spojeným s domovem a jeho vztahem k bydlení, (post)fenomenologické geografii a také problematice postsocialistického města, jeho plánování a vyjednávání městských prostor, zejména těch spojených s prožitkem domáckosti. Proto se věnuje výzkumu zahrádkových osad, spolupracoval na výzkumu bezdomovectví (v Praze a Plzni), a v současnosti vede výzkumný projekt zaměřený na kutilství a svépomoc. Je mimo jiné držitelem prémie Otto Wichterleho pro začínající vědce a spoluautorem několika knih včetně např. *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* z roku 2013.

Architekti bez hranic je nezisková organizace sdružující mladé architekty a designéry se zájmem o veřejný prostor a sociální přesahy architektury. Spolek se věnuje nejen teoretické činnosti, kdy publikuje a organizuje například přednáškový cyklus Hranice architektury; ale také praktické činnosti. Mezi nejvýznamnější realizace spolku patří Orientační systém v podchodech na Vltavské.

Karolína Kripnerová, Vojtěch Sigmund,
Aleš Strnad, Barbora Bírová a Petr Vašát

Bezdomovectví a veřejný prostor

Texty:
Karolína Kripnerová, Vojtěch Sigmund,
Aleš Strnad, Barbora Bírová, Petr Vašát

Předmluva:
Jakub Dutka

Shrnující závěr:
Petr Gibas

Odborná recenze:
Petr Kratochvíl

Překlad:
Markéta Šindelková

Jazyková korektura:
Alena Sigmundová

Grafický design:
Jakub Mikuláščík

Vydali:

Architekti bez hranic, z.s.
v roce 2019 jako neprodejnou
odbornou publikaci.

Vydání první, elektronicky.
www.architektibezhranic.eu

ISBN 978-80-907623-0-5

a
b h

